

Ponovljeno izdanje prvih osam svezaka *Starohrvatske prosvjete* (tzv. I. serija, od 1895.-1904.) značajan je kulturološki čin kojemu je prvenstvena zadaća obilježavanje 110. obljetnice tiskanja prvoga njezinoga broja. Istu nakanu ima i prateći, novi, 31 svezak 3. serije ovoga časopisa (za 2004. godinu) koji, uz uvodni tekst o *Prosvjeti*, donosi i potpun bibliografski kronološki i abecedni niz svih njezinih priloga, članaka i rasprava, s dodatkom nekoliko kazala.

Osim navedenoga obljetničarskog razloga, reprintiranje ovoga niza uvjetovano je još nekim činjenicama, a naprije onom da se *Starohrvatska prosvjeta* rodila u vrijeme kada se rađala i srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj, pa su stoga u njoj tiskani prilozi važan izvor primarnih arheoloških podataka, posebno za one spomenike na kojima je stasala naša nacionalna arheologija, a koje je u zadnjim desetljećima 19. stoljeća iznjedrila kninska okolica i dalmatinsko zaleđe. Danas su upravo ti podaci za znatan dio tada pronađenih spomenika (od kojih neki predstavljaju vrlo značajna, ako ne i najznačajnija otkrića na polju srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj) nerijetko i jedini kojima raspolazemo. S istim ciljem i svrhom, bilo bi poželjno u narednim godinama, kao jednu brošuru, ponovo tiskati i *Glasnik starinarskog društva u Kninu* koji je, kao prilog u *Viestniku hrvatskoga arheološkoga društva* tiskan u Zagrebu od 1891. godine donoseći tromjesečne izvještaje o radu kninskoga Društva i podatke o nalazima spomenika otkopanih i pronađenih u kninskoj okolici između 1885. i 1890. godine.

Drugi važan podstrek ovoj našoj nakani naložila je i činjenica da je danas mali broj biblioteka u Hrvatskoj koje raspolazu potpuno kompletiranim godištima *Prosvjete* (ne posjeduje ih ni *Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu* kao sljednik izdavača, *Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu*), a napose ne one biblioteke koje su u sustavu obrazovanja arheoloških stručnjaka. Nerijetko se stoga događa da upravo mladi arheolozi, upuštajući se u rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj baštini, ne uvažavajući tekstove i podatke sa stranica I. serije *Prosvjete*, pakatkad dolaze i do netočnih zaključaka ili, pak, kao svoj rezultat donose već poznate činjenice.

Reprintiranome osmome godištu *Starohrvatske prosvjete*, ovom prigodom smo dodali i prilog Frane Radića, *Izvešće o radu Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri*, koju je kao zasebno izdanje 1899. godine tiskalo *Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu*. Taj Radićev tekst u mnogome dopunjava podatke iz prvih godišta *Prosvjete*, no, za njegovu ponovnu objavu još je jedan važan razlog. Taj je tekst, naime, bio predöčen učesnicima *Prvog međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju* koji je bio održan u Splitu i Solinu, 1894. godine. Anastatički tiskani i u jedan zbornik integrirani radovi koji su bili u vezi s tim Kongresom (Split, 1993.), ne donose i taj Radićev tekst, pa su ova naša nastojanja i želja da se taj propust ispravi.

STAROHRVATSKA PROSVJETA

GLASILO HRVATSKOG STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

GOD. VIII.

SV. 1. - 2.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

1904

U KNINU 1904.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOGA DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU

SADRŽAJ.

(Sommaire.)

Str.
(Pag.)

1. Hrvatima, našim čitateljima. <i>Aux Croates, nos Lecteurs</i>	
2. Josip Vaja. Dva kamena odlomka pisana oblom glagolicom u Kninskom muzeju. (Sa slikama.) <i>Deux fragments d' inscriptions avec lettres glagolitiques rondes dans le musée de Knin. (Avec figures.)</i>	5
3. Pop Petar Kaer. Parathalassia. Geografsko-povjestničke crtice. <i>Parathalassia. Etudes géographiques-historiques</i>	11
4. Vid Vuletić-Vukasović. Sredovječni nadpisi. (Nastavak.) <i>Inscriptions du moyen-âge. (Continuation.)</i>	20
5. Kolo sa zvončićima u župnoj crkvi SS. Kuzme i Damjana u Lastovu. (Sa slikom.) F. Radić. <i>Roue de clochettes dans l' église paroissiale du SS. Côme et Damien à Lastovo (sur l' île omonime). (Avec figure.) F. Radić</i>	28
6. Crkvice hrvatsko-romaničkog sloga na otoku Lastovu. (Sa slikama.) F. Radić. <i>Eglises du style croate-romain dans l' île de Lastovo. (Avec figures.) F. Radić</i>	31
7. Pregrade (septum) svetišta i s njima spojene kamenite grede (trabes) starohrvatskih crkava. F. Radić. <i>Cancelles presbyteriales (septum) et avec leurs unies poutres de pierre (trabes) des églises anciennes-croates. F. Radić</i>	35
8. Tri šlema nadjena u Vidu kod Metkovića nijesu germanskog nego slavenskog porijetla. (Sa slikama.) F. Radić. <i>Les trois casques trouvés à Vid près de Metković ne sont pas d' origine germanique, mais slave. (Avec figures.)</i>	41

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA VIII. SV. 1. i 2.

U KNINU 1904.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Hrvatima, našim čitateljima.

Od VII. godine »Starohrvatske Prosvjete« nijesu još izašla nego samo dva, mjesto četiri, svezka; a kad tamo, nakon skoro godine danâ zastoja, eto ti novog svezka, i to već kao 1. i 2. broj VIII. Godine! Treba da tako začudjen uzklikne i da se potuži na neurednost izlaženja ovog časopisa svaki član našega društva i svaki predbrojnik »Starohrvatske Prosvjete«, kojemu nijesu poznate ili ne promišlja na iznimne okolnosti, u kojima žive naše društvo i urednik ovog njegovog glasila. Zato smatramo svojom dužnosti, da ovom prigodom i na ovom mjestu, upozorimo naše čitatelje na te abnormalne okolnosti. Što je zadaća ovom časopisu, kao glasilu hrvatskog starinarskog društva, koje se bavi iztraživanjem starinâ jedino iz davnijeg i najdavnijeg doba života hrvatskoga naroda u njegovoj sadašnjoj domovini? Da opisuje, razsvjetljuje, ocjenjuje i uspoređuje novo nadjene starine, sa starinarskog i povjestno-umjetničkog gledišta, t. j. sa vedre visine tog znanstvenog stanovišta, koje počiva na temelju sveukupnog dosadašnjeg iztraživanja sredovječnih starina u našim i drugim krajevima svijeta; na temelju obsežne literature o tim spomenicima i pregledanja samih spomenika sakupljenih po mnogobrojnim muzejima i sbirkama, da odredi odnošaj, vrijednost i znamenitost hrvatskih starina u kulturnoj povjesti ljudskoga roda u obće, Slavenâ i Hrvatâ napose. Ne ima tu dakle mjesta prostož kompilaciji ili izažimanju, popularizovanju već ustanovljenih znanstvenih posljedaka u posebnu obliku, kao što se to čini u zabavno-poučnim knjigama i časopisima, već tu treba samostalna, znanstvena, sustavna, deduktivna, uztrajna i intenzivna rada, da se uzmognu razabrati i ustanoviti nove činjenice i odrediti im odnošaj prama dosadašnjem obsegu nauke. Za takav rad, osjem stručne priprave, hoće se dobre volje, slobodna vremena, laka pristupa u velike stručne knjižnice, česta pohadjanja muzejâ i sbiraka, svagdana pregledanja hrvatskih spomenika, a uz to pak i obezbiedjen obstanak i budućnost obitelji. Naš urednik, stanujući kao u prognanstvu u malom gradiću Korčuli, daleko od znanstvenih središta i zavoda, knjižnicâ i muzejâ, pa i od samog muzeja hrvatskih spomenika, zaokupljen svojim učiteljskim dužnostima i zabrinut svakdanjom skrbi za sadašnji i budući obstanak i odgoj svoje brojne obitelji, nailazi na svakom koraku svojeg znanstvenog rada na takove i tolike poteškoće i zapreke, da se samo njegovoj dobroj volji i neslomivoj energiji može pripisati što i ovoliko gradiva može da obradi koliko ga malo a malo iznosi u izašlim svezcima »Starohrvatske Prosvjete«. Eto dakle pravih razloga neredovitom izlaženju ovog časopisa, koje nije na štetu glavnoj njegovoj svrsi, onako kako biva kod beletrističkih časopisa, kod kojih se tako otmilje čitaocima običana pouka i zabava, koju oni onda potraže predbrojivši se na druge slične časopise. Naš je časopis jedini svoje vrsti, te je vazda jednako zanimiv, dok se drži svojega programa. Svakim brojem pribićuju se u njemu nove tečevine na polju hrvatskog starinar-

stva i povjesti umjetnosti, te se dodavaju nove karike u lancu predočaba o životu i prosvjeti starih Hrvata.

Njegovo neredovito izlaženje zakašnjuje samo časove takovu priobčivanju. Da su drugčiji, normalniji odnošaji u današnjem političkom i kulturnom životu hrvatskoga naroda i dosljedno u životu čitavog našeg starinarskoga društva, tog čisto narodnog gojenčeta, drugčije bi živio i urednik ovoga časopisa, pa bi »Starohrvatska Prosvjeta« redovitije izlazila; ali pod sadašnjim uvjetima, može samo ovako da bude. Nadajmo se samo, da se iza savladanih nekih poteškoća, neće pojaviti druge gore, pa da će rad oko »Starohrvatske Prosvjete« krenuti na bolje.

Jesu, doisto, slabe naše i osamljene sile, te nerazmjerne prama veličini i prostranstvu rada, koji nas čeka oko starina hrvatskih; ali pogledom na dosadašnji naš skroman uspjeh, koji je stekao razumijevanja, priznavanja i odobravanja u učenim krugovima, reći nam je otvoreno, više izvan domovine kod braće Srbā, Čehā, Poljakā i Rusā, kod Talijanaca, Francuza i Nijemaca, nego li kod domaćih stručnjaka, mi ćemo, tako osokoljeni, svoj posao da nastavimo bar jednakom uztrajnošću, te ćemo marno sabirati gradivo i kritično ocjenjivati zlamenitost objelodanjenih hrvatskih spomenika.

Dosadašnji naš rad bio je, a ostat će i unaprijeda otvorenoim knjigom, koju može svak da čita i da sudi, pa bi baš zato potrebno bilo, na korist knjige i nauke, da se o tom radu, kao i o svakom novom književnom i naučnom pojavu, povede javna i otvorena kritika. Zato želimo, kao što smo i do sada, dapače molimo pozvane hrvatske stručnjake, starinare i povjestničare umjetnosti, da podvrgnu naše dosadašnje djelovanje najostrijoj, iskrenoj, stvarnoj, bezpristranoj i temeljitoj javnoj kritici, po strogo znanstvenim načelima; ne bi li nas iskrena, na tvrdim dokazima osnovana, ocjena upozorila na prave nedostatke i očite stranputice, na koje možemo bit nehotice zabasali. A pošto smo uvjereni, da nam djelo nije bez mane. svečano obećajemo, da ćemo otvoreno priznati počinjene pogreške i okaniti se bludnjā, u koje nam se bude bjelodano dokazalo, da smo upali, te da ćemo se unaprijed ravnati po primljenim mudrim naputcima, kako bi se lašnje, stalnije i slobodnije primicali cilju, koji je postavljen našem društvu i za kojim teži i ovo njegovo verno glasilo.

Nego treba i to zabilježiti, a cijenimo da se nećemo ogriješiti o našu čednost, jer je to napokon stvar cijelog hrvatskog naroda, ako ustanovimo činjenicu, da je naša »Starohrvatska Prosvjeta« smatrana već u učenom svijetu, hoćeš nećeš, znamenitom hrvatskom znanstvenom publikacijom, na koju treba da se obazre svaki, koji hoće da piše o najdavnijoj hrvatskoj prošlosti; jer vidimo, da je sve to više tražena po velikim, navlaš slavenskim, javnim knjižnicama. To je nepobitno svjedočanstvo o njezinu dobru glasu. S toga je već od sada moralna dužnost svakog hrvatskog starinara i povjestničara umjetnosti, da joj se dalje ne tuđi i da je dalje ne ignoriše, nego da ju podupire svjetom i svojim ozbiljnim suradjivanjem, kako bi se ona sve to više usavršivala. te pokazala se, i obsegom i sadržajem, sve to dostojnijom onog lijepog glasa i položaja, što ga je u malo godinā stekla u našoj maloj i stručnim naučnim izdanjima oskudnoj književnosti.

Obzirom na sve to što smo gori izložili, molimo naše cijenjene predbrojnike i rodoljubne društvene članove, da bi i na dalje izvolili podupirati društveno nastojanje stalnom predbrojbom i redovitim plaćanjem članarine

Knin-Korčula, na dan slavenskih apostola 1904

Upraviteljstvo hrvatskog starinarskog društva.

Uredništvo „Starohrvatske Prosvjete“.

Dva kamena odlomka pisana oblom glagolicom u kninskom muzeju.

(Sa slikama.)

(Literatura: Gradja za glagolsku paleografiju. V. Jagić Rad II. 1868. Die Albanesischen und Slavischen Schriften. Leop. Geitler. Wien 1888. — Staro-hrvatski glagolski natpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku. F. Rački (Starine XII) 1875. — I. Crnčić: Krčke starine (Književnik II) 1865; Još o glagol. napisu u crkvi sv. Lucije u Drazu baščanskoj (Starine VII) 1875. — V. Jagić: Würdigung neuentdeckter Fragmente Wien 1890. — V. Vondrák Glagolita Clozův, Praha 1893.

sim književnih spomenika Glagolita Klozev i Bečkih Ulomaka ima i nekoliko kamenih ploča, odlomaka i natpisa, koji nam omogućuju, pa bilo i u slabom svjetlu, pogledati u stanje najstarije literarne prošlosti hrvatske.

Do sada je bio krčki otok tako srećan i zato učenomu svijetu osobito poznat, što se na njem u crkvama i u prostim kućama nalaze najstariji kameni spomenici pisani glagolicom, a to ili posve oblom ili pismom ne još toliko udaljenim od izvornog oblika glagolice kao kasniji spomenici od XIV. vijeka naprijed.

Medju ovim spomenicima zauzima prvo mjesto ploča u crkvisi (onda opatskoj) sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške, koja tumači darovanje hrvatskog kralja Zvonimira (1076—1088) onom benediktinskomu samostanu, te spominje, kada je bila ista crkvice sagradjena t. j. prije nego je bio krunjen kralj Koloman (1102—1114).

Druga ploča pisana isto oblom glagolicom nalazi se u samom gradu Krku, sada posve naseljenom Talijanima, ali po svjedočanstvu ovog spomenika negda takodjer domovini glagolice. Ploča je ta sada smještena u sjevernom zidu kuće gen. vikara Dra. Fr. Volarića, predsjednika Staroslavenske akademije, koji ju je u popravljenoj zgradi kao dragu starinu ostavio i sačuvao na njezinu starom mjestu. Ova je ploča i natpis oblikom slova veoma važan, dok nas sadržajem malo ili ništa ne poučava. Konjekturom iz nekih riječi nagadja se, da je pripadala nekoj samostanskoj zgradi, kojih je bilo u staro doba u krčkom gradu više.

Treći napokon spomenik jest manja ploča baščanska, po obliku slova kasnije rezana nego natpis kod sv. Lucije. O njezinu sadržaju ne može

se takodjer ništa reći, jer predstavlja samo malo jedinih slova raskidanih riječi.

Pošto drugi kameni spomenici, koliko ih u opće ima, svi potječu iz kasnijeg doba, jest nama veoma drago, što možemo putem Starohrvatske Prosvjete priopćiti učenom slavenskom svijetu i reći dvije tri o dvama odlomcima ploče — natpisa pisana oblom glagolicom, koje smo prošlih praznika hvala blagonaklonosti i ljubavi veleč. O. L. Maruna, imali sreću vidjeti i ispitati.

Jedan ulomak jest očito gornji desni ugao ploče, te mjeri 31 × 30 cm.; drugi po svoj prilici od iste ploče, sada podoban više komadu stupca, u najduljoj strani mjeri ne više od 23 cm. Slova su razmjerno 3—6 cm. visoka.

Po bilješkama i kazivanju pošt. O. Maruna, koji je te kamene ulomke dobio za muzej, došla su oba u Knin iz *Plastova* kod *Skradina*. Prvi komad je dobiven posredovanjem Nike Marina, posjednika iz Skradina, koji ga je pri slučajnom kopanju našao pred kućom Tome Vrukala na Plastovu, te ga je 19. ožujka 1896. darovao muzeju. Kad je predsjednik veleč. O. Marun vidio taj ulomak, pošao je na lice mjesta i našao dne 17. travnja i. g. u neposrednoj blizini, gdje se prvi našao, još drugi ulomak uz nekoliko komada sredovječnih lonaca. Pošto se na mjestu nalazišta opaža tragova starinskih zgradama i grobovima, to će društvo taj položaj s vremenom točno pretražiti.

Podat ćemo prije svega sliku jednog i drugog natpisa po otisku ploča, te pridodati opis oblika pojedinih slova.

Hoćemo li izraziti tekst slovima alfabeta, kojima se danas služimo, treba da pripomenemo, da osim glagolskog alfabeta moramo uzeti na pomoć latinski i grčki (ćirilski) i na taj način dobit ćemo:

I.	ꝛ ꝛ ꝛ ꝛ ꝛ	=	p e t r a
	? ꝛ ꝛ ꝛ	=	? ꝛ d u
	? 0 Y	=	? u
	Y ꝛ ꝛ 0 Y	=	y n z u
	T 0 Y ꝛ ꝛ ꝛ	=	t u e r a
	? ꝛ ?	=	? ꝛ ?
II.	ꝛ ? ꝛ ꝛ	=	b ? d a
	? ?	=	? ?

Ad I. Prvi redak sadržaje bez sumnje riječ: *Petra*. *t* je latinsko; druga slova naime *p*, *e*, *a* odlikuju se najstarijim oblikom. (Srav. Geitler l. c. §. 73, 105, 154).

ρα τ β †
 ο ι κ ρ θ
 κ ο υ
 κ ο υ ο υ
 τ ο υ ε ε †
 υ υ β †

U drugom retku prvi znak lako da je dio glagolskog slova *l* ili *t* (Srav. Geitler §. 115, 126). Drugo slovo je specijelno hrvatsko-glagolski znak za poluglas, koji u najstarijim spomenicima (krčkoj ploči, bašćanskoj veloj i maloj) dolazi u službi slova *i* (Geitler l. c. §. 91). — Treći je znak starinski oblik glagolskog *đ*, četvrti napokon jest oblik slova *u*, koji sličí istomu znaku na objem bašćanskim pločama, ovdje pak posve okrugao (Geitler l. c. §. 102).

Treći redak predstavlja samo tri slova. Dva zadnja, posve okruglo *o* (Srav. Geitler §. 84.) i grčko ypsilon, bit će još predmetom daljnje rasprave; prvo bi moglo biti hrvatsko-glagolsko *m*, ili lakše da je starinski oblik slova *d* malo različit od onoga u drugom retku. (Srav. Geitler §. 125 ad 7). —

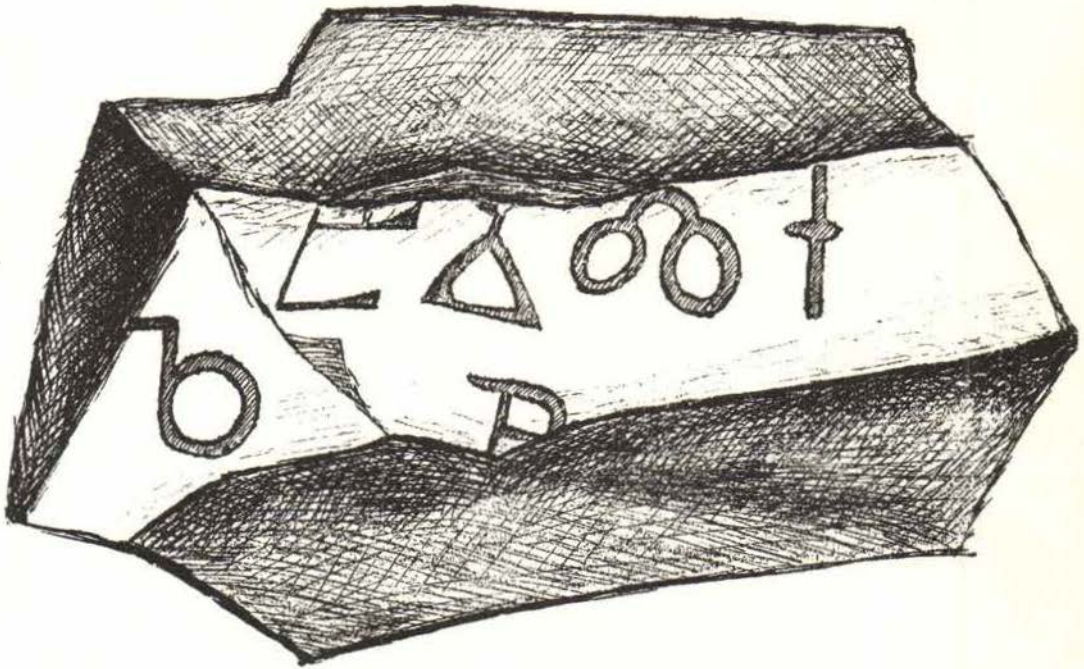
U četvrtom retku osim starinskog tipa slova *z* (Geitler §. 113) opet dolazi dva puta grčko ypsilon, na koncu u svezi sa posve okruglim *o*. Isto se opetuje i u petom retku, gdje se poslije latinskog *t*, te iste dvojice (*o y*) nalazi među slovima *e* i *a*, malo različitima od istih u prvom retku, nešto oštećeni oblik slova *r* (?).

Iz zadnjega retka samo jedno slovo je ostalo cijelo. Važno je u tom, da nas čini sumnjati, da li tu stoji u službi suglasnika *r* ili poluglasa (Srav. Geitler l. c. §. 118). Na ovu misao vodi nas ta okolnost, da premda oblik nije nikako oštećen, slovo nema uresne popriječne crtice ozgor stupca, kako vidjesmo u prvom retku. Ostatak iz lijeve strane čini se da jesu konci vertikalnih stupova glag. slova *š*, s desne pak strane valjda opet gornji dio slova *a*.

Ad II. U prvom retku zanimat će obadva cijela slova. Prvo (u retku na trećem mjestu) je *d* lijepog okruglog oblika, koji najviše odgovara istomu obliku u Klocevu ili Mihanovićevu spomeniku (Srav. Jagić l. c. na tablici). Drugo pak na koncu retka jest opet *a*, u kojem je popriječna crta posve kratka bez svakoga ornamenta. Ostatci na prvom mjestu po mojem mišljenju jesu doljnji dio slova *b*; o ostalim ostatcima slova jedva da bi se što stalno moglo reći, po svoj prilici drugi oštećeni oblik bit će znak za poluglas sa popriječnom crtom na lijevo, u drugom pak retku prvi mogao bi biti desna strana slova *d*, drugi pak gornji dio slova *n* ili *p*. —

Dvije stvari, koje tekom opisa već opazismo, treba da ovdje napose spomenemo. A to je: *posve okrugli oblik slova*, naime *ž*, *d*, *p*, u čem naši odlomci ni malo ne zaostaju za natpisom krčkim, koji je Geitler u ovom pogledu postavio na prvo mjesto (Srav. Geitler l. c. str. 183 b); *drugo pak je mješanje alfabeta*, naime dva slova *VO* u jednoj svezi. Do sada imamo primjere latinskog *N* na veloj ploči bašćanskoj (Geitler l. c. §. 117) — dalje »hrvatsko-glagolskoga« *M* u književnim spomenicima i na istoj ploči (Geitler §. 122), — *T* opet na veloj ploči bašč. i u kodexima (Geitler §. 127) i u našem odlomku. Sada ovim primjerom nadolazi novi t. j. dva

slova OΥ, koja se na većem odlomku dva puta opetuju; Υ pak pred nastavkom ΠΠΟΥ u 14. retku mislim da nije nego polovina iste dvojice. Za slovo O samo o sebi imamo primjera na ploči bašćanskoj (Geitler §. 84.), ali u svezi sa ypsilonom jest u glagolskom alfabetu u ovom obliku valjda *ovo prvi primjer*. Da ovu dvojicu uzimamo za glas u, vodi nas narav završetka nominalnih i verbalnih osnova ili oblika. Tako na pr. — *du* u trećem retku može biti dat, voc. sing. muške *o* osnove, ili gen. loc. dualis, ili akk. sing. ženske *a* osnove (za izvorno *dh*); isto tako u 4. retku (? ΜΟΥΠΟΥ, ? ΠΠΟΥΠΠΟΥ). Skupina ΤΟΥ|Ξ može biti završetak presentske osnove kao na pr. sing. *καρτοφρα* ili partic. praes. — ΟΥΞ itd.

Ako pogađjamo i dobro čitamo, imali bi na većem ulomku riječ *Petra*. Ime Petrovo u hrvatskoj povjesti nije nepoznato. Ta nosiše ga dva najslavnija kralja: Petar I. Krešimir (1058—1073) i Petar Svačić, posljednji kralj hrvatske krvi, koji je baš oko prestolnog grada Knina imao glavno uporište i moć nad južnim dijelom Hrvatske. (1102).

Gore spomenusmo, da je sl. p. Geitler položio krčki natpis na prvo mjesto u pogledu starine okruglog oblika pismenâ; bašćanska vela ploča zauzimalje prvo mjesto svojim sadržajem, kojim dolazi u tjesni doticaj sa povješću Hrvatske.

Po gore izloženom mislimo, da ne pretjeravamo, kad ustvrdimo, da odlomci kninski u sebi sadržavaju obje prednosti pločâ krčke i baščanske — starinu oblika, te važnost sadržaja. Ne možemo zaključiti, da u ime staro-hrvatske povjesti i glagolske paleografije ne izrazimo želju, da bi se na rečenim mjestima i na dalje tražilo, jer će se bez sumnje tamo naći još koji odlomak, koji bi ne samo mogao razjasniti sadržaj natpisa, a u svakom slučaju donijeti svjetla u povjest hrvatskih kraljeva, osobito u kobnu smrt Petra Svačića, koja se u onim stranama zbila, i tako bi otkriće bilo od neizmjerne važnosti.

Josip Vajs,

scriptor staroslav. akademije u Krku.

Parathalassia.

Geografsko-povjestničke crtice Popa Petra Kaera.

Konstantin Porfirogenit u poglavlju XXX. svoga djela: „De administrando imperio“ piše: „Divisa autem est eorum (sc. Chrobatorum) regio in zupanias 11 quarum nomina: Chlebiana, Tzentzena, Emota, Pleba, Pesenta, *Parathalassia*, Brebera, Nona, Tnena, Sidraga, Nina“¹.

Upadno je odmah, što Porfirogenit, dok bilježi druge županije po hrvatskom imenu glavnog grada, ili rieke, za Parathalassiu upotrebljava ne samo grčki naslov, kojim za stalno Hrvati nisu se nikad služili,² nego po njemu izvjestno ne označuje položaj, jer naziv Parathalassia može da pristane za bud koji predjel uzduž hrvatske obale Jadranskoga mora.

Kako ni ostalim županijama, tako ni ovoj Porfirogenit ne označuje medjaše, već samo kaže, a to je važno, da je pripadala Hrvatima, ostavljajuć čitaocima, da joj pobliže ustanove položaj.

Naravno je, da nam treba tražiti tu županiju na hrvatskom primorju.

Ali dokle dosiže za doba hrvatske samostalnosti to hrvatsko primorje? To nam tumači isti car-pisac, u istomu poglavlju:

... „A Zentina autem fluvio Chrobatia incipit extenditurque versus mare ad Istriae usque confinia, sive Alburnum urbem“³.

Nebi imalo dakle biti sumnje, da hrvatska županija Parathalassia, bila je negdje uz primorje od Cetine do Labina (Alburnum-Albona), u Istri, pak za to skoro svi domaći i strani povjestničari, koji su se oslonili na carevo pričanje, tražili su županiju Parathalassiu između Cetine i Labina.

Prije nego iznesemo svoje mnjenje o položaju spomenute županije, treba nam iztaknuti ona raznih povjestničara, koji su o njoj do sad pisali.

Lucić tumači grčku rječ Parathalassia sa maritima = primorje (primorska)⁴; te izpituje Trpimirovu darovnicu izdanu u Bihaću god. 852. kojom poklonio splitskomu nadbiskupu Petru, dotično splitskoj Crkvi, svoje imanje u Tugarim, Putalju, i Lazanom veli: da iz iste doznajemo, kako je pod Trpimirovu vlast spadalo hrvatsko primorje, pošto su mjesta, gore spomenuta, pripadala primorskoj županiji, po Porfirogenitu nazvanoj Parathalassia⁵.

U V. zemljovidu pridruženomu njegovoj povjesti, naznačio je tu županiju od Cetine do Krke⁶.

U navedenom djelu ne donosi drugih izravnih dokaza, da bi Parathalassia zapremala tako velik prostor; nu to je kasnije obširnije naveo u drugomu:

„Tutto 'l tratto del paese, che tra li fiumi Krka e Cetina si distende vicino al mare „fu antichissimamente habitato da tre popoli detti Gierastammi, Bullini et Hyllini . . . . .“

¹ Ivan Kukuljević Sakeinski: „Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae“ u Zagrebu 1874. Dio I. str. 86. — Fr. Dr. Rački: Documenta Historiae Chroaticae periodum antiqua illustrantia“ Zagabriae 1877. str. 400.

² U nijednoj, do sada poznatoj hrvatskoj izpravi od IX. do XI. vieka, ne spominje se „Parathalassia“ — Cfr. Kukuljević Nav. dj. — Dio I. str. 237. Dio II. str. 261. — Rački Nav. dj. str. 525.

³ Kukuljević: Codex Dip. Dio I. str. 86. Dr. Fr. Rački „Documenta“ str. 406.

⁴ Joan. Lucii „De Regno Dalmatiae et Croatiae“ Libri Sex. Amstelodami Apud Joannem Blaeu MDCLXVI. Lib. I. Cap. XIII. § 2.

⁵ Idem ibidem Lib. II. Cap. II. § 7.

⁶ Idem ibidem „Croatia Maritima Dalmatiae Pars et Pars Serviae“ Tabula quinta.

„Lo stesso tratto di paese dopo la declinazione dell' Impero Romano occupato dai Croati fu „una delle loro 12 Zupanie, che per la vicinanza del mare se bene fu detta maritima non „restò però di conservare l' antichissima denominazione“ (Bullini-Hyllini-Bossiglina-Drid)¹.

Dalje opet piše: . . . „Era situato il castello di Sebenico nella parte occidentale dell' „antica Zupania di Croatia, delta Maritima, che tra 'l Canale di Scardona, et il fiume Kerka „da Ponente, et il fiume Cetina da Levante distendendosi era sottoposta al Zupano di Chlissa².

Ne navodeći Lucić nijednog povjestničkog dokaza o toj velikoj hrvatskoj županiji primorskoj od Cetine do Krke, njegova tvrdnja ne može da se uvaži, nego ju možemo smatrati njegovim individualnim mnenjem.

Iz onodobnih povjestnih izprava jasno proistječe, da na primorju između Cetine i Krke, obstojale su za doba hrvatske samostalnosti županije: Poljička³, Stobrečka⁴, Kliška⁵, Dridska⁶, a po nekim Mosorska⁷, i Šibenska⁸.

Da su pojedine gorispomenute županije, usljed topografičnog svog položaja mogle uz pomjestno ime, nositi i pridjevak primorska, to bi se moglo dozvoljeti, kad bi nam suvremene listine pružale ma i cigli jedan primjer o tomu. Na protiv poznato je, da se je svaka svojim vlastitim imenom nazivala, kao što znademo, da je obstojala između onih 11 županija samo jedna, koja se je vlastitim imenom zvala primorska po Porfirogenitu Parathalassia, i da ta jedna nije mogla zapremiti prostor, na kojemu su ležale, za stalno, četiri druge.

Lucić poistovjetuje primorsku županiju sa Kliškom, jer veli, da je njezin župan držao sielo na Klisu.

U hrvatskim izpravama spominju se dva Kliška župana, i to, Leledrag god 892⁹, i Florian knez Splitski i Kliški, god. 1000¹⁰. Tu se ne kaže, da su oni bili istodobno i primorskim županima, a taj naslov nije moguće da bi se u listinama ispustio, da su oni bili načelnici toli važne i prostrane županije, kao što je po Luciću morala biti primorska, od Cetine do Krke.

Kritika nas uoblašćuje nagadjati, da, kad bi Kliški župan upravljao bio sa najvećim predjelom hrvatske države, da bi njegov upliv i njegovo ime češće se javljalo u javnim ispravama; dok na protiv, kao pravog župana ne nalazimo ga već samo jedan put i to u Mutimirovoj povelji splitskoj Crkvi „Signum (†) manus Leledrago, iupano Clissae“ (testis).

Iz dosad navedenoga možemo zaključiti, da Lucić ne samo što nije nam znao riješiti pitanje: gdje je bila Porfirogenitova Parathalassia; već da je svojim auktoritetom zaveo i druge, koji su se tim bavili.

Dosta je iztaknuti, kako se je i marljivi O. Farlati pridružio Lucićevu mnenju, te je stao tražiti Porfir. Parathalassiu na primorju između Cetine i Krke; ali ni njemu ne podje za rukom, da joj opredeli točno mjesto i obseg¹¹.

Jedini između starijih pisaca opat Fortis ne osvrće se na Lucićevo mnenje o Parathalassiji, te piše:

. . . „Quel tratto di litorale, che stendesi fra i due fiumi Cettina, e Narenta . . . è „stato dai Greci ed' bassi tempi conosciuto sotto il nome di „Paratalassia, e quindi dagli „Slavi con denominazione equivalente fu chiamato Primorje“¹².

¹ „Memorie storiche di Tragurio ora detta Trau di Giov. Lucio“ — in Venezia presso Stefano Curti M.DC.LXXIII pag. 24.

² Idem ibidem pag. 32.

³ Dr. Fr. Rački „Documenta“ str. 82. 113.—149.—512.

⁴ Idem ibid. str. 82—3.—149.—513. Ivan Kukuljević Cod. Dip. Dio I. str. 137.—237. Frano Radić „Starohrvatska Prosvjeta“ Glasilo Hrvatskoga Starinarskoga Društva u Kninu. God. II. Broj 4. str. 223. op. 1.

⁵ Rački „Documenta“ str. 16.—20.—23.—28.—72.—153.—200.—499. — Kukuljević Cod. Dip. Dio II. str. 8.—88.—131.—162. — Rački „Izvadi iz kralj. osrednjeg arhiva u Napolju“ Cfr. Arhiv za povjest jugoslavensku, knj. VII. str. 68.—70. — Fr. Radić „Starohrv. Prosvj.“ God. II. Broj 4. str. 222. op. 2.

⁶ Dr. Rački „Documenta“ str. 149.—151.—512.

⁷ M. Brašnić: „Župe u Hrvatskoj Državi za Narodne Dinastije“ Cfr. Rad. Jugosl. Akad. Knj. XXV. str. 44. — Radić, u „Starohrv. Prosvj.“ God. II. Broj 4. str. 221. op. 1.

⁸ Radić u Starohrv. Prosvj. God. II. Broj 4. str. 219. op. 1.

⁹ Rački „Documenta“ str. 16.

¹⁰ Idem ibidem str. 28.

¹¹ P. D. Farlati „Illyr. Sacr.“ T. III. p. 12 i 158.

¹² Ab. Alb. Fortis. „Viaggio in Dalmazia“ Venezia 1774. „Del Primorie o sia Regione Paratalassia degli Antichi“ Vol. II. pag. 106.

Šafarić, pak na temelju Porfirog. zaključio je:

„Parathalassia“ hrvatski „Primorje“ po nijedan način predjel danas poznat pod tim imenom između Cetine i Neretve sa gradom Makarskom, jer su tu sjedili srbski Neretljani „i Pogani, dali drugi predjel k sjeveru između Cetine i Krke“.

Nu ni on nije znao izvjestno kazati, koji je taj drugi predjel između Cetine i Krke, na kojemu se je sterala Parathalassia.

Poslije Šafarića ne znamo da li se je tko bavio ex-professo o položaju i obsegu hrvatskih županija, do Mije Brašnića.

Za Parathalassiu on nam navodi samo ovo: . . . primorska uz more Cetini na sjever; kod Konst. Porfirogenita „ή παραθαλασσια“¹.

Nut da vidimo, može li se pristati uz navedenu njegovu tvrdnju, da je ta hrvatska županija bila Cetini na sjever.

Ako Porfirogenit i ne spominje, znademo izvjestno, da je obstojala i Poljička županija, jer nalazimo na kraljskim poveljama i darovnicama XI. vieka podpisane njezine župane. Dalizo poliscico god. 1070², Uiseno polstico god. 1076³ Uratina polstici god. 1088⁴.

Brašniću poznata je bila ta hrvatska županija te o njoj veli: „poljička ležase po poljičkomu statutu XCIX. između Spljeta i Omiša, na sjeveru bijaše joj granica rieka Žrnovica (sic) na istoku i jugu rieka Cetina“⁵.

Po Brašniću bi dakle županije Parathalassia, i Poljička ležale na istomu zemljištu, ili su oba naziva služila da označe jednu te istu, što nije vjerojatno; jer Porfirogenit izričito piše o Parathalassi, kao posebnoj županiji, različitoj imenom i položajem od ostalih deset, što ih je on nabrojio. Dakle ni Brašnić nije nam znao kazati, gdje je na hrvatskomu primorju ležala Parathalassia.

Marljivi i učeni iztraživatelj Dalmatinske povjesti sad pokojni Josip Alačević u svojoj radnji: „La Provincia romana Dalmazia nella metà del secolo X geograficamente considerata“; nije htio omedjašiti svoja istraživanja samo na prostoru od Cetine do Krke, kao što su činili dosad spomenuti spisatelji, već je potražio tu hrvatsku županiju sve do Labina, te je došao do zaključka:

„La „Parathalassia“ denominazione troppo generica, che equivale a riva del mare o „litorale, non potrebbes essere determinata, e l'incertezza in cui ci lascia, poco o nulla preginu- „dica le nostre indagini (?), perchè il nome stesso, denotando un confine naturale, cioè l' „Adriatico torna indifferente (!) che la župania, di cui è parola, fosse in una o nell'altra „estremità, oppure nel centro del nostro litorale, tra il fiume Cetina ed Albona“⁶.

Ne ćemo ovdje ocjenjivati mnenje pok. Alačevića glede važnosti pitanja: gdje je ležala ta hrvatska županija, i je li baš indiferentno da je ona ležala na jednomu ili drugomu položaju; ali nam je opaziti, da ni on nije mogao opredieliti položaj toj hrvatskoj županiji na zapad Cetine, kao što da se nije obazreo na mnenje Lucića, da je ista ležala na primorju između Cetine i Krke.

Hrvatski povjestničari gg. T. Smičiklas, i V. Klaić, nisu se u svojim povjestnim radovima napose bavili o položaju i obsegu hrvatskih županija, dosljedno nisu ni o Parathalassiji, što posebna naveli, nego ju samo nuzgredno spominju.

Smičiklas piše: „Ova se je banovina (Biela Hrvatska) sterala na jugu do Cetine rieke, koju je u gornjem tieku njezinom prolazila, a tamo su joj bile župe: cetinska uz riekcu Cetinu, primorska (Parathalassia?) uz Primorje od Cetine na sjever, a prama obadvima na sjevero-iztoku mogla je biti poljička“⁷.

Klaić pak veli, da se je Bijela Hrvatska prostirala od južnog obronka Velebita i rijeke Zrmanje do rijeke Cetine na jugu . . . U toj oblasti, veli on dalje, bile su hrvatske župe. . . Župa uz rijekcu Cetinu prozvana cetinskom, župa uz more primorskom (Parathalassia?)⁸

¹ Paul Jos. Schafarik's „Slavische Alterthümer“ Deuts. Mosig v. Aehrenfeld Leipzig 1844 II. Bd. S. 295/6.

² M. Brašnić Nav. dj. str. 45.

³ Rački „Documenta“ str. 82.

⁴ Idem ibid. str. 113.

⁵ Idem ibid str. 149.

⁶ Brašnić Nav. dj. str. 45.

⁷ Cfr. Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata Anno VI (1883) pag. 86.

⁸ Tade Smičiklas „Poviest Hrvatska“ Dio Prvi u Zagrebu 1882. str. 158.

⁹ Prof. V. Klaić „Povjest Hrvata“ itd. Svez. Prvi u Zagrebu 1899. str. 33.

Iz navedenoga proistječe, da je Smičiklas prisvojio mnenje Brašnićevo, Klaić Alačevićovo: prvo dakako protuslovno, a drugo neizvjestno, kako smo prije vidjeli.

Što je o Porfirogenitovoj Parathalassiji mislio velenč. Dr. Rački, to ćemo kasnije vidjeti.

Sad nam je red iznieti još neke druge bilješke o toj hrvatskoj županiji, da nam bude pregledan cijeli razvitak ovog važnog pitanja, za našu hrvatsku povjest.

Naša „Starohrvatska Prosvjeta“ u prvoj godini svojeg obstanka, počela je objelodanjivati rukopis iz ostavštine pok. O. Stjepana Zlatovića pod naslovom: „Topografske crte o starohrvatskim županijama u Dalmaciji“ itd.

Uz opazke urednikove, možemo kazati, da su te „crte“ najizvrpljiviji rad o pitanju starih hrvatskih županija, i to barem u koliko je dosad bilo o tomu nami poznato.

O. Zlatović o Porfirogenitovoj „Parathalassiji“ piše:

„Mi držimo da je hrvatska Parathalassia pravo dridska županija zaokružena morem od „Marine-Busuljine k Trogiru, na jugoistok i zapad, a k sjeveru od Šibenika riekom Krkom „do Skradinskog slapa, te od sjevera zatvorena visokim brdima Trtra, Boraje i Sniežnice, „između sela Ljubitovice i Blizne. Ona je medjašila sa županijama: od iztoka zagorskom i „trogirskim teritorijem, od juga morem i otočjem do zapada, onamo preko rieke Krke, lučkom, „a od sjevera zagorskom županijom“¹.

O. Zlatović, kako se vidi, okrenuo je novim putem. Za nj Porfir. Parathalassia je nešto drugo nego je ona kod Lucića, Farlatia, Fortisa, Šafařika, Brašnića, Smičiklase i Klaića. On znatno sužuje Lucićeve medjaše, pak od Cetine do Krke ne daje Parathalassiji nego jedan manji dio t. j. od Trogira do Krke; njemu nije više kao što svim ostalim, izuzevši Fortisa, riekta Cetina iztočni medjaš te županije. Zlatovićeva Parathalassia jest nešto novoga, što se ne sudara sa mnenjem prvašnjih iztražitelja.

Vidimo koliko je u tomu ispravniji O. Zlatović.

On veli, da je Parathalassia isto što i Dridska. U tomu se donekle slaže sa Lucićem² nu zato ne donosi nikakova izravna dokaza. Dok za dridsku županiju imademo jasnih dokaza iz XI. vieka, koji spominju „Osrina didistići god. 1088³ i Dragoslav dridistići god. 1089⁴. Nema primjera da se je dridska županija nazivala i *primorskom* (Parathalassia); niti je razložito nagadjati, da se je tako mogla zvati, stoga što je ista ležala uz more, jer kako voli isti O. Zlatović: „Ako se osvrnemo na ono što grčka riek (*πρωθαλασσία*) znači, tada bismo našli uz obalu našega mora više mjesta, koja se Primorjem nazivlju“⁵.

Kod Porfirogenita, kako smo više puta napomenuli, Parathalassia je osobita hrvatska županija, koju nevalja pometati s drugima, a iz hrvatskih suvremenih listina, jasno se daje zaključiti, da jedna je bila Dridska a druga je bila Primorska. Za prvu imademo god. 1088, kako smo gore naveli, predstavnikom župana Ozrina, a za drugu, u istoj povelji župana Jakova, Jacobi morstića⁶. Po tomu vidismo, da ni O. Zlatović nije mogao riešiti pitanje o pravomu položaju Porfirogenitove „Parathalassie“.

Najnovije mnenje glede položaja i obsega Parathalassie, bilo bi ono prag. Bulića:

„U vrieme hrvatskoga gospodstva solinsko polje sačinjavaše primorsku župu, grčki zvanu „Paratallasia, te po načelima ratnih zakona, kano osvojeno zemljište postade vlasništvo hrvatskoga vladara“⁷.

¹ Cfr. „Starohrv. Prosvj.“ God. II. Broj 4. str. 217 ss.

² Vidi gori str. 4.

³ Rački „Docum.“ str. 149.

⁴ Idem ibidem str. 151.

⁵ „Starohrv. Prosvjeta“ G. II. Br. 4. str. 217. — O. Š. Milinović sudašnji Barski Nadbiskup navudja šest primorja i to:

I. „Primorje“ od Neretve uz Pelješac k Dubrovniku sa Slanom i Smokovljem.

II. „Gornje Primorje“ od Neretve do Cetine.

III. „Primorje“ od Cetine do Krke. — Ovo pak zadnje da se je dielilo na tri manja, t. j.

IV. „Donje Primorje“ od Cetine ispod Mosora i Klisa do Solina.

V. „Primorje“ ili „Podmorje“ od Šolina do Trogira.

VI. „Primorje“ od Trogira do Krke. — Cfr. „Drid“ u Viestniku Hrv. Arkeol. Društva u Zagrebu God. V (1883) Broj 4 str. 109—111.

⁶ Rački „Documenta“ str. 149.

⁷ Cfr. Spomen-cviejce Matice Hrvatske u Zagrebu 1900 Dn. Fr. Bulić „Po Ruševinama Staroga Solina“ poseb. izd. str. 50.

Ovo je mnenje, kako se vidi, sasviem novo, t. j. sasviem različito od sviju do sad navedenih, u čemu imademo još jedan dokaz u uvjerenju i prag. Bulića, kako još nitko od Lucića do Zlatovića, nije pogodio pravog položaja te primorske županije.

Nego i tvrdnja prag. Bulića, da je solinsko polje sačinjavalo primorsku župu, nije podkripljeno nikakovim dokazom, te ostaje samo u okviru dosadanjih navedenih pukih nagadjanja.

Malo nam je začudno, što prag. Bulić ne iznaša to novo mnenje kao prosto nagadjanje, nego izričito kaže: da „solinsko polje sačinjavaše primorsku župu“. Po tom nemožemo ostati osvjedočeni, da je prag. Bulić riešio pitanje o položaju „Parathalassie“.

Najprvo opaziti nam je, da naziv „solinsko polje“ neizvjestan je obzirom na obseg tog predjela; jer kad bismo uzeli taj naziv u današnjemu smislu, ne bismo mogli pružiti ga preko teritorijalne granice sela Solina.

Vjerojatno je, da prag. Bulić ovdje pod „solinskim poljem“ razumieva ono, što on često u svomu „Buletino“ nazivlje „ager Salonitanus“, a taj „ager“ po njemu se je sterao od Gomilice¹ do Klisa² a od Solina do Vrbnika kod Stobreča³.

Ako je Parathalassia zapremala taj prostor, što bi tad ostalo kliškoj županiji? I prag. Bulić pripoznaje da: „za jedanaestoga vieka, Klis, koji bijaše veoma zgodno položen i po naravi utvrđen, postade kraljevskim sielom i dade svoje ime cijeloj župi kliškoj, koja postojala sve do konca srednjega vieka“⁴.

Nego znademo, da u Mutimirovoj povelji od god. 892, kojom potvrđuje splitskoj crkvi darovnicu kneza Trpimira od god. 852., medju ostalim spominje se mjesto Potalj, podbiližuje se Leledrag župan Kliški⁵ a da nema tu spomena primorskoga župana.

Na podlozi baš Mutimirove povelje utvrdio je O. Zlatović, da se je kliška županija sterala „solinskim i kaštelanskim poljem do Trogira“⁶.

Ako je dakle tu bila kliška županija, nije mogla u isto vrijeme i na istomu mjestu, biti primorska t. j. Parathalassia, kako to tvrdi prag. Bulić.

Nego na tomu „ager Salonitanus“ sva je prilika da se je nalazila i „stobrečka županija“.

Gosp. Radić, o toj županiji opaža sasviem umjestno, prama tvrdnji prag. Bulića:

„U Krešimirovoj listini god. 1070 izdatoj u Ninu (Doc. VII, 82—3), te u onoj Stjepana II. izdatoj u Šibeniku 1088/9 god. (Docum. VII. 148) spominju se župani „zastobriscicus“. Brašnić ni Zlatović ne obaziru se na te župane i ne traže županiju, kojoj bi mogli pripadati. Dr. Rački (Doc. VII. str. 513) broji medju hrvatskim županijam po tim županima župu „zastobrsko“, a Kukuljević u kazalu, kao i Rački, zove ju samo „Zastobrinje“?

Po sličnosti imena moglo bi se nagadjeti, da je obstojala i „župa stobrečka“ izmedju poljičke i kliške županije, te spjeljske okolice. Toj maloj županiji mogla su pripadati sela Stobreč, Kamen, Mravnice i Kučine⁷.

Ako su dakle kliška županija s jedne strane, a stobrečka s druge zapremale *stara solinsko polje* „ager Salonitanus“, ne možemo naći prostora da smjestimo tu i primorsku županiju. Tvrdnja dakle prag. Bulića, po našem mnenju, takodjer otpada, te mislimo, da ni njemu ne podje za rukom iznaći pravi položaj i obseg Porfirigenitove „Parathalassie“.

Slavni Lucić udarajući medjaše „Parathalassiji od Cetine do Krke, prvi je zabasao, te je morao priznati, ako i indirektno, da su na tom prostoru ležale još i Kliška i Dridska (Vidi gori str. 2) županija.

Kasniji iztraživatelji, kako smo vidjeli, kušali su naći izmedju Cetine i Krke dajbudi koji komad primorja, koji bi mogao pristati za „Parathalassiu“, ali našli su sve zapremljeno drugim županijam; najpotla kušalo se je poistovjetiti neke županije sa Parathalassiom, jer su se tobože sterala uz primorje, ali ni to nije pomoglo, jer po Porfir. ἡ Παρθαλασσία nije pridjevak već je ime osobite župe.

¹ Buletino an. XIV, 113 129. a XV. 5, 201.

² Ibid. VIII, 30. XI. 178. XXI. 161. XXII 5, 177. XXIII. 10. itd.

³ Ibid. XXIV. str. 45.

⁴ „Po Ruševinam“ itd. str. 54.

⁵ Rački „Documenta“ str. 16.

⁶ O. Zlatović Nav. dj. Cfr. „Starohrvatska Prosvj.“ God. II. Broj 4. str. 222—4.

⁷ Idem ibidem. str. 223. op. 1.

Iz svega što do sada istakosmo, možemo zaključiti, da uza svu dobru volju i nastojanje domaćih i stranih iztražitelja, nikomu do danas nije pošlo za rukom izvjestno dokazati, gdje je, između Cetine i Labina ležala hrvatska županija Parathalassia, te nam je sila sa Alačevićem opetovati: „La Parathalassia non potrebbe esser determinata“.

II.

I ako do danas nije opredjeljen pravi položaj Porfir. „Parathalassie“ tražeći je između Cetine i Labina; i ako se kroz to pitanje kose mnenja iztražitelja; ne možemo zaključiti kao da te hrvatske županije nije bilo; jer kad ju i nebi bio Porfirogenit spomenuo, za njezin obstanak svjedoče nam hrvatske izprave IX. i XI. stoljeća.

Rekli smo s početka, da naziv Parathalassia, dolazi samo kod Porfirogenita i to po nekoj iznimci koju ćemo kušat da ovako protumačimo.

Znade se, da se je Porfirogenit, ako više puta i nespretno, gradio nekim filologom, tumačeći ili prevadajući narodna imena, pak je to učinio i o znamenovanju ove hrvatske županije. Njegova dakle Parathalassia odgovarala bi hrvatski Primorskoj županiji. Nego nastaje pitanje: koju su riječ rabili latinski kancelari, da označe primorsku županiju?

Brašnić piše . . . Maronia nije ništa drugo, do prosti prievod hrvatske riječi „morska“, kao što je kod Konst. Porfir. *πρρχ θαλασσία* prievod riječi „primorska“¹.

Po mnenju Brašnićevu obstojale su na hrvatskomu primorju dakle dvie županije: jedna se je zvala „primorska“ i sterala se je uz more Cetini na sjeveru, a ta bi bila Porfir. „Parathalassia“, druga zvala se „morska“ između Cetine i Neretve, i to bi odgovarala „Maronia“ hrvatskih izprava.

Ta razlika između primorske i morske županije neda se ustanoviti ni položajem, jer Cetini na sjever nije mogla biti Porfir. „Parathalassia“, kako smo već kušali dokazati u prvom dielu ove rasprave; ni sa Porfirogenitom, koji ne spominje nego jednu hrvatsku županiju pod imenom „Parathalassie“; niti sa hrvatskim izpravama IX. i XI. stoljeća, u kojima nema spomena dviju primorskih županija.

Nadalje nam je opaziti, da Brašnić, dok je našao da se je „morska“ županija u hrvatskim listinama zvala „Maronia“, zaboravio nam je kazati, kako se u istim listinama označuje „primorska“, jer naziv *πρρχθαλασσία* ne dolazi nigdje, kako smo već rekli, nego kod Porfirogenita.

Dr. Rački u svojim raspravama nije stavljao nikakove razlike između Marianorum dux i iupanus morsticus, pak u svim spomenicima, gdje ti nazivi dolaze, istovjetuje ih sa Porfir. *ζουπανία παραθαλασσία*².

Zato smo ovlaštjeni po Dru. Račkiu da Brašnićevu županije morska i primorska stopimo u jednu i to u Porfir. „Parathalassiu“.

Istoga je mnenja bio i Kukuljević, koji ne pravi nikakve razlike između: „Jacobus (iup) Morsticus i Jacobus dux Marianorum“. Samo primjećuje uz navedene riječi: „Veliko je pitanje, dali tako zvani comes Morsticus, Moristicus i Dux Marianorum, bijaše u pravom smislu županom ili predstojnikom pojedine primorske župe. Ja bi ga prije smatrao za ravna bizantinskomu Drungaru (*δρουγγαριος τῶν πογμῶν*) ili admiralu t. j. vojvodi, ili županu pomorstva, te se je mogao zvati i županom „morskim“ morsticus, moristicus, a ne primorskim, kako bi valjalo da se je zvao kad bi bio predstojao primorskoj župi³.

Prof. Poparić prihvatio je objeručke mnenje Kukuljevićevo, te ga je navlaš ovako razpreo:

„Sada nam se javlja i zapovjednik Krešimirove mornarice, pod polatinjenim naslovom morsticus i moristicus (mjesto morsticus od morski) a taj se naslov pod kraljem Zvonimirov izmjenjuje s drugim dux Marianorum (od more, marianus pomorski vojnik) vojvoda pomorskih vojnika“⁴.

¹ Brašnić Nav. dj. str. 43.

² Drosnic Marianorum iudex (839) Jacobus Marianorum dux (1080) iupanus morsticus. Docum. p. 98—111—113—117—128—132—135—149—336. *ζουπανία παραθαλασσία*. ibid. p. 400. Cfr. Thoma Archid. Historia Salonitana Edidit Dr. Fr. Rački. Zagrabiae 1894. pag. 41. nota a).

³ Kukuljević Cod. Dip. C. S. D. Dio I. str. 237 op. 1.

⁴ B. Poparić, „O. Pomorskoj sili Hrvata“ itd. 1899 str. 128.

I on dakle pristaje uz Dra. Račkoga i Kukuljevića, da nema razlike između Jacobus morsticus (moristicus) i Jacobus dux Marianorum; ali ne slaže se sa Račkim, da je to bio župan Mariane ili Maronie.

Naslovi dux Marianorum, morsticus i moristicus, veli on, da nisu se mogli odnositi na nikoga, doliš na admirala kraljeve mornarice, koji se je prema tomu zvao vojvoda morski, ili primorski, ili pak vojvoda morskib vojnika¹.

To svoje mnjenje nastoji podkriepiti sljedećim razlaganjem. — „Da admiral hrvatski nebijaše ujedno i župan, pa niti primorske koje županije, imade u izpravam sijaset dokaza. — Dovoljno budi, da se navede samo jedan.

Župani se navode u poveljama na više načina: ili im je imenu dodan obćeniti naslov „jupanus“ ili im je taj naslov upodpunjen oznakom dotičnoga teritorija, ili im je pak naslov župana izmjenjen s onim comes-a².

Mnjenje prof. Poparića, ne samo što je sasviem novo (Kukuljević ga bio istaknuo sa rezervom), nego je za nas i začudno. Po njemu valjalo bi zaključiti: da primorske ili morske županije nije ni bilo, ili barem da u hrvatskim spomanicima nema o njoj uspomene, te izgleda da je Porfirogenit kao netočno naveo tu hrvatsku županiju Parathalassiu.

Mislimo da se to mnjenje ne može da uvaži, jer proti istomu ima izravnih dokaza, kako ćemo odmah vidjeti.

U mletačkoj kronici k god. 839, dakle 219 godinâ prije Petra Krešimira (1058—1073) čitamo:

„Iste namque (Petrus dux) . . . Sclaveniam bellicosam navibus expugnaturam adivit. Sed ubi ad locum, qui vocatur sancti Martini curiam perveniret, pacem cum illorum principe Muisclavo nomine firmavit. Deinde pertransiens ad Narrentanas insulas, cum Drosaco Marianorum iudice similiter fedus instituit etc.“³.

Ovdje očito se vidi da je Družko bio sudac (župan) nekog naročitog predjela, koji se je zvao Mariana. Niko stalno neće zato pomisliti, da je on bio jedino admiralom ratne mornarice kneza Mojislava; pa zašto nebi morao taku čast obnašati, jedan od njegovih kasnijih nasljednika, Jakov koji se jednako nazivlje dux Marianorum?⁴

Ne znamo uprav, čim bi se mogla obezkriepiti misao, da se u oba slučaja oznaka Marianorum ne odnosi na dotični teritorij?

Nego nije to osamljen slučaj gdje se predjel Mariana ili Maronia spominjo „oznakom teritorija“.

U crkvenomu saboru držanu u Splitu između god. 1040 i 1058., svakako prije Krešimira, među zaključcima čita se: . . . „Ecclesia nempe metropolis has sibi voluit parochias retinere: comitatum Coetinae . . . totamque Maroniam“⁵.

Suglasno tomu zaključku, god. 1102, papa Paškal II. u poslanici Krescenciju nadbiskupu splitskomu, kojom mu potvrđuje prava njegove biskupije, piše: . . . „fraternitati tue tuisque successoribus confirmamus civitatis salonitane diocesim, cum omnibus suis appendiciis, parochiam Maronie itd.“⁶.

Napokon Toma naddjakon, nadje negdje pisano „Itaque fuerunt regni eorum (sc. Chrothatorum) confinia . . . ab aquilone uero a ripa Danubii usque ad mare dalmaticum cum tota Maronia“⁷.

Mi cijenimo da ovdje navedena četiri mjesta (Mariana, Maroniam, Maronie i Maronia) za stalno se odnose na stanovit predjel (regio), koji je podređen bio osobitomu predstojniku (judex) a pripadao je u XI. i XII. stoljeću crkvoj jurisdikciji Splitskoga nadbiskupa.

Po tomu je dakle jasno: da je Jacobus dux Marianorum bio županom, i da je Mariana (Maronia) bila oznaka odnosno teritorija u kojem je dotičnik županom bio⁸.

¹ B. Poparić Nav. dj. str. 131.

² Idem ibid. str. 132/3.

³ Rački „Documenta“ str. 335.

⁴ Ibid. str. 111. Valja dobro paziti da u hrvatskim izpravam ne dolazi, kako navadja prof. Poparić: „dux militum marianorum, niti dux marianorum militum, već „Jacobus marianorum ducem, cum suis militibus“ a to je, kako se vidi, sve drugčije.

⁵ Rački „Documenta“ str. 200.

⁶ Kukuljević „Cod. Dip. C. S. D. Dio II. str. 3.

⁷ Thom. Archiv. Hist. Sal. Ed. Rački str. 40/1.

⁸ „Nu većim je dielom u listinah hrvatskih vladaoca izpušten izraz za župu, te je ili samo ime one župe, o kojoj je govor, navedeno, ili su mjesto župe njezini stanovnici spomenuti. N. p. Jacobus dux Marianorum Cfr. Brašnić n. dj. str. 32.

Nego ovi isti Jakov u izpravama nazivlje se i Jacobus morsticus, morstici, moristico. Prof. Poparić zaboravio je kazati, da se župani navode u poveljama i u pridavničkom obliku, dapače, da je taj oblik običajiji, za što imademo sijaset dokaza: kao n. pr. Cosma luciscico; Mutimir sidrascico; Uiseni zetinstici; Jurina tenenstico; Viseno polistico; Stresigine breberistici; Dragoslavi sagorstici; Osrina dridistici; Vilciuna zatinscico; Jacobizo zastobrisncico“ itd.¹

Ne znamo zašto bi Jacobus dux Marianorum imao praviti između svih ostalih iznimku, te zašto pridavnički oblik Jacobus morsticus ili moristicus (mj. morscicus) nebi uključivao teritorijalnu oznaku, i napokon zašto Jakov morsticus „nebi bio županom primorskim, naime one županije, koju car Konstantin naziva primorskom, Parathalassia (παρθαλασσία)“, kako to tvrdi prof. Poparić?²

Za razjašnjenje pak toga, što u spomenicima IX. stoljeća dolazi Drosaco Marianorum iudice; dok u listinama XI. stoljeća Jacobus Marianorum dux, navesti nam je, po dr. Račkom, da je „po pravnim odnosajim starih Hrvata, župan bio vojvoda vojske župe, plemena, branilac njezin (dux) u vrijeme rata; bio je vrhovni sudija, (judex) župe, kada god sam vladalac nije neposredno ili kroz svoga zamjenika priepore rješavao“³.

Pošto smo dovoljno dokazali, da je Marania=Maronia bila hrvatska županija, a Družko i Jakov njezini župani, red nam je sada iztraživati njezin položaj, i dali ista odgovara Porfirigenitovoj „Parathalassiji“.

Na pitanje: koji se predjel ima razumjeti pod imenom Maronia, premda nam slavni Lucić na to odgovara: „da je neizvjestno gdje je bila“⁴; mi imamo o tomu izvjestan odgovor u mletačkoj kronici, koja kaže: „da g. 839 mletački dužd Petar utanačivši mir najprije s hrvatskim knezom Mojslavom, podje na otoke neretvanske, gdje isto učini s Marijanskim knezom Družkom . . . cum Drosaco Marianorum iudice“⁵.

Već nam Porfirigenit pripovijeda, da su otoci Mljet, Korčula, Hvar i Brač pripadali Neretvauima t. j. Paganiji⁶, zato ne može biti sumnje, da je Maronia ležala u Paganiji, a taj se kraj, po istomu caru-piscu, prostirao uz more od rieke Neretve do Cetine⁷.

Na taj se predjel odnosi i zaključak crkvenog splitskog sabora (1040—1058), i poslanica Paškala II. kao što i bilježka Tome naddjakona, kako smo već prije naveli, iz česa bi dakle sledilo, da je današnje makarsko Primorje stara Maronia.

Još nam je ispitati, dali ta Maronia odgovara Porfirigenitovoj Parathalassiji u značenju grčke rieči.

Ne ima sumnje, da ime Maronia vuče svoj korien iz latinske rieči „maro“ sa dočetcnom onia⁸, te je značila predjel uz more⁹.

Sasvim je naravno pomisliti da kad su Hrvati naselili ove predjele, kako su pohrvatili tolika druga imena gradova i rieka, okolo kojih su osnovali svoje županije, tako da su pohrvatili i rimsku Maroniu, prozvavši je *Morskom* ili *Primorskom*. — Isto tako hrvatska dvorska kancelarija izdavajući izprave na latinskom jeziku, kad je imala bilježiti Primorsku županiju služila se je romanskim izvornim imenom iste Maronia, odkle Mar(ou)ianorum dux — dok primorski župani Rusin i Jakov u pridavničkomu obliku podbilježili su se morsticus,

¹ Dr. Rački „Hrvatska dvorska kancelarija“ itd. u Radu Jug. Akad. knj. XXXV. str. 42.

² B. Poparić Nav. dj. str. 133.

³ Dr. Rački „Nutarne stanje“ itd. str. 179.

⁴ J. Lucić „De Regn. Dalm. et Croat.“ Lib. II. C. XXII. § 2.

⁵ Rački „Documenta“ str. 335.

⁶ Rački „Documenta“ str. 406 i 410.

⁷ Rački „Documenta“ str. 406.

⁸ Imademo množiju primjera: Da dočetak onia-ania služio je kod Latinā, da se označi: predjel, kraj, pokrajina regio-territorium, provincia, kao n. p. Pao-onia, Selav-onia, Dard-ania, Pag-ania itd.

⁹ Cienimo da nije na odmet nahrećiti, kako je romansko ime „Maronia“ obstojalo još prije dolazka Hrvata u ove predjele, pošto bi se dalo izvesti iz imena grada Inaronia koji je ležao po Pentingerovim Tablam između Onaеuma i Narone (Vidi o tomu razpravu sad pokojnog g. Alačevića „Brevi cenni sulla via litorale romana tra Salona e Narona“ u Buletino XIV. 43. 60. i našu „Sull' ubicazione di alcune località romane lungo l' antica strada litorale fra Salona e Narona“ u Buletino XIV. 169, 183; XV. 11, 23, 39. Ne treba nikakve natege da se ustanovi kako je prvobitan oblik tog imena bio uprav Maronia, a da je kasnije s nevjesticine ili neznanja prepisivat' postao Maronia. Za slične pogriješke imamo sijaset primjera u Tablam, dok po Milleru: „Bei us, in, . . . fehlt der Punct oder Strich immer u najstarijim kožeksima. (Cf. Kon. Miller „Die Weltkarte des Castorius usw. Ravensburg 1888 str. 17). Kada se je pak počelo slovo i obkrljivati naglaskom Cf. Wattenbach Anleitung zur lateinischen Palaeographie str. 22. i „Starohrv. Prosv.“ God. VII. sv. 2. str. 73. op. 4.

moristicus (mj. morskicus), a svi su to oblici izvedeni iz hrvatske rieči more, dotično morski ili primorski župani.

Da se je primorski župan zvao i „morski“ to nije nevjerovatno, pošto, kako smo vidili, njegova vlast se je prostirala i preko mora, zahvaćajući otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet.

Da je u isto doba primorski ili morski župan, mogao biti admiralom hrvatskog brodolva, to je već lepo obrazložio gosp. Radić u „Starohrvatskoj Prosvjeti“, tri godine prije nego li je prof. Poparić izdao svoju radnju: „O Pomorskoj sili Hrvata“¹.

Na temelju onoga što ovdje istaknuso, mislimo, da možemo zaključiti, kako Porfirigenit znajući, da je kod Hrvata obstojala županija, koja se je dvostrukim imenom zvala t. j. Maronia-Mariania, i Morska ili Primorska, te kolebajući kojim bi je imenom bolje i točnije označio, a znajući također, da oba imena imaju isto značenje, i da se odnose na jedan te isti predjel, cienio je shodnim da će jednomu i drugomu nazivu najbolje odgovarati grčko ime: „Παρφιδάλασσος“².

¹ Cfr. „Starohrv. Prosvj.“ God. II. B. 4. str. 218. op. 1.

² O Porfir. „Paganiji“ u narednom sv. „Starohrv. Prosvjete“.

Sredovječni nadpisi.

A. Nadpisi dubrovački.

Priobćuje Vid Vuletić-Vukasović.

(Nastavak. Vidi Broj 2. ovog časopiša, God. VII.)

XLV.

S . D(€) · OBRAD
· M̃ILOŠAVIC
· QṼM̃ · R̃EDIB
VS . SVIS : ~¹

Pl. vap. vis. 0,35 m.; šir. 0,41 m.

Ova je pločica uz novu ljekarnicu u klastru *Male Braće* u Dubrovniku, biva bila je prije zalijepljena klačinarom, a tako i slijedeće, pa sam ih pri popravljaju klastra prepisao, jer su istanove sve ostale kao i prije ispod oblijepa — i tako je ovo, čini mi se, cigli prepis.

XLVI.

S . D(€) . IṼAÑ .   u sv. D€
TOM̃C̃OVIC
· ṼDICAR̃ QṼ   u sv. AÑ
M̃ · R̃EDIBVS · S ·²   zadnje S · na rubu.

Vap. pločica vis. 0,20 m.; šir. 0,26 m.

Do opisane su ploče tri druge otučene, biva put istoka.

¹ Čita se: *S(epultura) . de . Obrad
Milosevic
· cum . (e) redib-
us . suis : ~*

Milosevic se ne spominje u *Lib. Ref.* Držim da je patronimično od *Milos*, koje se piše u *Libri Ref.*, t. j. *Milos de Radislaus i Miloš*.

² Čita se: *S(epultura) . d(e) . Ivan .
Tomcovic
Udicar cu-
m . (e)redibus . suis .*

Ne spominje se u *Lib. Ref.* Još je ime zanatu *Udicar* ukresano u Sustjepanu u Rijeci. Vidi ovog časopiša God. VII., sv. 1. str. 27

XLVII.

S . D ⁂ DRASCO
 // // // v
 // // // e
 // // // s¹

Utarak vap. vis. 0,20 m.; šir. 0,19 m.

Ovdje je ploča otučena. Opaziti mi je, da su ove ploče uz okvire.

Tu je kod vrata otnčen grb-štit i natpis na igli, t. j. na pragu.

Nad grbom-štitom je udubljen krst ✠

XLVIII.

✠ S ⁂ DE . DIMI
 TRI . ORESO . (?)
 DE . PETCA .
 OMI . OMNI
 BIS . SUIS .²

Ploča zaokvirena vap. vis. 0,19 m.; šir. 0,24 m.

XLIX.

S . D ⁂ PRVOI FILIO
 D RADOVAN COI u sv. R
 RADOVICE FILIO
 D BRAT MERCAT
 CO OMNI BIS³

Ploča vap. vis. 0,23 m.; šir. 0,34 m.

Do ove su tri okresane ploče.

¹ Čita se: *S(epultura) . d(e) . Drasco*
 // // // v
 // // // e
 // // // s.

² Čita se: † *S(epultura) . de . Dimi-
 tri . Oresc .
 de . Petca .
 cum . omni-
 bus . suis .*

God. 1346. u *Lib. Ref.* piše „Die IIII. Madii . . . . . ad respondendum pitropis et commissariis *Dimitri aurificis (orese)* . . . A. 1347. Die X. Aprilis. In *minori consilio*, sono campane more solito congregato, captum fuit et determinatum, quod camarlingi communis, qui nunc sunt, et qui per tempora fuerint, teneantur et debeant dare et solvere ac respondere de prode ypp D, qui sunt in communi de bonis Dimitrii aurificis, Rade uxori condam dieti Dimitrii prout respondent aliis, et hoc teneantur facere donec viduitatem et honorem sui lecti servare et manutenere voluerit.

³ Čita se: *S(epultura) . d(e) Prvooi filio
 d(e) Radovan coi
 Radovice filio
 d(e) Brat mercat(or)
 co(n) om(ni)b(us) suis*

God. 1347. u *Lib. Ref.* spominje se *Pervoe de Gravosio*, a god. 1324. Milos de *Pervoe*.

God. 1358. u *Lib. Ref.* i prije spominje se *Maroe de Bratcho*.

L.

✠ S̄. B̄A. RO. IA.
VIRRI. GO.
CVM. OMNI.
BUS. SA. IS.¹

Ploča vap. vis. 0,26 m.; šir. 0,32 m.
Do nje je ploča otučena.

LI.

✠ S' DE. ILIA.
ORESE (?) FILIO
DE DOMCO
D'. CALAMOT
A C̄A OMNIB' S'.²

Ploča vap. vis. 0,24 m.; šir. 0,29 m.

LII.

✠ IC. REQVIE. S DE.
MATIA. DE BOZINO
LO. CVM. REDIBUS
SUIS.³

Ploča vap. vis. 0,35 m.; šir. 0,39 m.
Uz *cereriju* (voštarnicu) je ugragjena.

¹ Čita se: † *S(epultura). Bu. no. ie.*
Virni. go.
cum. omni.
bus. suis.

Ne spominje se u *Lib. Ref.*

² Čita se: † *S(epultura). de. Iliā.*
orese filio
de Domco
â(e) Calamot
a cu(m) omnib(us). suis).

God. 1359. u *Libr. Ref.* piše se o *Helia de Calamota* . . . quod ipsi presentaverunt litteram
suprascriptam ser Andree Memo in Venetiis die XXVI. mensis Marcii.
Calamota je otok (Calafata) Koločep kod Dubrovnika.

³ Čita se: † *H(ic). requie(scit). s(er) de.*
Matia. de Bozino-
lo. cum. (e)redibus
suis. .

God. 1343. u *Libr. Ref.* spominje se *Matija de Bucignolo*, t. j. misse fuerunt littere Anne
uxori *Mathei de Bucignolo*.

LIII.

S DE TRIPD D̄
 GEORGI DE O   u sv. EO
 IZM MARNGŌ   u sv. MA
 /// OMNIBUS
 /// IIS . ~¹

Ploča vap. vis. 0,22 m.; šir. 0,22 m.

LIV.

S . D . MARO
 IE BOECIRO
 VID . DITO L
 ORGAR . OV̄
 SVIS HERA²

Ploča vap. vis. 0,31 m.; šir. 0,47 m.

Ova je ploča nepravilna poput utarka. Do nje su dvije skresane, bez natpisa Na jednoj je lijepa ragja.

LV.

. S . DE MARI
 RO DE RISA . OM   u sv. OM
 OMNIB ~ . S IIS³

Ploča vap. vis. 0,24 m.; šir. 0,35 m.

Do nje je druga otučena.

¹ Čita se:

S(epultura) de Tripo d(e)
Georgi de C-   = Georgi
iva mar(a)ngo(n)*   = Dživa
(cum) omnibus
(s) uis . ~

God. 1318. u „Additamentum“ spominje se *Tripe de Zorsi*, god. 1335. i 1336. *Give de Georgio*, al dakako ovo su plemići a u natpisu su prosti gragjani, zanatlije.

* maragnon, marongo, marangonus; faber lignarius, carpentarius.

God. 1313. u *Lib. Ref.* spominje se *Marinus marangon*, qui stat in arcenate fuit confirmatus ad salarium communis usque ad unum annum cum conditionibus consuetis pro pp̄ XXX, et incipit terminus eius ad diem XIII, mensis decembris proxime venturum.

² Čita se:

S(epultura) . d(e) . Maro-
ie Boecino = Boežinović
vic . dito L-
ongar . cu(n)
suis here(dibus)

Samo se piše u *Lib. Ref.* god. 1324. *Petrus de Lungara* — i ništa drugo.

³ Čita se:

. S(epultura) . de Mari-
no de Risa . c(u)m
omnib(us) . suis

God. 1313. u *Lib. Ref.* piše: „Item in eodem consilio rogatorum captum fuit et firmatum, quod mittatur unus ambaxator Dyrachium, ad petendum et requirendum res, quas derobaverunt Dyrachini et eorum ligna in barca *Marini de Risa* et alias robaciones factas hominibus de Ragusio per homines de Dyrachio . . . God. 1323. spominje se u *Lib. Ref.* *Fasqua, filius Marini de Rissa, factus fuit scribanus super condora Petri della Vugara* . . . I god. 1350. spominje se *Jupna famula Marini de Riza*.

LVI.

. S . DE BENCŌ
GLACŌS . CVꝛ
OMIB' . SVIS .
. M . CCCC . L . V .¹

Ploča vap. viš. 0,28 m.; šir. 0,39 m.

LVII.

✠ SEPUL NICOLAI   u sv. VI
PŠBITRI . D . C
EPICVCHÆ . CV
OMIBꝛ S . }²

Ploča vap. vis. 0,24 m.; šir. 0,34 m.

LVIII.

✠ : S : DE . POÆE : D
E . CHADERÆ : C
AM : REDIB' ; SÆIS :³

Ploča vap. vis. 0,20 m.; šir. 0,40 m.

Ispod ploče je grb-štit vis. 0,40 m.; šir. 0,20 m. ali je sada otučen.

¹ Čita se:

*S(epultura) . de Benco
Glacas . cum
om(n)ib(us) . suis .
. M . CCCC . L . V .*

Ogled se jedan put u *Lib. Ref.* spominje nekakav Benko zlatar, ali nije ovaj, jer je to god. 1349.

² Čita se:

† *Sepul(tura) Nicolai
p(re)abit(e)ri . d(e) . C-
epicucha . cu(m) .   = Čepikuće
o(mn)ib(us) s(uis) . }*

Čepikuće su imali i svoju plemenitu zemlju, te se tako zove poveće selo (sa stećcima) na granici Hercegovačkoj, daleko tri sah'ta od Slanoga povrh Banića.

³ Čita se:

† : *S(epultura) : de . Pove : d
e . Chadena : c-
um : e)redib(us) : suis .*

God. 1312. u *Lib. Ref.* prvi se put spominje *Paue de Cathena factus fuit scribanus in galea de Gastigna, vocata „sancta Fusca“*, pa ga se onda piše jedanaest puta, a pod imenom *Pove* dva put, t. j. god. 1334. . . . per dominum comitem precipiatur Gabrieli de Glede, *Pone de Catena* et Marino de Volze, sapientibus electis ad designandum cuilibet decime partem suam de Stagno . . . . Svakako je spomenik rečenoga *Pove* (oko druge polovine XIV. v.), te ga se pogrešno zove u *Lib. Ref. Pone*, jer je lako u prepisu zamjeniti n i v.

LIX.

✠ h̄ SĀPĀLQRĀ. FĀQ̄
 FIGRI. P̄SBR M̄ARIN'.
 DĀ GLAVAT. P̄ SĀ
 ET SĀQ̄DOTIBꝯ.
 SĀQVLRIBꝯIS : .¹

Ploča vap. vis. 0,25 m.; šir. 0,35 m.

Na ploči je vap. skresanoj O M T

Ostalo se ne razaznaje.

Kod nove je ljekarnice, s lijeve strane, ploča otučena.

LX.

S̄ DĀ. DOBRĀ
 Q̄. OIBꝯ SꝯIS.
 ET CO. ERĀDI
 B̄. ET FIĀ SꝯĀ
 COSꝯTĀ . .²

Ploča vap. u okviru (s natpisom) je vis. 0,20 m.; šir. 0,26 m.

Ploča je u Lapadu (Gruž) ispod trijema, u Mihajlu, (župnička crkva sv. Mihajla, gdje se sada kopaju Dubrovačka vlastela i t. d.).

¹ Čita se:

† h̄(oc) sepulcru(m) . fec(it)
 fieri . p̄(re)sbi(ter) Marin(us) .
 de Glavat . p̄(ro) se
 et sac(er)dotib(us) .
 secularibus : .

Porodica de Glavato spominje se u *Lib. Ref.*, a god. 13 6. *don Marin*, t. j. . . . per dictum dominum comitem et suum minus consilium date et deliberate fuerunt *don Marino de Glavato* pro quinque annis ad rationem ypp. LI. pro anno, cum omnibus iuribus et pertinenciis . . . . God. 1359. piše: . . . de dando liceuciam presbitero *Marino de Glavato* posse aptare molendinos Stagni . . . .

² Čita se:

S̄(epultura) . de . Dobra .
 cu(m) . o(mn)ib(us) suis .
 e co(n) . eredi-
 b(us) . et fi(li)a sua
 Cosuta : .

God. 1348. u *Lib. Ref.* „Milo stationarius datus fuit socius et pitropus Hellie de Lucaçe super executione testamenti Dobre matris presbiteri Gıve de Boltolino“. Ovo je ipak neizvjesno o rečenoj Dobri. *Cosuta* nije zabilježeno u *Lib. Ref.*, ali je svakako zanimivo kao narodno ime.

Povrh pokrajnjih vrata u sv. Mihajlu, u Lapadu, altoriljev iz XIII v., te predstavlja arhistratega sv. Mihajla u vojničkoj, pirlitanoj, vezenoj odori.

Ovo se napominje, a pisat mi je o predmetu samo uz dobru sliku.

Do vrata je ugrajena Bogorodica, dosta dobar altoriljev iz XIV. v. te će ga se opisati drugovdje, dakako uz sliku.

Priča se i dan današnji, da bi sveštenik govorio misu *gnbarcima* ispred spomenutog kipa t. j. na dvoru, a da se *gubavci* ne miješaju s pukom . . .

Ova se tradicija potpuno slaže s povjesti, jnr piše god. 1306. u *Lib. Ref.*: „Item captum fuit er firmatum, puod leprosi omnes debeant stare in consteria supra ecclesiam sancti Michaelis de Cresta,* et in alio loco nullus leprosus debeat stare; et eciam dicti leprosi non debeant venire in civitatem nec ad vias, quibus itur ad domum fratrum minorum et Predicatorum nec ad pontem, neque ad mare; et si dicti leprosi inventi fuerint in aliquo loco, nisi supra ecclesiam predictam sancti Michaelis, debeant expelli de toto districtu Ragusino“.

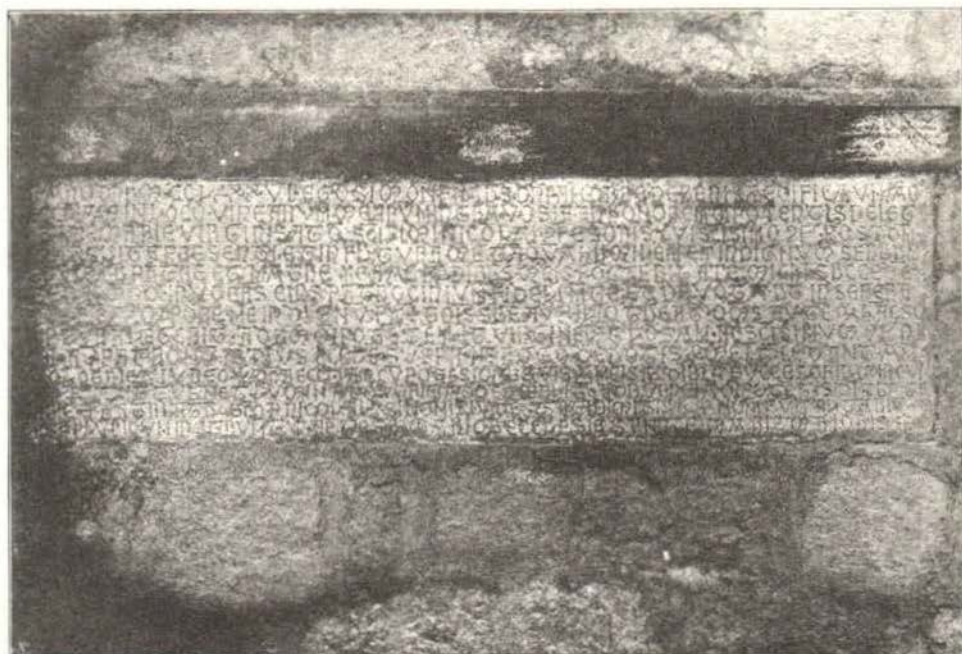
* *Cresta* je ispod *Petke*, koja se ne spominje u *Lib. Ref.*

✠ ANO DÑI . M . CCLXXXVI . EGO . SIMON . FILIUS . DÑI . ANDREA . DE . BENISA . EDIFICAVI . HAC
 ECCLIAIOL . IN LOCO . VINEARVM MEARVM . IN GRAVOSIA . AD HONOREM . OIPOTENTIS DEI ET
 BEATE MARIE VIRGINIS . ATQ SCISIONI NICOLAI . CONFESSORIS . CUI SCISIMO QF . POST DM
 IN HAC VITA PRESENTI . ET IN FUTVRA META QVA HUMILEM . ET INDIGNVM SERVVM
 SVVM . CVA PATRE ET MATRE MEA AC HODIBVS MEIS . POCERITATE MICHI . SUCCEDE
 TE . REQOLDO . INVOCAS EIVS PATROCINIUM . FIDELI MTE ET DEVOTA . UT IN SEPERA
 CIU ME A CORPORE . ME INDIGNV . PTECTOIS SUE AVXILIO TUEAT . OMIS AVTE Q HAC SC
 RIPTVRA LEGERIT . AD DOL OIPOTENTEM . ET VIRGINEOL GLOSAM . AC SCPSIMVOL QH NI
 COLAV . PATRONV ISTIVS ECCLIE . SVSPIRIIS ROGO . DEVOTIS P ME ICECEDANT . AM .
 VOLO ENI ET IVBEO . V DC AECCLIAM . CV POSESIOMB SVIS . A MEIS HODIB . Q SVCCESORIB . Q IN CUI
 MATR . PVERIT GVBNEC . LVORINADO > OFICIADO EA . PPALIT . AD RVERCIA OIPOTENTIS DI . > BATE
 MARIE ET MATRI . ATQ . SCOLAI . NICOLAI . > SIMONIS IVDE . > BATE DIONTRI . QUA NOIA SVT ALTARIV . >
 DEBE . PLVRI CVM INSTRVM TV . AP TESTAVRARIOS . ECCLIE SANTE . MARIE MAIORIS ✠

¹ Cita se:

† An(n)o D(omi)ni . M CCLXXXVI . ego . Simon . filius . d(omi)ni . Andree . de . Benis(sa) . edificavi . ha(n)c
 eccl(es)iam . in loco . vinearum mearum . in Gravosia . ad honorem O(mn)ipotentis Dei et
 Beate Marie Virginis . atq(ue) S(an)c(t)i(s)simi Nicolai . confe(ss)oris . cui s(an)c(t)i(s)simo conf(essori) . post D(eu)m
 in hac vita presenti . et in futura meta(m) qua(m) humilem . et indignum servum
 suum . cu(m) patre et matre mea ac h(er)edibus meis . poc(?)teritate michi . succede(n)
 te . recom(an)do . invoca(n)s eius patrociniu(m) . fideli m(en)te et devota . ut in sepe(?)ra-
 cio(ne) a(n)i(m)e a corpore . me indignu(m) . protet(i)o(n)is sue auxilio tueat(ur) . Om(ni)s aute(m) q(uis) ha(n)c sc-
 riptura(m) legerit . ad D(eu)m O(mn)ipote(n)tem . et Virginem glo(ri)osam . ac s(an)cp(t)i(s)simum conf(essorem) Ni-
 colau(m) . patronu(m) istius eccl(es)ie) . suspiriis rogo . devotis pro me i(n)t(er)cedant . Am(en) .

Volo eni(m) et iubeo . u(t) d(i)c(tam) aeccl(es)iam cu(m) po(s)se(s)io(n)ib(us) suis . a meis h(er)edib(us) et succe(ss)orib(us) . et in cui(?)
 man(ibus) . pervenit gub(er)net(ur) . lumina(n)do et off(ici)a(n)do ea(m) . p(er)petualit(er) . ad r(e)ve(re)ncia(m) O(mn)ipote(n)tis D(e)i . et b(e)ate
 Marie et matri . atq(ue) s(an)c(t)orum Nicolai . et Simonis Jude . et b(e)ati Dimitri . q(uo)ru(m) no(m)i(n)u su(n)t altariu(m) . et
 deb(et) esse pluri cum instrum(ento) tu(to) . ap(ud) tesaurarios . ecclesie san(c)te . Marij Maioris ✠

Ovaj je natpis u Lapadu ispod Petke, u Gružu, kod kuće Medarove (t. j. Boškovičevijeh nasljednika, Nj. K. V. Natalije Petrović-Njegoš rodj. Kostantinović). Ploča je ugradjena uz crkvicu s lijeve strane. Ploča je vap., duga s okvirom 1,36 m., bez okvira 1,33 m.; vis. s okvirom 0,52 m., bez okvira 0,40 m. U vrhu je navedeni krst s dva grba-štita. Natpis je bio do sada objelodanjen samo u povremenijem listovima, a to latinicom bez pokratice, nelinearno i dosta krnjavo.

God. 1303. u *Additamentum* je kao „*Procurator ecclesie sancte Marie*“ *Symon de Benessa*.

God. 1313. u *Lib. Ref.* spominje se *Symon de Benessa* „*factus fuit capitaneus dictorum lignorum*“.

God. 1322. u *Lib. Ref.* spominje se *Sime*, filio *Puncrati de Benessa*, a god. 1312. piše *dyaconus Andreas de Benissa*, koji je samo u rodu Šimunu.

God. 1348. spominje se *Andreas Benessa*, al svakako nije otac rečenog Šimuna, te se *Simon* nijedan put ne piše kao *filius domini Andree de Benissa* ili *Benessa*, jer je to ista plemenita porodica.

Kolo sa zvončićima u župnoj crkvi SS. Kuzme i Damjana na Lastovu.

(Sa slikom).

Još od vremena između 5. i 9. vijeka upotrebljavahu se koliko u iztočnoj toliko u zapadnoj crkvi skupine zvončića žicom obješenih na obruču ili luku, kojima bi se pri službi božjoj zvonilo preko podizanja, bilo rukom ili mlatićem, bilo drmajuć ih uzicom ili gajtanom. Na iztoku zvalu se *cymbalum*¹, a na zapadu »*circulos ad signa pendentis*»². Kasnije su se oblik i naprava tih kola sa zvončićima usavršili, a žvončići na njima razne veličine radi blago- i skladnoglasja među sobom harmonično složili³.

Kolo sa zvončićima (*rota, circulus nolarum — campanetta — carillon. roue de elochettes — wheel of bells — Glockenrad, Schellenrad, Glockenspiel*), kojemu francusko ime *carillon*, kako Otte⁴ nagadja, potiče možda od broja četiri (*quadrilio*) imalo je zar u početku samo četiri zvončića. Na to kao da podsijecaju ona četiri na križ poredana zvončića u nutrnjosti augzburškog⁵ i lastovskog kola (V. priloženu sliku). Takova su se kola rabila u pjevalištu kod velikog otara⁶. U Lastovu je kolo namješteno visoko na zidu pred kapelom glavnoga otara starinske župne crkve Svetih Kuzme i Damjana. Najstarije sačuvano od takovih kola u Njemačkoj je ono koje potiče iz stolne crkve u Augsburgu iz 15. vijeka. Sahranjeno je sada u narodnom muzeju u Monakovu⁷. Ono sastoji od dva gvozdena spojena susredišna obruča od 38 cm. u premjeru većega obruča. Na obodnici većega obruča pritvrđeno je bilo s vanjske strane 8 zvončića, a 4 s vanjske strane nutrnjega obruča. Od izvornih su zvončića sačuvana tek tri. Oni imaju sitne zubice pri obrubu. Polukružna ručica za uzicu utvrđjena je na vanjskom obruču. Od puno

¹ Herm. Weiss. *Kostümkunde*, II. Abschn. III. Abtlg. str. 845.

² Jul. v. Schlosser. „Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst“ str. 123, i str. 257. gdje se navodi iz neke isprave iz toga doba „*cloccae optima 15, cum earum circulis 15.*“

³ Paul Lacroix — „*Les arts au moyen-âge et à l'époque de la renaissance*“ — Paris — 1880. str. 552.

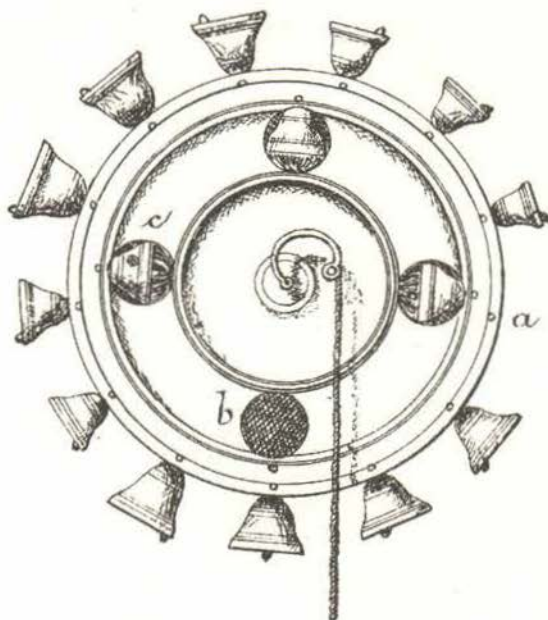
⁴ D. H. Otte. *Arch. Wörterb.* II. Aufl. str. 211.

⁵ Dr. Andreas Schmid — „*Der christliche Altar und sein Schmuck*“ 1871. Regensburg — str. 308, sl. 62 i D. H. Otte. *N. dj.* str. 216. sl. 203.

⁶ Dr. A. Schm. *N. dj.* str. 363.

⁷ Dr. And. Schmid. *N. dj.* str. 308.

većeg kola sa zvončićima sa opatijske crkve u Fuldi iz 1415. god. sačuvana je slika i opis¹. P. Lacroix² piše, da se neki gradovi Sjevera još ponose takovim kolima. Nekoliko ih ima i u Španjolskoj. Tako n. pr. u Barceloni i Toledo³. U stolnoj crkvi u Gerona je takovo drveno kolo sa više zvončića namješteno na drvenoj krletci urešenoj gotičkim prozorastim rezbarijama. Krletka je preko metra široka, oko 3 m. duga i stoji nad vratima riznice⁴. Na njemu je kriva ruča namještena izravno na osovini. Kolo sastoji od dva susredišna kola spojena sa četiri unakrstne prečage. Zvončići su mu utvrđeni na obodu nutrnjeg i vanjskog kola, i zvone običnim klempesalima ili batima. Rek' bi, da je sa toga kola nestalo nekoliko zvončića.

Lastovsko kolo sa zvončićima sastoji od jedra kotača napravljena od skrižke zdrava briestova panja na toki izgladjena i člankovito urešena, kojemu je u promjeru 64 cm. I na njemu je polukružna gvozdena ruča za uzicu namještena na osovini. Izvanjska gladka površina kotača razdijeljena je na tri prstenasta plitka susredišna žlijeba. Preko cijele širine srednjega žlijeba probivene su unakrst četiri kružne-rupe, u kojima su utvrđena četiri bronzana zvončića, od kojih je jednoga (b) nestalo. Kao što su kratki zubi na zvončićima augsburškog kola, tako se na ova tri sačuvana nutrnja zvončića lastovskog kola zjalo češljasto nastavlja u duge zube, koji ga polukruglasto, kao na košić, zatvaraju i čuvaju da ne izpadne slobodno kovinsko zrno, koje zvončićinma služi mjesto bata ili klempesala, kao na praporcima. Namještenje ovih nutrnjih zvončića lastovskog kola razlikuje se od onoga na gori spomenutim po tomu, što im je zjalo okre-

¹ Mittheilungen der C. Commission — 1869, str. XCIV.

² Nav. mj. nav. djela.

³ Schulz — Denkmäler der Baukunst — Heft I, str. 15.

⁴ Dr. And. Schm. N. dj. str. 38, al. 63.

nuto prema središtu kola, a ne obrnuto. Na obodu kola je zrakasto utvrđeno na jednakim daljinama 13 zvončića razne veličine, od kojih je jednoga (*a*) nestalo. Kao i na augsburzkom kolu, površine ovih zvončića urešene su na dva mjesta lagano naskočenim obručicama. Samo na površini jednoga od nutrnjih zvončića je sitna naskočena višelaćna ružica. Vanjski zvončići zvone običnim klempesalima. Svi su zvončići utvrđeni na kolu utaknutim probivenim mužkićima nad kapama, kroz koje su udjenuti klinčići, koji se vide i na slici. Ovakvo udešeno kolo ne pokazuje velike starosti, moglo bi poticati najdalje iz XVII vijeka. Ali je trebalo da se na njega obazremo i da ga ovdje objelodanimo s više razloga: 1. da pokažemo, kako su takova kola bila u porabi i kod nas; 2. što se oblikom i položajem triju nutrnjih zvončića bitno razlikuje od poznatih navedenih kola na njemačkim i španjolskim sačuvanim primjercima; 3. da upozorimo naše hrvatske čitatelje na ovakova kola sa zvončićima. Molimo dapače rodoljubne čitatelje, da bi nam izvoljeli javiti, gdje još ima sačuvano takovo kolo u hrvatskim krajevima. Vrlo je vjerojatno, da ih još imade, jer smo čuli, da je jedno u Omišu, jedno u Dobrinju na otoku Krku, a nekoliko i po crkvama zadarskih otoka. O dobrinjskom kolu nam je priobćeno, da je drveno, da imade oko 20 zvončića, zar sve utvrđenih na obodu. Kad bi imali fotografske snimke uz točan opis i mjere dotičnih kola, lasno je, da bi naišli i na oblike starije od onih te se vide na lastovskom kolu.

U KORČULI, o Spasovu 1904.

F. Radić.

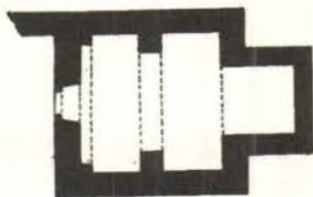

Crkvice hrvatsko-romaničkoga sloga na Lastovu.

(Sa slikama.) — F. Radlć.

Više puta sam u ovom časopisu napomenuo tolike starohrvatske crkvice, koje, većinom dobro sačuvane, obstoje na otoku Lastovu, osim već objelodanjene od njih najstarije Sv. Luke. Red je sada, da ih ovdje opišem, kao prilog za bolje poznavanje povjesti hrvatskog graditeljstva.

1. Crkvice Sv. Jurja u Priječbi. Nalazi se uza sjevernu obalu istoimene lučice, na sredini istočne strane otočića Priječbe, koji je samo preuzahnim prodorom, kojim jedva prolazi ribarska ladja, odijeljen od zapadnog kraja otoka Lastova, te s njim zatvara veliku luku, zvanu Lag. Na zapadu crkvice nalazi se nova kuća prof. dra. Gji-voje, ravnatelja bogoslovnog sjemeništa u Žadru. Crkvice je zapuštena, te joj je pročelje sve naokolo razrušeno. Sačuvana su povioka ulazna vrata, koja nad gornjim pragom imaju timpan sastavljen od nadvišena polukruga. Tloris (Vidi pril. sl. 1.) je četvorna oblika sa nutrnjom stranicom od 4·17 m. Sgradnja je polukružno bačvasto posvodjena i srednjim poprijječnim lukom, na jakim nutrnjim podpornim lezenama, učvršćena i razdvojena. S istočne strane je sdružena, s četvornastom na oštar luk posvodjenom 2·10 m. dubokom kapelicom. Što je uz svoju kuću sagradio novu kapelicu, mogao je dr. Gjiwoje popraviti i tako sačuvati od daljeg propadanja ovu znamenitu starinsku crkvicu, koja cijenim da potiče iz XII. vijeka.

Slika 1.

2. Kapelica Svetoga Ciprijana. (Vidi na prilož. sl. 2. tloris i popr. presjek). Ona je pri jugoistočnom kraju otoka Lastova, nad istočnom stranom strme obale luke Porto Rus (Porto Rosso), na brijegu 110 m. visokom nad morem, 1·4 km. na sjevero-iztok od svjetionika Porto Rus i 1·22 km. na zapad od veleznamenite, krasnim stalaktitima i stalagmitima urešene, preko 70 m. duge Rače špilje. Ta sitna, ali ipak čvrsto sagradjena bogomolja, duga je 3·5 m., široka u pročelju 3·17 m. Visoka je u nutrnjosti po srijedi 2·57 m. Posvodjena je plosnatim, pri dnu izravnanim svodom. Pobočni njezini, 88 cm. debeli zidovi olakočeni su i urešeni svaki

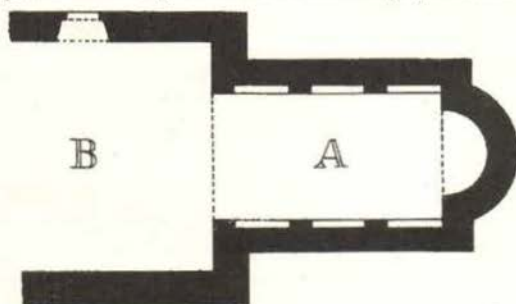
Slika 2.

sa dva 0·5 m. duboka, 1·06 m. široka sliapa luka, koji razširuju nutrnjost crkvice. S istočne strane završuje apsidom s dvora polukružnom iznutra dubljom od polukruga. Ploča

debela 11 cm., koja uzidana zahvaća svu širinu apsidice, sačinjava otarsku trpezuz. Samo s južne strane u arkadici do otara izdubljena je uzka sprema, a okna ne ima na crkvići nikakova. Dolnji prag ulaza izradjen je, po starohrvatskom običaju, sa utorom uzduž sredine širine. Nad sredinom niskog pročelja je ostatak pročeonona zvonika. Kao i tolike druge starohrvatske crkvice na vrhuncim briegovā, i ova je obkoljena mrtvom okružnom ogradom. Zidovi crkvice gradjeni su sve samim sitnim kamenjem takodjer po staro-hrvatskom načinu. Mislim da ova crkvića potiče iz XI. vijeka.

3. Na sjevernoj obali otoka, izpod sela, na zapad Lučice, a u dno luke istog imena, stoji crkvića Sv. Mihajla, koja ima iznutra na svakom pobočnom zidu po dva slijepa luka razstavljena lezenom. I ona završuje polukružnom apsidom, ima pročeonni zvonik na jedan polukružno završen otvor. Glavni ulaz joj je zazidan, a za ulaz služe sad pobočna vrata.

4. Na brežuljku izvan istočnog kraja sela, s kojega se pruža divan pogled po pitomim obradjenim ravnicama na jugoiztok sela Lastova, podiže se prilično velika crkva Sv. Antuna Paduanskoga. (Vidi tloris na sl. 3.) Duga je iz nutra 10·82

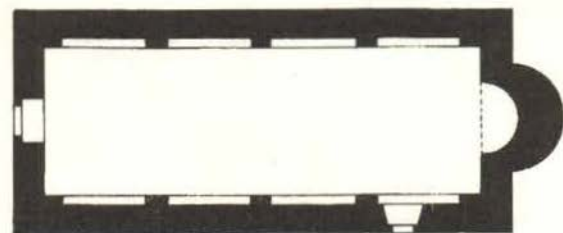

Slika 3.

m., široka 6·90 m. Ima ukusno, visoko pročelje sa pročeonim zvonikom za tri zvona iz XVII. vijeka. Za kapelu s istočne strane služi crkvić starija posvođjena crkvića duga iznutra 6·50 m., široka 4·18 m. (A u tlorisu), a završena polukružnom apsidom. Obadva pobočna platna starije crkvice urešena su iznutra sa tri lezene medju sobom spojene slijepim lukovima. Starija crkva je vrlo

lasno mogla biti posvećena i Sv. Antunu opatu, a u XVII. vijeku, kad je uza nju bila dogradjena veća crkva, promijenila je po svoj prilici i naslovnoga svetca, kako se to dogodilo i sa crkvićom Sv. Antuna na Glavici kod Korčule pri kraju XVII vijeka.

5. Pri sjeveroistočnoj strani seoske obodnice, malo poviše župne crkve SS. Kuzme i Damjana stoji na obronku brijega prilično duga, osamljena, starinska crkvića Sv.

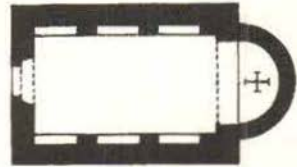
Slika 4.

Ivana Krstitelja. (Vidi tloris slika 4.) Duga je iz dvora 14·45 m., široka 6·42 m. Završuje s istočne strane polukružnom apsidom sa mjesecastim zidom. Obadva pobočna platna urešena su s nutrnje strane svako sa četiri slijepa luka na lezenama. Opazit mi je, da je i ova crkvića Sv. Ivana osobito duga i nizoka kao i zapuštena crkvića Sv. Ivana u Zamliju u stonskom polju iz IX. ili X. vijeka¹. Obedvije imadu po više slijepih lukova, stonska po 5, lastovska po 4. Na pročelju su vrata kao na crkvić Sv. Jurja u Priječbi. Uza sredinu južnog-dovratnika je mali četvorni prozorčić. Nad vratima, posred pročelja je drugi uzki pačtvorni prozorčić, a u vrhu je pročeonni zvonik na jedan polukružno

¹ Ovoga časopisa god. IV., br. 3 i 4, str. 144.

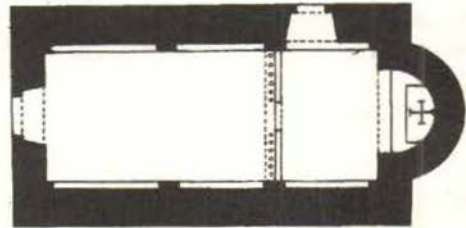
završeni otvor za zvono. U zadnjem slijepom luku do apside s južne strane su pobočna vrata. Na nadvratniku glavnih vrata je urezan nadpis na četiri redka sa gotičicom i minuskulom pomiješanim tako, da ga nijesam mogao pročitati. I ova je crkva po prilici iz XIII ili XIV. vijeka.

6. Malo niže župne crkve stoji dobro sačuvana posvodjena crkvice Svete Marije, na dvostruku stilobatu Ulazna vrata svršuju ozgor na polukružni timpan. Na sred pročelja je uzahan, visok, puškarici sličan, prozorčić. Pročelje završuje pročeonim zvonikom na tri gotička otvora za troja zvona s križem u vrhu na kamenitoj kruglji. Ova su pobočna platna urešena sa tri slijepa luka; (Vidi pril. sliku 5.) a crkva završuje s istočne strane polukružnom apsidom. Sa timpana nad vratima sam već objeledanio urezani gotički nadpis¹. Iz tog doba, t. j. 1352. god., potiče i crkva sagrađena troškom popa Marina Kanivitića.

Slika 5.

7. Na groblju lastovskomu, u dnu kotline oko koje je sagrađeno selo, stoji tvrdo i ukusno gradjena crkva Bl. Gospe od Ružarja. (Vidi tloris sl. 6.) I ona ima razmjerno pročelje sa okružnim na kolo razdijeljenim prozorom po srijedi i pročeonim zvonikom u vrhu, su tri gotička otvora kao i crkva S. Marije. Glavna vrata imaju široke pragove. Pobočna su vrata sa sjeverne strane u prezbiteriju. Ova je crkva sagrađena po svoj prilici u XVI. vijeku, a i u njoj su iznutra na obdva pobočna platna po tri slijepa luka, tako u njoj taj graditeljski motiv prelazi sa hrvatsko-romaničkog sloga u hrvatsku renesansu. Još je ovdje u zidu preko crkve nad presbiterijem sačuvana greda, na kojoj, po sredovječnom običaju, stoji Propeće.

Slika 6.

8. Sa sjeverne strane na vrh sela Lastova, na mjestu zvanu Na Prijedor, odkuda se otvara pogled put sjevera na more, put juga na selo i njegovu okolicu, sagrađena je crkvice Svetoga Vlaha, pokrovitelja dubrovačke republike, kojoj je Lastovo pripadalo za šest vijekova. (Vidi tloris sl. 7.) I ona, kao i opisana crkva Sv. Antuna, sastoji od starije crkvice (A u tlorisu), većeg dijela (C), dugog iznutra 622 m., širokog 493 m., koji je, kako svjedoči nadpis na pročelju, izvođen 1719 god., po knezu Lastovskomu pl. Martolici Marinu Crijeviću. Na južnoj strani starije kapele, dodata je prigrađena treća prostorija, u podan koje je otar sa slikom na daski slikara ANTONIVS SICVRI iz 1608. god. Na sjevernom platnu starije kapele sačuvana su tri slijepa luka, na južnom, kašnje otvorenom, ostaje još jedan, među lezenama. Starija kapela završuje polukružnom apsidom, koja je bila kašnje sazidana.

Slika 7.

¹ Ov. čas. god. VII. sv. 1, str. 22.

9. Nutrnjost crkvice Sv. Petra u Ublim pri moru, u dno istoimene luke, na zapadnoj strani otoka Lastova, nijesam mogao pregledati, ali mi rekoše, da je i ona iznutra urešena slijepim lukovima, kao i opisana crkva Sv. Ivana Krstitelja Duga je s dvora 6-40 m., široka 4-65 m.; a ne ima nikakve apside.

Slijepi lukovi medju lezenami, kojima su bile urešene vanjske strane crkvnih platna hrvatsko-bizantinskoga sloga od VIII. do XI. vijeka (Sv. Mihajlo kod Stona, S. Juraj više Kaštel Staroga, Sv. Toma u Kutima u Boci Kotorskoj, Sv. Luka na Lastovu, Sv. Ivan u Podaci u Mak. Primorju, Sv. Martin u Pidrasi kod Novigrada, Sv. Trojstvo u Poljudima kod Splita, apside Sv. Donata u Zadru i Sv. Križa u Ninu), preko skupina od dva ili više lukića na rijedke lezene (Sv. Petar u Kuli Atlagića kod Benkovca, Sv. Petar u Prijekom kod Omiša, Sv. Petar u Prijekom kod Omiša, Sv. Petar u Mor-Polači kod Skradina), pretvoriše se malo po malo u nizove uresnih lukova pod strehama pubočnih strana i lastavića većih crkava hrvatsko-romaničkog sloga od XI. do XIV. vijeka (Sv. Jakov u Pelinama u Dubrovniku, Sv. Marija na Mljetu, Sv. Krševan i Sv. Stošija u Zadru, Sveti Ivan u Trogiru, Sv. Marka na Korčuli) i na zvonicima istoga zemana (stolne crkve u Rabu, Sv. Marije i Sv. Stošije u Zadru, Sv. Dujma u Spljetu, Sv. Marka u Hvaru); dočim slijepi lukovi nutrnjih strana ostadoše ča do XVI. vijeka (Sv. Marija na groblju u Lastovu) uresnim graditeljskim motivom nutrnjosti crkava hrvatsko-romanić: sloga, kako se to dokazuje već objelodanjenim crkvicama u Poljici omiškoj, na Braču, Visu, Dubrovniku i okolici, Dubrovniku, a eto i ovdje opisanim crkvama na otoku Lastovu.

U KORČULI, o Duhovima 1904.

Pregrade svetišta (septum) i s njima spojene kamenite grede (trabes) starohrvatskih crkava.

Mnogobrojne do sad objelodanjene, sprijeda plitkom plohorezbom urešene četverne ploče (pluteji), u debljini od 9 do 15 cm., providjene, desno i lijevo, a često i s donje strane, muškićem u trećini svoje debljine, kao što i od njih deblji a jednako visoki, uzki pragovi (lezene) sa izkopanim utorom u debljini za spajanje s pločama pomoću spom. muškića, te na podu preko crkve a pred svetištem još poprijeko na prvobitnom mjestu ležeći ostanci debelih pragova sa utorom po srijedi za primanje donjih muškića ploča¹; a najpotla još na mjestu u cjelini sačuvani sklopovi takovih ploča, pragova i lezena u crkvi Sv. Martina s nutrnje strane Dioklecijanove palače kod *Porta aurea* u Splitu², dokazuju nám očito, da su naše starohrvatske bazilike iz vremena od VIII. do IX. vijeka imale vazda ukusno i bogato urešene kamenite pregrade svetišta (lat. *transeptum, cancelli*; grč. δεικτις, δρόμας, κενίδες ili κενελοι). Pregradne ploče uzke crkvice Sv. Martina u Splitu imale su posebni okvir s gornje i pobočne strane, kako je razumjeti po slici (Tav. III) spom. prof. Bulićeve rasprave. Taj je okvir s obiju strana obrubljen vodicom (cik-cak-ertom) a sredina mu je urešena plohorezom vijugastom troprutastom lozom. S obadva takova motiva uresa nakićen je okvir jedne strane ulomka pilastra sa nadpisom STEFATON iz VII. vijeka, koji se čuva u našem »prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu³, a potiče iz kninske starohrvatske tvrđave, i cijeli vratni okvir crkvice Sv. Mihajla u Stonu iz VIII. vijeka⁴. Takovom vijugastom lozom urešen je također cijeli okvir crkvice Sv. Bartula u Dubrovniku iz IX. do XI. v.⁵, lice nadvratnika crkve Sv. Križa u Ninu⁶ iz VIII. v.⁷ i neki ulomci pragova u narodnom muzeju u Ravenni⁸. O toj lozi piše Venturi⁹, da je »foggia d' ornati specialissima del secolo VIII all' incirca«. Po slikama priloženim

¹ Vidi thoris crkvice Sv. Luke na groblju Uzdolja na Kosovu kod Knina u ovom časopisu God. II. br. 3. str. 159. Takav je prag nadjen i u maloj bazilici na obronku brežuljka niže groblja S. Trojice u Biskupiji kod Knina.

² Vidi „Ephemeris Spalatensis“ 1894. str. 23. — „Vodja po Spljetu i Soliuu“ 1894. str. 202. — F. Bulić S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia, 1904, str. 14—17. Tav. I—III.

³ Ovoga časopisa God. I, br. 1, str. 24.

⁴ „ „ „ IV, „ 2, „ 79.

⁵ „ „ „ III, „ 1, „ 25.

⁶ Eitelberger v. Edelberg. Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien, 1884, str. 168—169.

⁷ Vidi moje „Izvjješće o radu hrv. star. druž. u Kninu itd. str. 10.

⁸ A. Venturi. Storia dell' arte italiana. II. str. 168.

⁹ Nav. dj. str. 126.

u »Ephemeris Spalatensis« i u navedenoj raspravi prof. Bulića »S. Gregorio Magno« itd., te po opisima crkvice Sv. Martina na spom. mjestima i u »Vodji«, ne može se znati kakve li su bile ploče, koje su u pregradi zapremale pačetvorine među opisanim okvirom, tlehom i zidom, ni kako su one bile urešene. Na ostalim poznatim pregradama starohrvatskih crkava iz VIII do XI vijeka, osjem donjeg debelog praga, kao podloge, i pilastrića među pojedinim pločama, koji su se prikazivali kao na dvor naskočene lezene, u kojima su bile uglavljene ploče (pluteji) na utor, ove nijesu obično imale posebnog komada, koji bi im služio za kvir s gornje strane; nego su same ploče imale s ote strane jedan do dva centimetra ili malo više naskočen pojas, izdjelan od istog komada kao gornji kvir¹. Prema tomu su pregrade i imale plohorezane urese obično razdijeljene na tri vrsti polja. Glavno polje za ures sačinjavale su površine ploča; druga vrst polja je bila na lezenama, treća na vodoravnim gornjim obrubnim pojasi. Drugi način obradjivanja pregradâ starohrvatskih crkava naslijedjen je bio izravno iz starije kršćanske umjetnosti, te je sastojao u prošupljenom uresu ploča, koje se tako zvuha *transenne*. Kaže se doduše², da su se počamši od VI. vijeka radije upotrebljavale neizprobijane ploče; ali mi posjedujemo u našem kninskom muzeju toliko raznovrstnih ulomaka *transenna* sa razvalinâ biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina³, da možemo biti podpuno uvjereni, da su se kod starih Hrvata, uz onda obćenito običavane plitkom plohorezbom urešene ploče, na pregradama svetišta upotrebljavale i *transenne* još u VIII. i IX. vijeku. U debljini objelodanjenih gori opisanih okvira pregrade svetišta u spl. Sv. Martinu moći će se raspoznati na koji li su način s njima spojene bile ploče: t. j. da li na utor, ili su bile obradjene kao *transenne* od istog komada skupa sa okvirom, pa su s vremenom bile zar polomljene i odstranjene prošupljene radnje. Kad bi se objelodanila slika *trausenna*, kojima piše u »Vodji« (str. 202), da su zatvoreni prozorčići iste crkvice, moglo bi se nagadjati, da li je takovim ili sličnim *transennama* mogla biti urešena i pregrada.

U sredini pregrade crkvice Sv. Martiua ostavljen je otvor za ulaz u svetište. Taj ulaz je još bolje naglašen sa dva osmerokutna stupčića, koji se, ovdje bez podstupinâ, podižu u istoj debljini opisanih okvira pregrade. Stupčići svojim nadstupinama podupiru trokutan kamenit učelak, koji je s dolnje strane polukružno izkopan, te izradjen poput ploča staro-kršćanskih otarskih tegurija ili ciborija (kamenitih nebnica, baldakinâ), i u donjim kutima spojen vodoravnim gredama ili pragovima, kojih jedan kraj počiva na nadstupini spom. stupčića, drugi je uzidan u crkvenom platnu. Cijeli taj gradjevni sklop nazivlje prof. Bulić na slici (Tav. III) priloženoj svojoj raspravi »iconostasis o septum«, a ne podupire taj naziv nikakvim obrazloženjem. Pošto je samo korak potrebit za prelaz sa septum-a na grčki i današnji ruski ikonostas, to su se u posljednje doba razni spisatelji⁴ napinjali ne bi li dokazali, da se je na zapad Evrope u vrijeme ranijeg srednjega vijeka bila uvela poraba ikonostasa, kao u grčkoj crkvi. U toliko, očitih dokaza zato nije još niko iznio, već se je samo toliko ustanovilo, kako opaža tu nedavno pre-

¹ Ov. čas. God. I. br. 2. str. 113; God. V. sv. 3. i 4. str. 112. sl. 6. str. 113. sl. 7; God. VI. sv. 3. i 4. str. 85. — Bulić. Hrv. spom. Tab. XIII, XIV i XVI. — Tablica uz »prilog« k br. 1. *Bullettino di arch. e st. dalm. g.* 1890.

² F. X. Kraus. *Geschichte der altchristlichen Kunst* I. Bd. II. Abtlg. str. 375.

³ Ov. čas. God. I, br. 2 str. 122, br. 4 str. 246; God. II. br. 4 str. 211—216. — Bulić. Hrv. spom. Tab, IX.

⁴ Holtzinger. *Die altchristliche Architektur in systematischer Darstellung* Stuttgart. 1889, str. 153. — Jul. v. Schlosser. *Beiträge zur Kunstgeschichte aus den Schriftquellen des frühen Mittelalters.* Wien, 1891 str. 64 ss. — Fleury — *La Messe* III. str. 105 ss.

minuli slavni povjestničar umjetnosti Kraus¹ da je pregrada svetišta imala nekoliko stupova, koji su nosili gredu (*trabes*). Takovih šest stupova sačuvano je još u stolnoj crkvi u Torcello² a sačuvani su i u crkvi Sv. Marka u Mlecima. I iz Oglaja donosi E. A. Stückelberg³ po djelu Dehio i Bezolda⁴ sliku komada ograde svetišta, na kojoj se nad pilastrićima vide podstupine stupčića, po kojima se može suditi, da će ih ta pregrada bit imala barem šest. Na uzkim bazilicicama, kao što je kapelica Sv. Martina u Splitu i tolike druge starohrvatske bazilikule, nije trebalo više stupova za podporu grede, koja je svojim krajevima uzidana, već su joj dostajala ona dva po srijedi, koja su skupa sa učelkom nad njima sačinjavali kao triumfalni luk za ulaz u svetište. Za onima, koji hoće da dokažu obstanak ikonostasa i u zapadnoj Evropi, povadja so i G. T. Rivoira⁵, kad piše, da obli stupčić spojen sa pilastrićem sa ulaza u svetište crkve Sv. Marije in Cosmedin u Rimu (iz god 774—795), potiče sa toboznjeg ikonostasa iste crkve, a povadja se za njima i sam prof. Bulić. kad i ikonostasom nazivlje sklop grede i pregrade u Sv. Martinu u Splitu, a ne donosi zato a ma baš nikakva dokaza. — O gredi nad pregradom svetišta piše Reusens⁶: »Trabes je poviše pregrade (chancels) greda, o koju su visili vijenci ili svjetiljke ili dragocjene tkanine. Kad su trabes bile duge, sbog širine crkve, bile su poduprte stupovima«. Po ulomcima učelka sa nadpisom: »*Pro duce Tre-pim(ero)*«, pilastrića sa podstupinom stupčića i dva ulomka grede, donosi prof. L. Jelić u II. »izvješću« »Bihaća«⁷, obnova pregrade svetišta starohrvatske kapelice otkrivene u Rižinicama kod Klisa, a sve po uzoru i rasporedbi opisane pregrade Sv. Martina u Splitu. Na temelju nadjenih ulomaka i tlorisne osnove, ista se takova obnova (restauracija) dade sastaviti još za sliedeće starohrvatske crkve: na Lopuškoj Glavici kod Knina⁸: svetoga Luke na groblju Uzdojla na Kosovu kod Knina⁹; na obronku briega niže sadašnje crkve Sv. Trojice u selu Biskupiji kod Knina; za baziliku ili pobočnu bazilikulu na Stupovima u Biskupiji¹⁰; sv. Petra u Kuli Atlagića kod Benkovca¹¹; za baziliku u Gornjim Koljanima kod Vrlike¹²; Bl. Gospe u drniškom Gracu¹³; sv. Stjepana u Dubrovniku¹⁴; biskupsku baziliku Sv. Marije u Biskupiji¹⁵; u Dabravini kotara Visočkog u Bosni¹⁶; u Majdanu kod Varcar-Vakufa u Bosni¹⁷. Poznato nam je dakle do trinaest starohrvatskih crkava, o kojima se može temeljito nagadjati, da su imale pregrade svetišta spojene sa gredom (*trabes*) poduprtom stupčićima. Na jednom ulomku takove grede iz bazilike na Stupovima¹⁸ u jednakim razmacima probivene su »okomite valjaste rupe«, koje

¹ N. dj. I. B. II. Ab. str. 376.

² F. X. Kraus. N. dj. I. B. II. Ab. str. 376. sl. 312.

³ „Longobardische Plastik“. Zürich. 1896. str. 106. sl. 63.

⁴ „Die kirchliche Baukunst des Mittelalters“ Stuttgart. 1884.

⁵ „Le origini della architettura lombarda“, str. 164, sl. 219.

⁶ „Éléments d'archéologie chrétienne“. I str. 192.

⁷ God. 1896. Tab. VI.

⁸ Ov. čas. God. VII, sv. 1, str. 35—38.

⁹ Ulomci ov. čas. God. I, br. 2, str. 76; tloris i presjek God. II, br. 3. str. 159.

¹⁰ Ov. čas. God. VI. br. 3 i 4 str. 71 i 74.

¹¹ Ov. čas. God. VI, br. 1 i 2, str. 50.

¹² Ov. čas. V, sv. 3 i 4, sl. 8 i 9 na str. 114 i 115. sl. 3^a na str. 118, sl. 54 na str. 121. Iste slike u „Atti del II. congresso internazionale di archeologia cristiana“ — Roma 19. 2. str. 367—375.

¹³ Ov. čas. God. IV, br. 3 i 4, str. 107. 108, sl. 2 i 5.

¹⁴ Ov. čas. God. III, br. 1, str. 16 i 17.

¹⁵ Ov. čas. God. I, br. 1, str. 8; br. 3. str. 166. sl. I, VIII i IX.

¹⁶ Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu — God. IV, knj. 4, str. 372—387.

¹⁷ Glasnik zem. muz. itd. God. V, sv. 2, str. 322—341.

¹⁸ Nav. mj, str. 74, sl. 48.

moгу bit služile na svrhu koju Reusens iztiče, a obla okomita rupa na gornjoj strani ulomka mogla je služiti za utvrđivanje svijeće, jer su trabes služile i za namještanje svijeća¹.

Ne ima dakle na nijednoj starohrvatskoj pregradi svetišta nikakovih podataka, koji bi nas ovlašćivali na mnenje, da su služile kao podloga ikonostasa, pa se takovim ne može da zove ni pregrada Sv. Martina u Splitu.

U »Vodji« piše o toj pregradi: »Nutrnjost je razdijeljena sa jednim *septum* što svršeje trouglastim posvodjenim pročeljem od mramora, urešenim ozgor volutama i križem: na timpanu, medju pticom i kimerom, čita se nadpis« itd.

O volutama ili kukama, koje s vanjske strane obrubljuju kose strane tog učelka, kao što i gornju stranu s njim spojene vodoravne grede, treba iztaknuti, da stoje svaka o sebi i da su zavijene put nutrinje strane. Medju mnogobrojnim našim i tuđim ploho-rezanim lukovima, tegurijima i pragovima iz vremena od VIII. do XI. vijeka, koji su urešeni s gornje strane kukama, tako obrnuto zavijene vide se još jedino na učelku sa ploho-rezanim Gospinim poprsjem iz bazilike Sv. Marije u Biskupiji², i na slično urešenim pragovima sa iste bazilike³. Oba primjera pojavljuju se jedino na hrvatskoj zemlji. Medju talijanskim spomenicima, tako zavijenih kuka nije još naći.

Nije točan iz »Vodje« navedeni opis učelka sa sv. Martina. Križ nije medju volutama, nego baš na sred timpana, to jest ne na obrubnom, već na glavnom mjestu učelka, kao što je na svakom trokutnom učelku, toj značajki hrvatsko bizantinskoga sloga. Iz Italije poznat mi je jedini primjerak takova učelka iz IX. vijeka za crkve Sv. Apollinara kod Ravenne, kojega sliku iznosi Cattaneo⁴ i zove ga »archivolto cuspidato«. To je medju svima trokutnim učelcima onaj, koji je najprostije i najsirovije narešen. U vrhu uzka timpana urezan je i na njemu prost križ, a desno i lievo od njega, po uzku medjuprostoru, provlači se troputasta trostruka pletenica. Kose strane urešene su mu kukama doli manjim, prama vrhu sve to većim. Nadpis na splitskom učelku je pak napose: ide to jest doljnim dijelom grede i uzpinje se na polukrug oko luka na dolnjoj strani učelka, izpod timpana, kao na tolikim drugim starohrvatskim.

Prof. Bulić u svojoj najnovijoj raspravi ne piše ništa o dvjema različitim životinjama, urezanim s jedne i druge strane križa, a prama njemu okrenutim tako, da im glave dopiru do vrhova dolnjih kutova križališta. Životinje do križa na timpanu ostalih starohrvatskih trokutnih učelaka jesu najobičnije dvije golubice ili paun-ptice. Ovdje je iznimka: golubica je samo s desne strane, s lijeve je izpružena četveronožna *krilata* životinja sa *ptičijom* glavom. Na nav. mjestu »Vodje« nazvana je ta životinja pogrešno *kimerom*. Pod tom riječi evo što piše u riječniku »Regia Parnassii seu Palatium musarum« (Auctore P. V. Soc. Jesu. Venetiis - 1745). »*Epith.* Ardens, ignea, armata fera, rabida, ignivoma, ferox, immanis, horrenda, terribilis, horrida, triplex, Lycia, triformis, metuenda. *Periphr.*: Flammas vel ignes spirans. Flammas ore vomens. Flammivomum monstrum. Flammis armata chimaera. Rabida ora Chimaerae, *Phr.* Prima Leo, postrema draco, media ipsa chimaera. Quoque chimaera jugo mediis in partibus hircum, pectus et ora Leae, caudam serpentis habebat. *Fabul.* Mons Lyciae ignivomus, in cuius cacumine Leones, in medio Caprae. in radicibus autem serpentes habitant. Unde factus est locus fabulae, Chimaeram monstrum esse quod flammas evomat, caput Leonis habens, ventrem Caprae, et caudam Draconis; aut tria capita, unum Leonis, alterum Caprae, et

¹ D. H. Otte. Archäologisches Wörterbuch. A. v.

² Ov. čas. God. I. br. 1. str. 8.

³ Ov. čas. God. I. br. 3. str. 106, sl. VIII i IX.

⁴ „L.“ architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa str. 173. sl. 106.

tertium serpentis.« Kimeru ovako označuje Minckwitz¹: ein Ungeheuer in Lykien welches nach Homer aus drei Leibern zusammengesetzt war. nämlich vorn wie ein Löwe, hinten wie ein Drache und in der Mitte wie eine Ziege oder Gemse gestaltet. Zugleich schnauste die Bestie grause Ströme helllodernden Feuers aus. Verwüstend durchraste sie das Land und wurde von Jedermann als ein unüberwindliches Ungethüm gefürchtet«. Kimera je dakle mitična životinja lavjom glavom, kozjin tijelom, zmijskim repom. Ne ima na njoj ništa ptičijega, dakle ni kril, ni kljuna, kao što ih ima životinja urezana s lijeve strane križa na učelku crkvice Sv. Martina, i koja zato nipošto nije kimera. Onakovu životinju zove grčka mitologija *grifom*, t. j. »nakazom s lavjim tielom, s krilima i s orlovom glavom. Herodot ih spominje kao čuvare zlatnih rudnika u borbi s Arimaspima, koji su uvijek na konjima«². Krasno li bijahu stilizovani i izvedeni mramorni grifi postavljeni za akroterije na uglovima pročelja Minervinog hrama u Eginu³! Njihov sastav odražuje se u grifu splitskog učelka. To nam još bolje potvrđuju još neobjelodanjeni sjedeći i hodeći, krasno stilizovani grifi na tolikim ulomcima učelaka hrvatsko-biz. sloga iz VIII.—IX. vijeka u muzeju Sv. Donata u Zadru. Jedan dokaz više, da su stari Hrvati vajarsku umjetuost primili izravno od Grka. Za splitske rimske spomenike toliko zaslužni pok. prof. Al. Hauser⁴ piše. da se po grčkim oblicima slova upotrebljenih kao zidarskih znakova na kamenju Dioklecijanove polače, razumije, da je izvršena bila od Grka, ili barem Iztočnjaka. Nakon doseobe Hrvata u njihovu današnju domovinu, vjerovjestnik Ivan Ravenjanin donio im je, preko Ravene, s kršćanskom vjerom i kršćansku umjetnost u bizantinskom ruhu. Arcidjakon Toma splitski piše, da je nadbiskup Ivan Ravenjanin Jupiterov hram u Splitu pretvorio u kršćansku crkvu, da je taj spomenik očistio od starih poganskih prilika i posvetio ga Mariji, te dodaje: »januas serasque in eo constituens«⁵. »Na južnoj strani crkve Sv. Dujma nahode se vrata očito iz starokršćanskog doba, koja i nehotice napominje taj izraz arcidjakona splitskoga«⁶. U istoj je crkvi i mala kropionica, o kojoj po oblicima isti Eitelberger sudi, da bi imala poticati iz istog zemana od kad su i rečena vrata.⁷ Prof. Bulić⁸ piše također o tim vratima i izrazuje svoje mnjenje, da po kompoziciji i izradbi ureda »naginje više u sedmi viek«. Opisuje pri tom simbolične životinje u krugovima, kojima su urešeni pragovi, sfinge zove lavovima, a dva *grifa* ipogrifima. Jedan je takav grif urezan i u jednoj takovoj kružnici na spom. kropionici⁹. Pisci »Vodje« (Bulić, Jelić i Rutar) zovu dakle grifa kimerom, a prof. Bulić čak ipogrifom! Klasičnoj mitologiji nije poznata takova simbolična životinja, t. j. konjski grif, jer je to tek tvorevina mašte talijanskog pjesnika Bojarda, koju je pak kasnije njemački pjesnik Wieland u svojem »Oberon«-u prenio na klasičnog krilatog konja, pravog Pegaza. Grifi, po grčkom shvaćanju, nahode se urezani na dva razna ulomka plohozanih ploča iz VIII. vijeka, uzidana u pročelju stolne crkve upravo u Atini¹⁰. I sam prof. Bulić

¹ Dr. Joh. Minckwitz — Catechismus der Mythologie aller Culturvölker. Leipzig. 1880 str. 224.

² M. Divković. Lat.-hrv. rječnik za škole pod riječju »gryps, gryphis (γρύψ) grif.

³ Gottfr. Semper. »Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten«. München 1863. — Bd. I. — J. M. v. Mauch. Die architektonischen Ordnungen der Griechen und Römer. — Berlin, 1875. — Taf. 6.

⁴ »Ueber Spalato und die römischen Monumente Dalmatiens« str. 41.

⁵ Hist. Salon. C. XI, XII.

⁶ Eitelberger. Nav. dj. str. 258.

⁷ Nav. dj. str. 257 sl. 72 motivi ureda sa vratnog okvira, sl. 73 kropionica.

⁸ »Hrv. spom.« str. 35.

⁹ Vidi sl. 73 u nav. Eitelb. djelu.

¹⁰ Cattaneo. N. dj. str. 73. sl. 25 i str. 68, sl. 19.

piše, da je izradba tih uresa na vratima stolne crkve u Splitu »kao ona u bizantinsko-ravenskoj umjetnosti«, pa nas i to potvrđuje u mnenju, da je *grif* motiv figuralnog uresa, što su ga bizantinski majstori donijeli k nama preko Ravene, jer su Grci starim Hrvatima bili učiteljima lijepih umjetnosti.

I oblik nadstupine na poluosmerokutnom stupčiću, u koju prelazi spom. splitska kropionica na tri geometrična lista sa debelim prstenom u vratu, spominje ona tri lista sa debelom uviti mjesto prstena na nadstupinama osmerostranih stupčića na pregradi Sv. Martina, Nad listićima ovih nadstupina izvijaju se suviše krajne kukice i među njima, okomitim zarezima izbrazdan, komad, kao na tolikim našim suvremenim nadstupinama i na onima, o kojima piše Cattaneo¹ ne da su iz VIII, ili IX. vijeka, kako bi se moglo razumjeti po navodu prof. Bulića², nego iz VIII. vijeka. Ob istim nadstupinama pak potvrđuje i G. T. Rivoira³, da su iz VIII. vijeka.

Prof. Bulić i po Isusovom monogramu na arhitravu (a ne na dovratniku — »stipite« — kako se je zareklo prof. Buliću) ulaza u crkvicu Sv. Martina naslućuje, da bi taj spomenik mogao poticati i iz VIII. vijeka, jer da taj kristogram napominje monograme VI.—VIII. vijeka. Ja sam pak gori naveo toliko drugih značajka za VIII. vijek; te je najvjerojatnije, da crkvica Sv. Martina potiče baš iz VIII. a ne iz X.—XI. vijeka, kako je po samim paleografičnim oblicima bilo nagadjano u »Vodji po Spljetu i Solinu«⁴.

¹ Nav. dj. str. 98.

² Nav. dj. rasprava str. 17.

³ Nav. dj. str. 189, sl. 250.

⁴ Str. 23.

U KORČULI, na Antunovo 1904.

F. Radić.

Tri šlema nadjena u Vidu kod Metkovića nijesu germanskog, nego slavenskog porijekla.

(Sa slikama.)

Gospodin Camillo List opisao je u sv. I. 1903. „Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Kunst- und historische Denkmale“ tri šlema nadjena u Vidu kod Metkovića u članku pod naslovom „Die Spangenhelme von Vid“ sa 8 slika u tekstu i 4 tablice. Dobrotom prijatelja dr. Liebl-a iz Beča gosp. predsjednik našega društva dobio je fotografske snimke tih šlemova, kojih su vjerne reprodukcije priložene na priloženim tablicama, Ja samih šlemova nijesam vidio, a sad se nabode u cesarskom dvorskom muzeju u Beču. Njihov opis i okolnosti našašća donošam po rešenom članku g. C. Lista.

„Na 4. veljače 1901. god. nadjeni su u Vidu kod Metkovića, u području stare Nazone, po službenom izvješću onamošnjeg župnika J. Janića, prigodom razorenja crkve, u groblju koji nju obkoljuje, oko 8—9 m. put JZ od crkve daleko, i oko 170 m pod površinom, u tlu, koje je posve napunjeno ruševinama starinskih gradskih bedema, sljedeći predmeti: provieslasti šlem (kaciga), prost gvozden šlem, tri vrha gvozdениh kopalja, jedan zahrdjali komad ognjila i rimska fibula II. stoljeća. Ognjilo se je bitno pokvarilo; fibula je slučajno doprla u isto tlo. Da se ne bi posumnjalo u istinitost takovih šlemova, koji su svakako na način koji odviše začudjuje, skoro svi izašli na svjetlost u zadnje doba“, iztiče g. List, da „su spomenuti predmeti bili izkopani od Vidovskih težaka u prisutnosti građevnog savjetnika Ivekovića od c. k. zemaljske vlade u Zadru, c. k. kotarskog povjerenika Ludviga Neumayera, dvojice c. k. oružnika i ondašnjega župnika Damića“.

„Na 5. ožujka 1902 isti su težaci u prisutnosti župnika izkopali iz pržinasta tla, oko 2 m zapadno od crkve i skoro dvaput dublje od prije nadjenih stvari, drugi provieslasti šlem“.

„Napokon pripadaju skupnom nalazu još dvije jabučne ploče (Wangenklappen) i ostatak gvozdene lične mreže (Eisen-Brünne), o kojima se nezna po predstojećim zapisnicima nahodjaja, da li su izbili na površinu pri prvom ili drugom našašću“.

Gosp. List piše o razorenoj crkvi, da se na žalost njezina starost ne da više točno ustanoviti, ali da bi svakako imala bit iznosila jedva više od dva do tri stoljeća.

Ako se ne da točno ustanoviti doba postanka razrušene crkve, odkuda gosp. Listu podateci za to, da joj ipak približnom točnošću određuje starost ne veću od dva do tri vijeka? Doba postanka crkve može da bude vrlo znamenitom činjenicom pri određi-

vanju doba odkopanih predmeta. Sumnjiva je dakle ta prenagljena neosnovana pretpostavka gosp. Lista, obzirom na zaključak njegovog članka, jer nam je i odviše poznato, a osobito po izkopinama oko starohrvatske biskupske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, da su se stari Hrvati kopali baš osobito oko crkava, te da su stare hrvatske crkve, po staro-kršćanskom načinu sačinjavale središta grobišta.

„Prva briga oružarskog odjela morala je biti oko toga, da se uzpostavi teško slomljeni šlem, koji je bio sam najpotla nadjen. Pošto su se srećom nalazile među obretenim predmetima sve odpale česti, mogla se je doisto poduzeti obnova (restauracija) šlema u cjelini“. Sl. 1. naše I. tablice „pokazuje stanje šlema prije“ a sl. 2 „potla obnove“.

„Vrlo trudnoj radnji obnove podvrgao se je odličnim načinom upravitelj radionice sbirke oružja previšnjeg carskog doma, gospodin Josip Prohaska, po naputicim i pod vodstvom sastavitelja ovog izvještaja. Jer je zaisto trebalo pri tom savladati velike tehničke poteškoće“.

„Provieslasti šlem, o kojemu je riječ, koji je po svoj prilici kroz tolika stoljeća ležao u zemlji ne uspravno nego na stranu izvrnut, bijaše radi toga, jednostranim pritiskom odozgor razpuknuo na način“ kako pokazuje naša sl. 1, „tako, da je pri času izkopanja od šest šlemovih proviesala, samo njih četvero bilo zajedno spojeno, peto je bilo čvrsto priljepljeno barem još pri vrhu šlema, dočim je šesto bilo posve iztisanuto. Ispunjeci među provieslima, koji sastojahu od gvozdениh ploča pokrivenih srebrnim tenećetom, bijahu, kako se po sebi razumije, takodjer postali žrtvom pritiska. Gvozdene ploče, koje bijahu žestoko zahrdjale, morale su se razdrobiti pod pritiskom, radi česa se od triju izpunjaka ne bijaše ništa više sačuvalo osjem srebrnih pločica, koje su se mogle oprijeti lučbenim postupcima“.

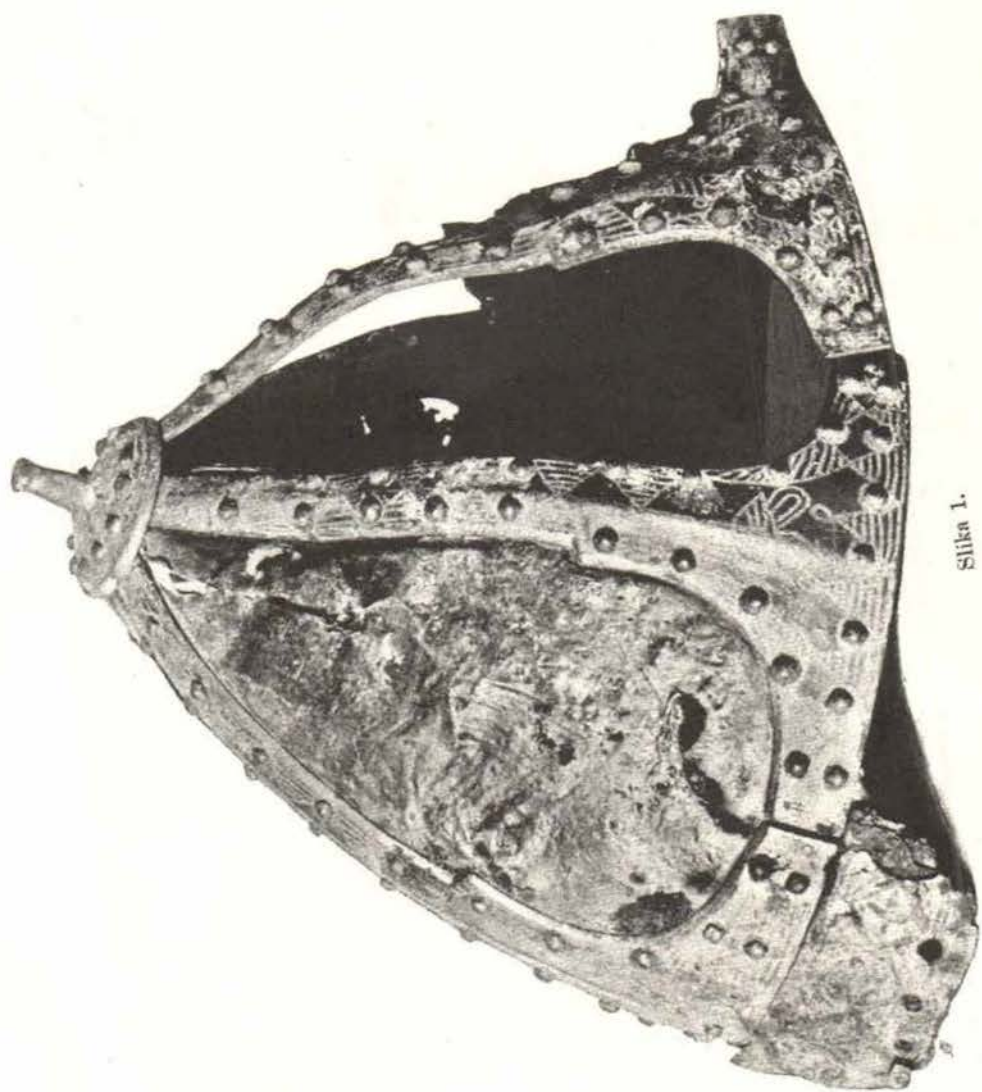
„Glavna poteškoća obnavljajuće radnje sastojala je dakle u tom, što je prije svega nužno bilo, da se ponešto ravno spljosnuto šlem savije barem na pola do obline, koja bi odgovarala presjeku glave. Da tučana proviesla ne budu bila spojena zavrćenim klincima sa još sačuvanim preostalim gvozdениm pločama, pri lašnoj gibkosti tih proviesala bilo bi se imalo savladjivati manje tehničkih poteškoća. Ali ovako, radi slaba odpora izhrdjalih gvozdениh ploča, trebalo je uložiti najveći oprez, da se od njih preostalo i na dalje sačuva, — tehnička poteškoća, koja je od radnika zahtijevala najveću ustrpljivost i uztrajnost. I sasvim tim nije uspelo, da se obnovom postigne obliku ljudske glave podpuno odgovarajuća oblina, premda se je do skrajnosti upotrebila gibkost onih kovinskih česti, koje su bile ravno spljosnute“.

„Slijedi sad opis šlemova, te se počimlje onim o čijoj je obnovi bilo do sad govora“.

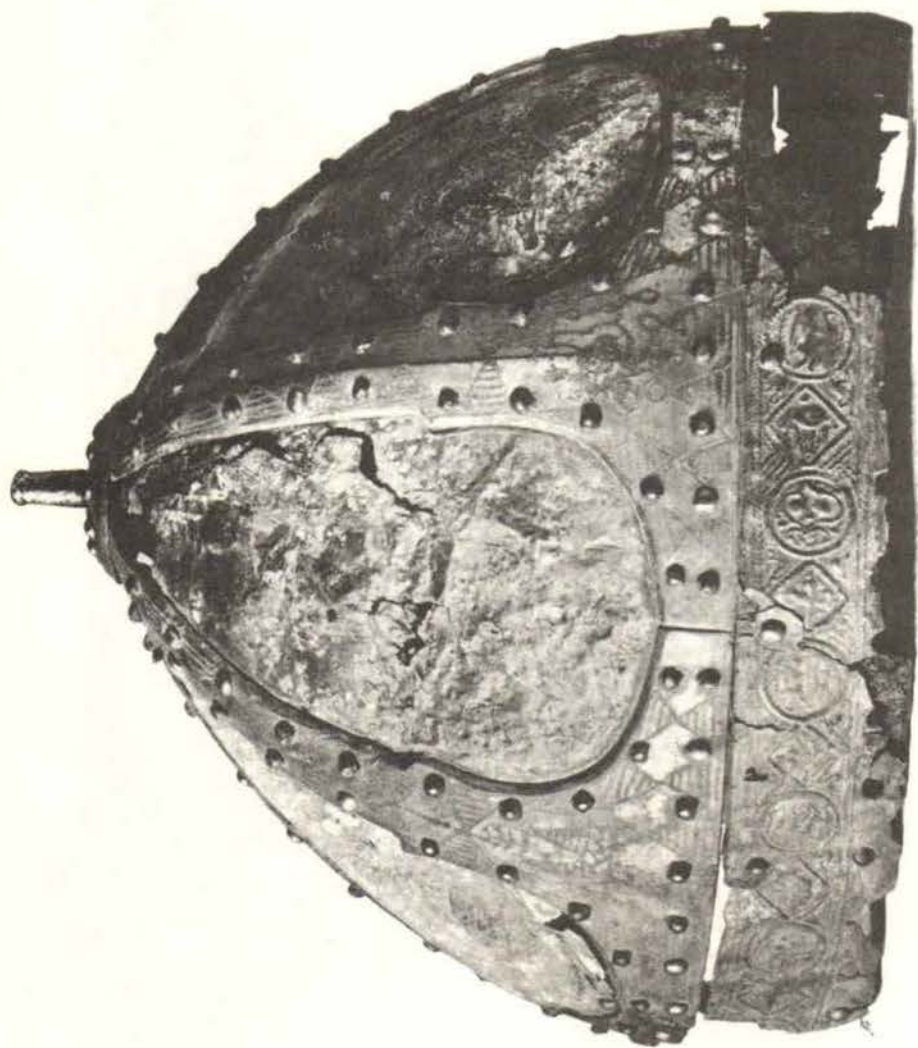
„Kako smo već nahrcili, radi se tu o provieslastu šlemu, koji sastoji od šest pozlaćenih tučanih proviesala; polja među njima izpunjena su zavrćenim klincima pritvrđenim i srebrnim plojkama pokrivenim željeznim pločama. Proviesla su pri vrhu šlema spojena okružnom pločom urešenom okomito stojećom čivijom od pozlaćene tuči. Pri čeonom rubu prikazuju se sjedinjene pomoću željeznih ploča među njima ležećih polja. Kao naročit čeonu obruč, koji na žalost nije podpuno sačuvan, nahodi se pričvršćen zavrćenim klincima željezni trak, koji pri donjem rubu nosi rupe za utvrđenje kožnate podstave. Taj gvozdени trak obložen je tučanim limom urešenim tehnikom izkucavanja“.

„Mjere šlema jesu :

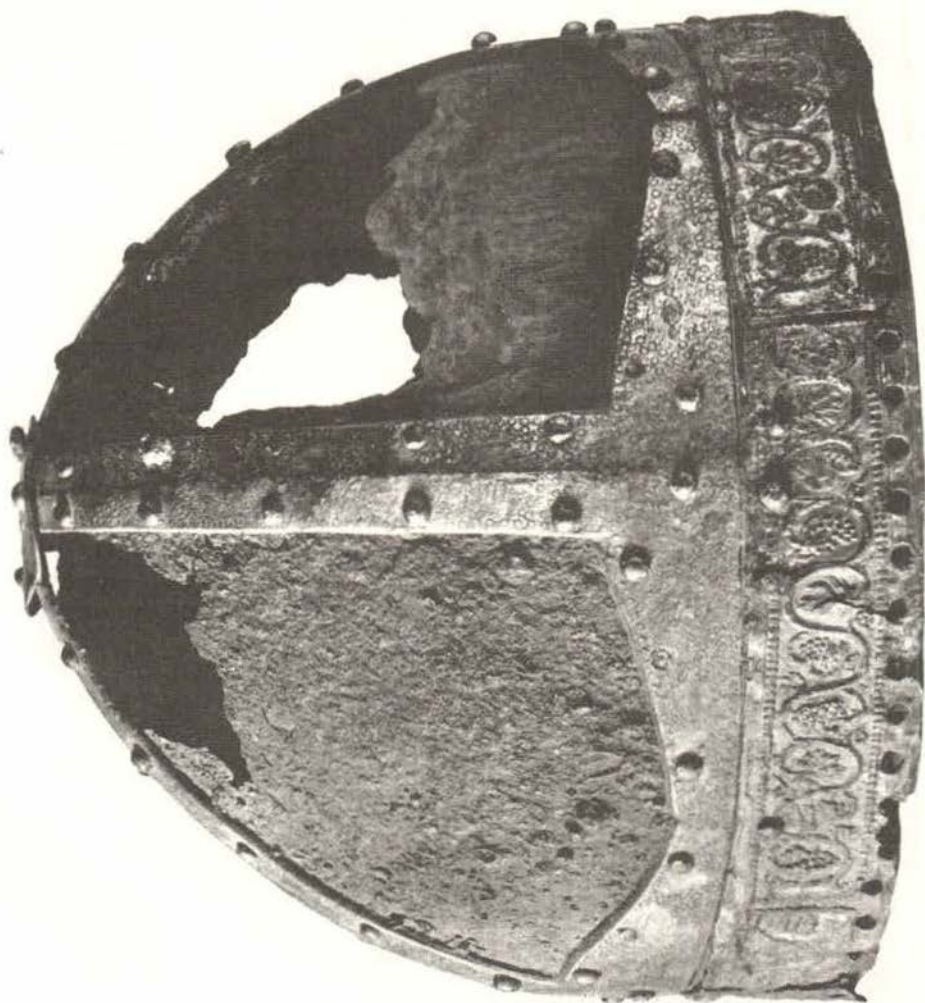
Visina od čeonog obruča do šlemovog ureda	191 mm
Uzdužni promjer čeonog obruča	225 mm

Silka 1.

Şifika 2.

Silber 3.

Silka 4

Popriječni promjer čeonog obruča	170 mm
Promjer tjemene ploče	43 mm
Visina čivije šlemovog uresa	18 mm
Duljina proviesla od tjemena do čeonog obruča	161 mm
Dolnja širina provijesala	105 mm
Debljina provijesala	15 mm
Širina čeonog obruča	31 mm
Duljina polja	141 mm
Najveća širina polja	75 mm
Promjer rupâ za podstavu	4—5 mm
Njihova međjusobna daljina	13—14 mm
Težina šlema	930 gr.“

„Sve su tučane sastavine bogato urešene nakitom, na provieslima tehnikom puncovanja, na čeonom obruču tehnikom izkucavanja (čakanovinom). Ures tehnikom puncovanja izveden je jedinom malom krugljastom puncom. Glavni uresni motiv provijesala su trokuti, koji su izbrazdani istosmjerno s osnovicom. Pošto su ti trokuti jedan do drugoga nanizani uzduž rubová provijesalâ, to se oni na njihovim užim dijelovima sastaju s vrhovima i čine da medju njima nastaju slobodna četverokutna polja. Ali na onim dijelovima provijesalâ, gdje prelaze u popriječnu čest, koja sačinjava čeonu rub, veća širina priječi obdržavanje opisanog uresnog načela. Zato se nastavlja niz trokutâ pri donjem rubu provijesalâ bez onog podvostručivanja, a dva i dva trokuta, kojima je ovdje mjesto, poprimiše, radi nestašice svoje suprotive, na vrhu neku kružnu priliku kao okončanje. Ali i nad tim preosta još jedna prazna ploha, koja bi izpunjena raznim likovima“, kojih slike g. List donâša na posebnoj tablici.

„Na prednjoj strani šlema je predstavljena crux gemmata sa o njem visećim slovima alpha i omega. Susjedno provijeslo put lijeve gledaoca kaže na istom mjestu pticu, koja se može krstiti golubicom ili fenić-pticom. Ona drži u kljunu trolistnu grančicu (grančicu maslinovu?). Još slijedeća provijesla pokazuju redom vjeseću krunu, stablo, opet vjeseću krunu i napokon golubicu. Ova i prije spomenuta ptica okružuju križ, u kojemu raspoznajemo možda *κροτόπιον* i tako obslužuju medju sobom sastavni obrazac sučelnosti (afrontovanja). Sve spomenute motive izpunjavanja — križ, golubicu, fenić-pticu, vjeseću krunu, paomovu granu — poznajemo kao sastavine starokršćanskog uresa simboličnog značenja“.

„Čeonu je obruč, kako je već iztaknuto, obložen izkucanim limom od pozlaćene tuči, koji je razdijeljen na izmjence u četvorna i kružna polja. Dočim se predstave u četvornim poljima jedva mogu više da razpoznavaju, vide se u kružnim poljima likovi živinskog kolobara. Nizoslijed predstavâ na sačuvanoj ploči čeonog obruča jest: vodo- noša, rak, blizanci, jarac, strielac“.

„Najpotla srebrne pločice su bez uresa“.

† „Drugi šlem“, slika 3 naših tablica, „je takodjer provieslast šlem. Budući da se je on kroz doba svojeg zazidanja prilično dobro uzdržao, bile su suviše obnovne radnje; radnja sačuvanja mogla je zato da se ograniči na mjere radi očuvanja od daljnjeg hrdjanja“.

„Od opisanoga razlikuje se ovaj šlem poglavito tim, što sastoji samo od četiri proviesla, ali kojih utvrdjenje se podpuno slaže sa prije opisanim. Samo ne ima na tjemenoj kružnoj ploči čivije šlemovog nakita, ali kojega se mjesto pritvrdjivanja još razpoznaje“.

„I ures na provijeslima izveden je na sličan način. puncovanim jedan prama drugom postavljenim trokutima, koji su samo napravljeni bisernom puncom a ne krugljastom. Tako nijesu ni trokuti izbrazdani, nego su posve izpunjeni bisernim puncama. Pošto se uzdužna provijesla sa poprijječnim provijeslima sastaju na kut, a ne kao na opisanom šlemu na četvrtinu kruga, tako niti ne ima prostora za figuralne predstave, a načelo ureda sa trokutima moglo se je skroz i posvuda obdržavati. Samo pri krajevima vodoravnog provijesla trebalo se je zadovoljiti prostim trokutima, jer je tu bio odveć uzahan prostor za namještenje sučelice stojećih trokuta“.

„Čeoni obruč, koji je ovdje skoro podpuno sačuvan, pokazuje dražestno izradjen ures vijugalice vinove loze, u čijim zavojima dolaze na izmjence grozdovi sa pticama na njih kljucajućim i lozovo lišće. Napomenuti ćemo već ovdje jednu činjenicu, na koju ćemo se kašnje povratiti, da su valovi vijugalice napravljeni od pakružnice, a ne od kruga. I ovaj čeoni obruč nosi, kao i onaj prije opisanoga šlema, pri donjem rubu sve naokolo rupe za utvrđenje kožnate podstave“.

„Četiri polja šlema, koja ostaju medju četiri provijesla izpunjena su željeznim pločama; iste nijesu urešene pa ni danas ne nose nikakva srebrnog obloga“.

„Mjere šlema jesu :

Visina od čeonog obruča do čelenke	198 mm.
Uzdužni promjer čeonog obruča	222 "
Poprijječni promjer čeonog obruča	187 "
Promjer tjemene ploče	46 "
Duljina provijesala od tjemena do čeonog obruča	174 "
Doljna širina provijesala	157 "
Debljina provijesala	3·5 "
Širina čeonog obruča	36 "
Duljina polja	152 "
Najveća širina polja	131 "
Promjer rupâ za podstavu oko	5 "
Njihov međjusobni razmak	7—8 "
Težina šlema	1469·5 gr.“

„Treći šlem“ (naša slika 4.) „ima oblik kukuljice i sastoji od dvije širokim trakom sdružene kalote. Kao čeoni obruč pribiven je klincima zavrâćenim treći željezni trak.“

„Taj način tehničkog izvadjanja šlema nalazi se već kod tučanih i bakrenih šlemova, za koje ćemo kao primjer da navedemo galsko-italsku navalnu kukuljicu u Museo archeologico u Milanu.“

„Mjere šlema jesu :

Visina šlema	171 mm.
Uzdužni promjer	210 "
Poprijječni promjer	185 "
Širina tjemnog traka u tjemenu	87 "
Širina tjemnog traka pri čeonom rubu	122 "
Širina čeonog traka	60 "
Težina šlema	1825 gr.“

„Uz ukupni nalaz bijahu i dvije jabučne ploče, a da ne ima izvještaja o tomu, da li su izbile na svjetlost pri prvom ili drugom nalazu. To su ploče jedna s desne druga s lijeve strane, ali one poticahu od dva različita šlema. Obadvije pokazuju ostanke pozlate i nose jednostavan ures: manja lijevostrana liuskasti motiv, od puncovanih crta,

desnostrana sličan motiv u nemarnijem izvedenju. Prisposobom sa stražburžkim šlemom, o kojemu će se kasnije govoriti, izlazi da je manja ploča pripadala srebrnom šlemu.“

„Njihove su mjere:

Najveća duljina	140 mm.	odnosno	120 mm.
Najveća širina	110	„	92
Najmanja širina	66	„	69

„Još su takodjer bez točnijih podataka priposlati ostanci lične mreže kao pripadajući ukupnom nalazu. Ona je bila tako sastavljena od otjesnutih i kincem pribivenih karika, da su svuda svake četiri otjesnute karike sdružene s jednom, kincem zaklopljenom.“

Nakon kratka raspravljanja ob obliku i uresim, te o tehnci, vidskih šlemova, kao što i prisposobe sa već nadjenim u glavnom obliku sličnim šlemovima eremitaže u Petrogradu, u Stuttgartu, u Grenoble, u Berlinu, u Siegmaringenu i u Strassburgu, gospodin C. List ovako zaključuje svoju raspravu:

„Da je šlem iz Giulianuova bio nošen od Langobarda, onaj iz Vezeronce-a od Burgunda, oni u Sigmaringu i Strassburgu od Alemanaca, može se utvrditi priličnom stalnosti. Obzirom na petrogradski šlem, uz nepoznavanje nalazišta, ne ima ni podataka za određenje narodnosti nekadanjeg mu nosioca. Ali čije li glave mogu bit resili i štiti Vidovski šlemovi, prije nego li su bili spuštenu u posvećeno tlo okolice stare vidovske crkve na možda tisuću ljetâ trajuće počivanje? Naravski, da se o tomu mogu izjavljivati tek nagadjanja; ali svakako neka im bude mjesta ovdje pri zaključku.“

„Buduć da uz tri šlema i vrhove kopaljâ nije bilo nadjeno košturâ, treba da uzmemo, da stvari kako su nadjene nijesu bile položene u grobovim. Ali prisutnost vrhovâ kopaljâ, fibule, ognjila napominje ipak tako određeno na običajni sadržaj germanskih grobova iz doba od V. do VIII. vijeka, da se prisilno nameće nagadjanje, da su predmeti prigodom prijašnjeg kakvog kopanja zar pri gradjenju crkve izbili na svjetlost, i to zar u doba, koje nije znalo cijeniti starinarsku vrijednost, i da su tada opet iz straha od oskrvnjivanja grobovâ, bili naprosto iznova zatrpani u zemlju. Da su to bile lješine germanskih borilaca, stavljaju izvan svake sumnje navlaš koplja; starokršćanskom Rimljaninu ili staro-Romancu nebi se bilo takova šta nigda pridodalo u grob, a Slaven, po svemu onomu što mi znamo o njihovim ondašnjim pogrebnim običajima, ne bi se takodjer bio u VII. stoljeću dao pokopati sa svojim oružjem. Ali kako dolaze Germani u Dalmaciju u doba oko godine 600?“

„Bile su tada one burno uzkomešane godine, koje su neposredno predhodile zauzeće i uništenje većine staroromanskih emporija dalmatinskog Primorja po Slavenima. Tako se je između ostalih još prije sredine stoljeća najzlamenitiji grad u pokrajini, Solin, sorio u pepeo i ruševine. Za obranu imali su se brinuti istočni Rimljani, ali radi istodobnih zapletaja u Aziji, mogli su se oko takove obrane zauzeti tek vrlo nedostatno. Zato mogu bit u tu svrhu bili upotrebljeni germanski plaćenici, kao što su kroz tolike vjekove sačinjavali stalnu vojsku istočnog i zapadnog rimskog carstva. Tako nam je n. pr. izrično posvjedočeno, da su Gepidi još u VII. vijeku stajali u bizantinskim službama. I tako bi se i u tri vidovska šlema mogla razaznavati zaostavština germanskih plaćenika, koji su poginuli pri beznadnoj obrani istočno-rimske sile protiv neodoljivo prodirućim barbarskim četama.“

Da je šlem dvama vidovskim sličnog oblika nadjen u Giulianuova bio nošen od Langobarda, onaj nadjen u Vezeronce od Burgundca, onaj u Baldenheim od Alemanca, misli g. List, da se može uzeti priličnom stalnošću. Samo o vidovskim šlemovima, kojih su upravo tri nadjena na istom mjestu, ne dopušta, da bi mogli bit resili hrvatske glave

nego stavlja pitanje, čije li su glave mogli resiti, premda je obće poznato, da su nere-tvanske obale od početka VII. vijeka bile za stalno naseljene Hrvatima. Premda su šle-movi nadjeni u blizini crkve, i ne ima nikakva temelja sumnjati, da je tu bila od sta-rine crkva, g. List voli uzeti, da je crkva bila tu sagrađena tek tisuću godina iza po-kopanja šlemovâ, a tim neopravdano odklanja računanje s činjenicom, koja nam u velike pomaže do zaključka, da se šlemovi pripišu Hrvatima. Po starokršćanskom običaju opa-ženu na grobljima, navlaš u Solinu i drugim starokršćanskim središtima u našoj domo-vini, običavali su stari Hrvati osnivati svoja ukopišta oko crkava, tako da su stare crkve većinom središta staro-hrvatskih grobišta, što nam sjajno dokazaše izkopine oko crkve Sv. Duha u Podgradju (Asseria), na Kapitulu kod Knina, na groblju u Biskupiji kod Knina, kod župne crkve u Biogradu na moru, u Plavnomu itd. Po kršćanskim bi-ljezima na jednomu od vidskih šlemova, vidi se očito, da mu je nositelj morao biti kršćanin, pa ništa naravnije nego da bude bio zakopan uz crkvu. Kako je u drugim zemljama bilo jasno, kojoj li su narodnosti mogli pripadati u njima nadjeni šlemovi, tako mora biti jasno i za vidovske šlemove; ali g. List toga ne dopušta, nego se i pri zaključku svoje razprave voli penjati po staklima, kako bi ih à tout prix dobio za svoju germansku narodnost.

Ako uz šlemove nije bilo nadjeno koštura, nije to stalan znak za zaključak, da onako kako su nadjeni niesu bili i položeni u grob. Dvanaest ili trinaest vjekovâ ležeći u nekim vrstima zemlje već je sva sila ljudskih koštura sasvim iztrunulo i pretvorilo se u prah i pepeo. Na staro-hrvatskom groblju u Biskupiji kod Knina nadjen je, do napokon u grobu u živo zidanom i posvodjenom, sasvim u prah pretvoren koštur pokopan u IX. vijeku. U starije doba pokopavali su se Hrvati i u prostoj zemlji, ili u drvenom lijesu, pa se nije čuditi, ako su im košturi iztrunuli, dočim su sačuvani predmeti s njima zakopani.

Ako gosp. Listu „prisutnost vrhova kopalja, fibule, ognjila, tako stalno napominje obični sadržaj germanskih grobova iz doba od V. do VIII. stoljeća“, meni isto tako stalno napominje sadržaj starohrvatskih grobova od VII. do IX. vijeka. U grobovim uz starohrvatsku baziliku S. Marije u Biskupiji kod Knina nadjeni su ne samo kremen i ognjilo nego i vitežke ostruge. (Ovog časopisa god. III. br. 3. i 4. str. 99—109.) — U Koljanim kod Vrlike pak nadjeno je oštećeno ognjilo u istom grobu sa mačem, ostrugom i zaponima. Jasno je, da je g. List slabo upućen o načinu pokopavanja starih Slavena, a osobito Hrvata, i o mnogovrstnim priložima, što hi ih uza svoje mrtvace polagali, jer inače ne bi se bio usudio kazati, da se Slaven „po svemu onomu što znamo o njihovim tadanjim pogrebnim običajima“, — a ovim pokazuje da baš ništa o tomu nezna — „ne bi se bio dao pokopati sa svojim oružjem.“

I tako slabo u pitanju upućen čovjek usudjuje se iz biologa i učenog Beča javljati svijetu i ovako neoprostivim i krivim pretpostavkama suditi o narodnosti, kojoj su pripadali vidovski šlemovi!

Iza kako je gosp. List prije dopuštao da bi ti šlemovi mogli poticati iz VII. pa i iz VIII. vijeka, sjetivši se kašnje da su tada Slaveni bili već stalno zaposjednuli područje Neretve, staje na jednom i, tobož bezazleno, pita: „Ali kako to dolaze Germani u Dalmaciju u doba oko god. 600?“ Imali bi dakle po njemu biti germanski plaćenici, na službi Bizantinaca, oni koji su, noseć tako sjajne, bogate i prerijedke šlemove, bili pokopani. i to njih uprav trojica skupa, u hrvatskoj zemlji i u doba kad se stalno nezna, da li je svaki germanski narodni poglavica nosio šlem!¹

¹ M. C. Barrière — Flavy — Les arts industriels des peuples barbares de la Gaule — T. I. str. 75, po izkopinama zaključuje, da franački vojnici, pa ni sami vojvode, nijesu nosili šlema.

Njeka gospoda zatvaraju navlaš oba oka pred starim hrvatskim i ostalim slavenskim umjetno-obrtnim predmetima u zadnje doba otkrivenim, pa misle da se i danas, kao otrag petnaest i više godina, može neoprovzivo pisati, da je „sasvim neodrživa slika mašte o staroslavenskoj, njemačkoj ravnoj ili čak nadilazećoj, umjetničkoj vještini i obrtu.“¹

Razne vrsti kovačke tehnike upotrebljene na vidovskim šlemovima, oblici i sastav ureda slažu se sa tehnikama i uredima ostalih suvremenih starohrvatskih kovinskih predmeta nadjenih u grobovima, pa ne ima g. List nikakva razloga, da istim šlemovima poriče staroslavensko, hrvatsko, porijetlo.

Pozlađivanje tučanih predmeta je bila vrlo obična stvar kod starih Hrvata, pa je u starim hrvatskim grobovima, osjem mnoštva tučanih pozlaćenih naušnica ili sljepočnih prstenova, objelodanjenih sa slikama u zadnjim brojevima ovoga časopisa, nadjen: tučani s obiju strana cezelovani i pozlaćeni veliki pojasni jezičac² i par ostruga sa pripadajućim petljama, saponim i jezičcima od pozlaćene tuči u grobu iz VIII. vijeka³, tučani okovi starohrvatskih mačeva iz VIII. vijeka itd.

Srebrnim plojkama pokriveno željezo nahodi se još na paru gvozdениh ostruga i pripadajućim im petljama, saponim i jezičcima. Oni su urešeni umetnutim damašiniranim srebrnim ne samo pločicama nego i žicama, a potiču iz groba izvan bazilike Sv. Marije u Biskupiji na 3—4 m. dubine u zemlji u drvenom lijesu.⁴

Zavraćeni klinци nahode se na tolikim starohrvatskim krajevima ostruga iz VIII. i IX. vijeka, na jezičcima njihovog podveznog remenja i pojasa i na okovim mačevā; te su obično tučani, kao i oni na petrogradskom, vidovskim sličnom, šlemu,⁵ dočim je g. List u svojem opisu zaboravio kazati, od koje li su kovine zavraćeni klinци vidovskih šlemova.

Gvoždje obloženo tučanim limom. Tučanom navlakom pokriveni su temelji šiljaka bratiškovačkih gvozdениh ostruga⁶, kao što i onih iz groba u Koljanim kod Vrlike, te križ na balčaku starohrvatskog mača iz Biskupije.⁷ Osjem takove poznata je bila starim Hrvatima i tehnika pokrivanja bakra sa tučanim limom, kao što je bakreni jezičac iz proste zemlje među ruševinama kod Katića bojamā u Biskupiji, na kojemu je i bakrena žica pokrivena pretankom tučanom navlakom.⁸

Tehnika izkucavanja upotrebljena je na gornjem laptu tučane pločice koja je saponom spajala i pokrivala lanenu podvezu bječava iz starohrvatskog groba.⁹ Taj izkucani ured sastoji od dva reda pupića, pri rubovima, a po sriedi od vijugaste visoko naskočene loze sa zavijenim listićima u svakom valu. Takovom tehnikom urešeno je mnoštvo okovnih srebrnih i tučanih pločica sa pojasa, a na lubanji u grobu u Biskupiji nadjen vienac pločica, kojima je mogao biti urešen rub kape.

Tehnikom puncovanja, i to izvadjajuć okružnim šiljastim vrhom tvrde punce, urešena su dna ureda na obodvije strane prekrasnog velikog tučanog, pozlaćenog jezičca

¹ Lindenschmit — Handbuch der deutschen Alterthumskunde. Braunschweig 1889. str. 271.

² Ovog časopisa god. IV. br. 3. i 4. str. 131.—132. slika 1. na str. 131.

³ Ovog časopisa god. III. br. 1. str. 34.

⁴ Ovog časopisa god. II. br. 3. str. 143. sa slikom.

⁵ Lindenschmit-Nav. dj. str. 257.

⁶ Ovog časopisa god. IV. br. 2., str. 61.

⁷ Čuvaju se u „prvom muzeju hrvatskih spomenika“ u Knjnu.

⁸ Ovog časopisa god. V. sv. 1., str. 38., a slika god. IV. str. 133., sl. 20.

⁹ Ovog časopisa god. IV., br. 3. i 4., str. 133. sl. 14.

nadjena u zemlji u selu Smrdeljima občine skradinske. Ta se dna prikazuju kao posuta jednakim malim kružićima kao biserjem.¹

Ne treba dakle za izvedenje vidskih šlemova tražiti daleke radionice sjeverne Italije, kao što čini g. List, jer su Hrvati imali viješte svoje domaće majstore. Ovom prigodom opetovat mi je razmatranja, koja sam već u ovom časopisu bio dodao opisu starohrvatskih malih srebrnih krasnih ostruga iz VIII. ili IX. vijeka nadjenih u zidanoj grobnici razrušene bazilike Sv. Marije u Biskupiji.²

„Radnja je na opisanim predmetima tehnike i ukusa bizantinskoga. Najlašnje je dakle uzeti, da bude izvršena u jednomu od dalmatinskih primorskih gradova (Rabu, Zadru, Ninu, Biogradu, Trogiru ili Spljetu), koji no su bili kao most, preko kojega je kultura bizantinska uplivala na razvoj hrvatske. U njima je pak, kako je posvjedočeno po Tomi arcidjaku za XI. vijek, a domaćom izpravom za X., bivalo u to doba viještih domaćih zlatara, kojih hrvatsko ime svjedoči, da su bili roda hrvatskoga. Slavni naš pokojni dr. Rački bio je također tvrdo uvjeren, da su se stari Hrvati u doba prije XII. stoljeća bavili zlatarskim umjetnim obrtom. „pa da njegove tvorine nije trebalo istom u inostranstvu naručivati.“ Dapače je on dokazao, da su domaći sinovi kad bi trebalo „pošiljani i u strane zemlje, da se uče ili usavrše u zlatarstvu.“ Ob opisanim ovdje predmetima iz groba u bazilici Sv. Marije u Biskupiji se još manje može uzeti, da su dobavljeni sa inozemstva, i tim stalnije da su izradjeni u vignju hrvatskoga majstora, u koliko smo već opazili, da ostruge ne mogu nikako pristati odraslu junaku, pa treba zaključiti, da ne mogu bit bile predmetom trgovine, nego da su bile naročito naredjene prama veličini noge onog kneževskog ili županovog sina, kojega je pak malo zatim nemila smrt pokosila u cvijetu mladosti.“

Mnoštvo i raznolikost kovinskih u obće, a ponajviše žejjeznih, bronzanih i srebrnih, pa i zlatnih uresnih predmeta umjetnog obrta, kao što i gvozdene oružja sa bronzanim i srebrnim okovima, te sa pozlatom; onda razne tehnike obradjivanja, kao lijevanje, punciranje, cezelovanje, tauširanje, čakanovina, filigran, lijepljenje pupića, obavijanje bronzanim i srebrnim listićima, što se nahode na predmetima nadjenim u starim hrvatskim grobovima, navlaš na grobljima Kapitula i Biskupije kod Knina, u prostranim grobljima skradinske i bibrirske okolice u blizini Koljanâ kod Vrlike, na groblju sv. Duha u Podgradju i u grobovima u crkvi i oko crkve odkopane u zadnje doba u Plavnu kod Knina, te su sad sahranjeni u našem „prvom muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu, a dijelom su i objelodanjeni sa slikama u ovom časopisu³ zatim predmeti izkopani po drugim hrvatskim krajevima naročito u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji,⁴ po ostalim slavenskim i negda slavenskim zemljama,⁵ očito i bjelodano dokazuju svakomu, da su stari Slaveni imali u velike razvijene obrte obradjivanja kovinâ. Neposredni pak i posredni više-stoljetni doticaj Srbâ i Hrvatâ prije i potla doseljenja na jug sa bizantinskom kulturom, uplivao je bez sumnje u prvom redu na razvitak i usa-

¹ Ovog časopisa god. IV., br. 3. i 4., str. 131.—132., sl. 1. na str. 131.

² Ovog časopisa god. II., br. 1. str. 8.—9.

³ God. I. br. 4., str. 242—247.; God. II. br. 1., str. 5. 9.; br. 2., str. 71.—86.; br. 3., str. 143. do 147.; God. III. br. 1., str. 31.—38.; br. 3. i 4. str. 99.—109.; 114.—131.; God. IV. br. 1. str. 3. do 11.; br. 2., str. 57.—59.; br. 3. i 4., str. 117.—118., 130.—134.; God. V. sv. 1., str. 37.—47.; sv. 2., str. 67.—69.; sv. 3. i 4., str. 131.—135.; God. VI. sv. 1. i 2., str. 3.—11., 26.—33.; sv. 3. i 4., str. 101. do 105.; God. VII. sv. 1. str. 43.—47.; sv. 2., str. 95.—96.

⁴ Vjesnik hrvatskog arheološkog društva. Nove serije svezka VII. 1903.—4., str. 30.—97.

⁵ Hampel „A honfoglalási kor hazai emlékei“ u akademijeskoj publikaciji „A magyar honfoglalás kútfoi — Budapest 1900., str. 583.—731.

vršenje kovačke i zlatarska domaće tehnike, koje su baš zato kod njih, po svoj prilici i prije nego kod drugih u zapadnu Evropu doseljenih naroda, postignule onaj stupanj savršenstva, što nam ga svegđ to jasnije predočuju najnovija otkrića našega društva.

Red mi je sada gosp. Listu dokazati, kako oblici ursa i njihov sastav na vidskim šlemovima u VII, ili VIII. vijeku ne prikazuju ništa tudjega ni izvanredna medju Hrvatima u zemlji još onda po njima naseljenoj, kao što vidjesmo da ne prikazuju ništa tudjega ni po tehnici proizvodjanja; već da su na njima upotrebljeni isti oblici kakve nahodimo na ostalim kod njih uobičajenim suvremenim predmetima obrtne i klesarske umjetnosti.

Trokutići. Poglavitni elementi ursa prekrasnih ostrugâ, jezičacâ, saponâ i petaljâ bronzanih, pozlaćenih i cezelovanim uresima nakićenih, nadjenih u sarkofagu možda kneza Branimira u bazilici Sv. Marije u Biskupiji, jesu trokutići, kuke i pupice.¹ Ja sam na navedenom mjestu već dokazao, da, i ako su trokuti ures koji pripada svim narodima, te je najviše razprostranjen, ipak se baš prečesto nalazi na predpovjestnim i sredovječnim predmetima izkopanim u zemljama, gdje su prije živili ili sad žive Slaveni. Temelj šiljaka staro-hrvatskih bratiškovačkih ostruga omotan je, kako sam prije spomenuo, tučanom pločicom, koja je urešena zarezanom vodičom, koja zatvara istokračne trokute, naizmjenice pomnjivo nabrazdane istosmjernim crtama.² Tako je urešena i tučana navlaka temelja šiljaka koljanskih spomenutih ostruga i onih malih srebrnih, nadjenih u grobu na groblju Biskupije.³ Većim dielom pupicama skupljenim na trokute urešena su zrna na kariki mladjeg i starijeg sljepočnog prstenja i naušničâ iz starih hrvatskih grobova. Trokuti su i do dneva današnjega ostali vazda obljubljenim fresnim motivom kod Slavenâ; pa jih Česi, Slovaci i svi južni Slaveni u velike upotrebljuju u zlatarstvu, lončarstvu, tkalačtvu, a navlaš u narodnom vezivu i na uskranim šarenim jajima. Hrvatski narod upotrebljuje još trokute na lovačkim rogovima i na uresnim tikvicama, i to baš onako, kao i na srebrnom vidskom šlemu sa krugom u vrhu; ili kao na petrogradskom,⁴ sa tri pupice, ili sa tri simetrično položene crte, ili sa dvije kuke, kao na uresima gori spomenutih bronzanih ostruga.

Pupice, zrnca ili piknjice, kojima je urešen obrub četvero-provieslastog vidskog šlema, a i petrogradskoga,⁵ nahode se jednako izkucane na gori navedenim starohrvatskim, tehnikom izkucavanja urešenim, bronzanim i srebrnim pločicama, a kao jedra zrnca nanizana na raznovrstne pojase ili na gore napomenute trokute na naušnicama ili sljepočnom prstenju. Svi su stari Slaveni prihvatili bili i pridržali su kroz vjekove taj motiv ursa navlaš za kovinske predmete. U starohrvatskom zlatarstvu pak nahodimo ih na spom. ostrugama i njima pripadajućim jezičcima poredane na kolea oko glavica klinaca.⁶

Ovalni ili slomljeni od polukrugovâ jači zaokretaji (valovi) vijugaste loze, poput one na čeonom pojasu vidskog šlema, opažamo na sličnim lozama koje su urezane na pilastrićima sa ograde svetišta i na stupčićima ciborija starokršćanske crkvene razvaline u Dabravini u kotaru visočkom u Bosni⁷ i na ulomku praga sa starohrvatske crkve

¹ Ovog časopisa god. II. br. 2., str. 71—86.

² Ovog časopisa god. IV. br. 2., str. 61.

³ Ovog časopisa god. III. br. 1., str. 38.

⁴ Lindenschmit. Nov. dj. str. 258., sl. 197. c.

⁵ Lindenschmit. Na nov. mjestu, i Listove razprave. Tab. VII. dolnja slika.

⁶ Ovog časopisa god. II., br. 2., str. 81.

⁷ „Glasnik zem. muzeja“ u Bosni i Hercegovini. God. IV. (1892.) str. 377. sl. 4 a, str. 378., sl. 5. — str. 380. sl. 7., a i b i sl. 8.

Bl. Gospe od Otoka u Solinu iz X. vijeka¹. Gosp. C. List, koji sam kaže, da je svijetna promjena u uporabi naslijeđenih antiknih motiva — t. j. gori napomenuta kompozicija bordirâ podpuno sigurna u potpunom uplivu klasičnog osjećanja; dočim prelome na kut ili jajaste zaokretaje, koji su tad nastali na mjesto punog čistog kružnog zamaha klasičnih vijugastih loza, da neće danas niko smatrati barbarizmima, nego, poput uzdignutih, podkovastih i drugih oblika lukovâ, svjedočanstvom sasvim opravdane umjetničke promjene — nastala bitno između IV. i VII. vijeka u istočnoj polovici zemalja što su oko sredozemnog mora; da je istočno-rimska umjetnost ona koja se je na temelju svoje baštinjene grčke glavne struje, prije svega čvrsto držala postulata čvrstih opipnih obrisa, pominjiva obaziranja na simetriju i ritam, najpotla jasna modelovanja; dodaje pak, da su ti postulati na našim šlemovima ispunjeni samo na čeonim vijencima, i misli zato, da će postanak samih šlemovâ ili za njih upotrebljenih sprava (kalupa) za čakanovinu (izkucavanje) morat da traži na istočno-rimskom području, kao da hrvatska zemlja nije ležala baš na tom području.

Gosp. List još kaže, da na provijeslima vidskih šlemova, trokutne kompozicije sa nadopunjujućim njihovim koso-četvornim međjupoljima pokrivaju već cijele unutrnje plohe. O tim trokutima, koji su sastavljeni od pupićâ, polukrugovâ, zatvorenih krugovâ, nacrtanih istosmjernica, i o kojima sam već gori iztaknuo koliko se opravdano mogu smatrati slavenskim motivom, g. L. piše, da se susretaju posvuda u zemljama umjetničkog područja sredozemnog mora u doba od IV. do VIII. stoljeća. Morao se je pri tom sjetiti, da su u to doba i na tom području obuhvaćeni i stari Hrvati i morao je, da bude znao, spomenuti gore napomenute predmete iz svih slavenskih krajeva, koji su tim trokutima urešeni baš kao pravim obilježjem narodnog staroslavenskog umjetničkog ukusa od VI. do XI. vijeka pa i unaprijed.

Dodaje on da se takovi trokuti nahode na panonskom šlemu iz Ugarske, što ga je objelodanio Hampel, koji tvrdi da potiče iz kojegod rimske tvornice, neznam koliko osnovano: da se nahode u filigrani i sa suprotstavljenim vrhovima, kao i na provijeslima vidskog šlema, ne rijedko na zlatnim naušnicama i sličnim uredima, koje je sve Hampel objelodanio iz Ugarske, a što je većim dijelom pripadalo starim Slavenima onamo naseljenim prije dolazka Magjara. — O tim na provijeslim vidskih šlemova punciranim uredima, uzimljuć ih po onoj obćoj Hampelovoj tvrdnji i po ničem drugom kao rimske, kaže g. C. L., da pokazuju vazda neko razumijevanje za tako zvanu sredozemno-morsku umjetnost, kao nasljednicu negdašnje klasične umjetnosti, ali uz to da pokazuje onu nemarnost obzirom na onu iz antike poznatu nam jasnoću i oštrinu obrisa. A to i ne može da bude drugčije, jer ti motivi nijesu rimski, pa im nije ni obris rimski, nego slávenski, te se ne može ni slagati jasnoćom rimskom. Zaludu se je dakle mućit dokazivati, da je to umišljeno, konvencionalno i bezimeno sredozemno-morsko, jer takove narodnosti ne ima, ono što je čisto i bistro i očito slávensko.

Likovi predstavljeni na donjem, širjem dijelu šlemovih provijesala dadu se razdijeliti na dvije skupine: prva križ među dvije ptice, druga paoma među dva predmeta ne jasno izražena. O tom križu g. L. nezna ništa drugo da kaže, nego da je „cru x g e m m a t a s a o n j e m v i s e ć i m s l o v i m a a l p h a i o m e g a“. Meni taj križ puno jasnije i rječitije govori. Razmjerjem i oblikom svojim, raširenim krajevima koji završuju u dvije kuke, napominje mi on srodne krstove na talijansko-bizantinskim, a navlaš na hrvatsko-

¹ Izvještaj o petoj i šestoj glavnoj skupštini „Bihaća“. Zagreb 1901. str. 15, sl. 5.

bizantinskim plutejima i učeocim iz VIII i IX. vijeka.¹ Krstovi, kojima su obilato urešeni jezičci i petlje pripadajuće podveznom remenju ostruga nadjenih u grobnici u bazi-lici Sv. Marije u Biskupiji, iz IX. vijeka, imaju takodjer krajeve koji završuju na takove dvije kuke;² a ima takovih krstova i na starohrvatskim stećcima.³ Takovi su krstovi bili dakle kod starih Hrvata, odmah nakon pokrštenja, posve udomaćeni oblici. Pogledam li pak i na dvije ptice, koje su simetrično postavljene prama križu na dva susjedna provijesla, onda se još temeljitije osvjedočujem, da su na šlemu izradjenom od hrvatskog majstora za hrvatskog dostojanstvenika. Ob obliku tih ptica sam g. C. L. piše, da Germani po svakom svjedočanstvu, koje se može danas iznijeti, još u VII. vijeku nijesu bili u stanju ni da uvažē, a kamo li proizvedu, takav zatvoreni ptičiji lik, pa da te ptice služe dokazom koji da najviše osvjedočuje, da majstori, koji su napravili urese na provijeslima, ne smiju se tražiti posve izvan kulturnog kruga sredozemno-morskoga. Ali su i doseljeni stari Hrvati u tom krugu, i u toliko se slažem sa g. Listom. Ništa ne mari, da se na rimskim mozajicim kašnjega doba nalaze predstavljene ptice sa tako izpupčanim trbuhom, kratkim krilima i zaokruženim repom, jer takovih ptica imamo i na staroslavenskim uresnim i vajarskim predmetima VIII. i IX. vijeka. —

Takove se ptice nahode i na ploči čeonog obruča petrogradskog šlema.⁴ Gori spomenuti veliki bronzani, cezelovani, pozlaćeni jezičac sa pojasa iz Smrdelja, obćine skradinske, urešen je s jedne strane sa četiri ptice glavama natrag okrenutim i nespretno sastavljenim, bez repa. Ptice sa izbočenim trbuhom, a kratkih krilā, izklesane su na tolikim starohrvatskim plutejima iz Koljanā, iz Zadra itd. u krugovima od troprutastih medju sobom sklopljenih trakova. — O jednoj ptici vidovskog šlema piše g. L., da se može uzeti za golubicu ili fenić-pticu — i da drži u kljunu trolistnu grančicu, možda maslinovu. Ta se ptica ne razlikuje oblikom od druge, koju i sam g. List zove golubicom, pa će obedvije biti golubice. — Ono što jedna golubica drži u kljunu vidi se, da su tri zrna nanizana jedan izpod drugoga, a imaju isti oblik onih zrna dragog kamenja, koja urešuju nutrnjost spomenutog križa, i zato cijenim, da hoće u svojoj prototi da predstavljaju grozd.

Kompozicija pak križa izmedju dvije golubice, i to križa latinskoga sa kukom na svakom kraju razširenih mu krajevā krakovā, osjem donjega, više nego igdje obićajna je bila na trokutnim učeocim starohrvatskih erkava iz vremena od VIII. do X. vijeka.⁵ Razlika je samo u nuzgrednostima t. j. u tomu, što na šlemu tek jedna golubica nosi grozd u kljunu, a na spomenutim učeocima obedvije. Još se i križ šlema razlikuje od onih na učeocima u tom, što su ovi urešeni dvostrukom troprutastom pletenicom, a on zrnima, koja bi imala predstavljati drago kamenje.

Ništa dakle ne ovlašćuje g. C. Lista „uzeti najradje“ da su, kako kaže, „ona provijesla vidskoga šlema sa njihovim punciranim uresima i staro-kršćansko-simboličnim likovima ptičijim morala biti proizvedena u kojojgod staro-romaničkoj radionici, i to da

¹ Cattaneo R. *L'architettura in Italia del secolo VI. al mille circa* — str. 101., sl. 44.; str. 109., sl. 51.; str. 149., sl. 85.; str. 157., sl. 93.; str. 161., sl. 95.; str. 170., sl. 103., str. 171., sl. 104.; str. 177., sl. 168.; str. 217., sl. 126.; str. 261., sl. 155. Venturi — *Storia dell'arte italiana II.* str. 108., sl. 114. — G. T. Rivoira. *Le origini della architettura lombarda* — str. 157., sl. 209.; str. 153., sl. 210. Ovog časopisa god. I., br. 2, str. 76.; god. III. br. 2, str. 54. 55. — sl. 8., 9., 10., 11.; god. V. sv. 3. i 4., str. 119., sl. 36.; god. VI. sv. 3., i 4., str. 71., sl. 25.

² Ovog časopisa god. II. br. 2. Tab. 2.

³ Ovog časopisa god. I., br. 1. Tab. I.

⁴ List — *Naved. razpravom* sl. 226., na str. 270.

⁵ Ovog časopisa god. I., br. 2., str. 76.; god. III. br. 2., str. 54., 55., sl. 8., 10. i 11.; god. V. 3. i 4., str. 119., sl. 36.; god. VI., sv. 3. i 4. str. 71., sl. 25.

najvjerojatnije u kojoj talijanskoj tvornici oružja⁴. Ta uprav oružje, kao mačevi, strjelice, buzdohani, koplja i ostruge u tolikom broju već objelodanjeno u ovom časopisu iz starohrvatskih grobova i sva sila izvorno i izključivo slavenskih objelodanjenih prekrasnih naušnica, sljepočnog prstenja, pločica sa odjeća kapâ i kajisa, saponâ, petljica i jezičaca, te još neobjelodanjenog prstenja, očito i nepobitno dokazuje, da su stari Slaveni, a osobito stari Hrvati, imali, kako već iztaknuh, dobro razvijene obrte kovanja kovina, osobito bakra, tuči, gvoždja, kositera, srebra i zlata, pa da za izvedenje predmeta po narodnom ukusu, nijesu trebali tražiti majstore daleko preko mora i kopna, jer su ih dovoljno imali kod kuće a za neke, od Grka i Rimljanâ baštinjene kovačke i zlatarske tehnike, i u neposrednom susjedstvu u primorskim za onda još romanskim gradovima dalmatinskim; pa je zato sasvim izključeno i nepotrebno nagađanje o izradbi onih provijesala baš u kakvom italskom središtu.

Stablo, kao sredina druge skupine uresa na dnu provijesala srebrnog vidskog šlema, predstavlja paomu. Paoma je običajna i na starohrvatskim stećcima, i na sarkofazima i na plutejima ograda svetišta starohrvatskih crkava, a nahodi se izkucana i na čeonj ploči spom. petrogradskog šlema nepoznatog nalazišta.¹ — Predmete izkucane na 3. i 5. provijeslu t. j. desno i lijevo od paome, nazivlje g. List krunama za vješanje (Hängerkrone). Teško je pristati na takovo tumačenje za predmet izkucan na provijeslu br. 5. (Taf. VI. Listove razprave), jer on ima i nogu, stalak napravljen poput donjeg dijela spomenutih latinskih križeva. Ja bih taj predmet volio uzeti za kakvu crkvenu posudu, kao n. p. *turris eucharistica*, o kojoj F. X. Kraus piše, da teško prelazi,² ali je zato ipak mogla prelaziti, VI. vijek, ili za posudu za tamnjan t. j. kadionik, poput onoga, koji se čuva u antikvaru u Mannheim-u³, kojemu je takodjer čunjast poklopac kao na liku našega šlema, ali samo ima tri mjesto jedne noge; a još bi onaj lik mogao predstavljati i piksidu ili lipsanoteku ili škrinjicu (*capsella*, *arca*).

Gosp. C. List naglašuje u oči udarajuću razliku između izradbe uresa čeonog obruća i onog na provijeslim vidskih i drugih šest napomenutih sličnih šlemova, koje on opisuje u svojoj razpravi. Vijenac ili obruč kovinskih izkucanom radnjom urešenih pločica oko kape, bila je dosta obična stvar kod starih Hrvata, kako dokazuje napomenuti vijenac takovih pločica nadjen oko lubanje u grobu; a nadjeno je u drugim starohrvatskim grobovima dosta razriješenih takovih izkucanih pločica.

Kacige su nosili kod starih Slavena, kao možda i kod Germana, zaisto jedino narodni poglavice, jer bi se inače bilo do sad i više njih našlo u toliko hiljada protraženih grobova. Kapâ je moglo biti više, a kacigâ manje. I zato izradba čeonog obruća, kao običnija svakdanja radnja, mogla je i biti bolja i savršenije dotjerana od one na provijeslima, premda ta razlika zavisi ponajviše od različite tehnike izvadjanja. Punciranjem, kao primitivnijom tehnikom, izvadjali su se i prostiji oblici. A to je za nas uprav srećna okolnost, jer tako za toliko lašnje po prostoj izradbi i kompoziciji odkrivamo na vidskim šlemovima neosporno slavensku starohrvatsku radotu.

Pošto g. List, polag saobćenja što mu ih je učinio gosp. savjetnik dr. Gröbbel, nalazi da se srebrni šlem vidski u mjerama baš do milimetra sudara sa Baldenheimskim šlemom u Štrasburgu, to on izključuje mogućnost, da bi mogla bila obadva nastati samostalno na tako udaljenim točkama. Oponašanje, da je teško pomisliti, jer da se tu ne radi ob oponašanju stanovita umjetnog oblika, nego dvaju različitih načina urešivanja,

¹ Lindenschmit — Nav. dj.: str. 258. sl. 197 c. — List. Nav. raspr. str. 270, sl. 226.

² Geschichte der christlichen Kunst. — I. Bd., II. Abtlg. str. 527.

³ Kraus. Nav. mj. naved. djela str. 526., sl. 427.

veoma različite umjetne namjere. Da ne ostaje za njega dakle drugog zaključka, nego napravljenje u jednom te istom tvorničkom središtu, koji da bi se morao tražiti, po onom što je prije kazao, u Gornjoj ili Srednjoj Italiji, na boravištu prosljednje umjetničke djelatnosti iz starih vremena, ali u isto doba užeg doticaja sa potrebama germanskih vojnika. Pa neka to i bude za strašburžki šlem, ali koja je potreba, da se uzme postanak vidskog šlema u tako daleku središtu, kad je takovih središta i na pretek obstojalo na našim obalama, sve i kad sami stari Hrvati nebi bili znali što takova izraditi, a već sam dokazao, da jesu, pa su sami mogli svojim poglavicama izvadjati i izvadjali su potrebito oružje, te ga urešivali po slavenskom, napose hrvatskom ukusu.

O petrogradskom, kako kaže g. List, krivo nazvanom šlemu Hinka Lava, a ja velim po svoj prilici slavenskom, kako su i vidovski šlemovi, vidi se na čeonom viencu ljudska obrazina među dva sučelice stojeća lava, a do njih po uzorak pletera. — Srodnost petrogradskog sa vidskim šlemovima se jasnije očituje po trokutićima sa tri piknje na vrhu, kojima su mu urešena provijesla. Skupini obrazine s lavovima, kaže g. C. L. da ne treba dokazivati izvor iz sredozemno-morskog područja; a uzorak pletera da se nalazi na pregradam (htijaše reći na podu) iz bazilikâ u Manastirinam kod Solina, koje da mogu bit nastale najkašnje u početku VII. vijeka, a možda pripadaju i VI. vijeku. — Srebrne ploče urešene izkucanom radnjom sastojećom od obruba nanizanih pupica, poput onih na čeonom obruču vidskog šlema, a po srijedi trčećim lavovima, posjeduju zagrebački muzej¹ iz Slakovaca (vinkovačkog kotara) u Slavoniji. Ja opet kažem i naglašujem, da su na tom području bili Hrvati, a o pleteru, da je svojina svih naroda na nižim stepenima prosvjete, ali da se je osobito upotrebljavao u hrvatsko-bizantinskoj umjetnosti od VIII. do XI. vijeka. Pletere u ostalom nalazimo i na rimskim i na starokršćanskim mozajicima na čitavom području rimskog carstva, pa i u hrvatskim zemljama, u Zadru, Solinu i u Sarajevu. — Još gosp. List opaža, da je na obadva ta motiva dostojno pažnje to, što njihov nacrt i njihov reljev, nijesu nipošto tako stalni kao na izkucanim zasjednim čestima. I tim labavim razlogom hoće on još bolje da podupre prije izraženo mnijenje, da su i iztočno-rimske izkucane pločice bile izradjene tek u zapadno-rimskoj radionici za čeonu vijence šlemová.

Nu i sam g. List priznaje barem to, da i ako, po njegovu, treba u obće cijeloj toj grupi provijeslastih šlemova, da se odredi jedno jedino tvorničko središte, da tomu naravno ne može biti prisilnom posljedicom, da se za svekolike uzme i jedno te isto doba postanja, dapače da ima priključnih tačaka za nagadjanje, da nam pojedini šlemovi predstavljaju posve različna razvojna razdoblja po obliku i po uredi.

„Što se tiče oblika šlemová“, kaže g. L., „da bi se mogao uzeti izhodištem onaj „panonski“ šlem, kojega je kapa nekako sastavljena od dva sferična polukruga“ (htijaše reći polukubeta), na obodnici, da su obadva dijela spojena trakom, koji na neki način sačinjava predteču kašnjih provijesala“. „Toj najstarijoj vrsti“ da „pripada očito i treći u Vidu nadjeni šlem. Već je Hampel bio doveo u svezu s onim „panonskim“ šlemom neki petrogradski sa šesterodijelnom kapom“. Meni je pak upozoriti gosp. Lista, da su ovih zadnjih godina u gnjezdanskom groblju smolenske gubernije u Rusiji nadjeni ostanci gvozdenog šlema polukrugljasta oblika, koji se je u vrhu završavao prutom, kao ona dva čunjasta vidska šlema. Skovan je od četiri komada, a razdijeljen prama vrhu na osam poljâ. Pri dnu ima opet čeonu vijenac, koji je sdružen sa četiri provijesla,

¹ „Vjesnik hrv. arh. društva. — Nova serija. — Svezka VII. 1908./4. str. 93., sl. 47. Na temelju ne dovoljnih podataka stavlja dr. Brunšmid u XIII. vijek (N. mj. str. 91.) te slakovačke pločice, koje mogu u ostalom biti i dosta starije.

koja se sastaju u vrhu šlema, kao na drugom vidskom.¹ Taj šlem zove g. Sizov ruskim, nastalim pod uplivom iztoka, a ne zapada. Još je u Rusiji nadjen i mjeden čunjast šlem u kolovozu 1900, u grobnici uz druge predmete i to u Temrjajskom odjelu kozačkom.² Ti su šlemovi dakle iztočnog i slavenskog porijekla.

Čudit se je, što g. List piše, da ono što osobito označuje ovu skupinu šlemovâ, to je ona već čisto sredovječna razstava izmedju graditeljskog oglobja i uresnih izpunjaka, za koju da se ne bi moglo naći bolje analogije, nego li su sredovječni svodovi, sa njihovom razstavom rebarâ od kapâ; kao da su ta svodna rebra uvedena u graditeljstvo u doba od VII. do IX. vijeka, kojemu pripadaju naši šlemovi, dočim je, Bogu hvala, poznato, da se ta rebra počimlju uvadjeti tek u XI. vijeku! Inače ima tih razstava i na spomenicima, koji su suvremeni šlemovima, kao na pr. na pregradam svetišta staro-hrvatskih crkava, gdje su pilastrići ili lezene konstruktivno oglobje, a ploče ili pluteji njihovi uresni izpunjci.

Na velikom pluteju sa pregrade svetišta iz VIII. ili IX. vijeka u muzeju S. Donata u Zadru, na kojem je u plohorezbi prikazan Salamunov sud o prijepornom živom djetetu, nosi kralj na glavi krunu sličnu dvama urešenim vidskim šlemovima. I ona ima čeonu vijenac i čunjast gornji dio. Poznato je, da se kraljevske odjeće u srednjem vijeku sudarahu s biskupskim pontifikalnim odijelom, i zato se kruna kralja Salamuna na spomenutom zadarskom pluteju svojim oblikom sudara sa kamilavkama papinskim iz IX. vijeka a predstavjenim na dotičnim novcima,³ Vidovski dakle šlemovi mogli bi lasno i ne biti šlemovima županskim, vojvodskim ili kneževskim, nego baš krunama takovih hrvatskih narodnih vladalaca VIII. ili IX. vijeka.

Kakogod bilo pak, ili krune ili šlemovi, morali su pripadati starim Hrvatima; Germanima nipošto.

¹ V. J. Sizov. Курганы Смоленской губернии. S. Peterburg. 1902. str. 65.—67. u izdanju arheološke komisije imperatorske akademije.

² „Отчетъ“ arheološke komisije imp. akad. u Petrogradu za god. 1902.

³ Promis. — Mon. dei romani pontefici — 1858. Argelati — De monetis Italiae. Tab. III, br. 30.

U KORČULI god. 1904.

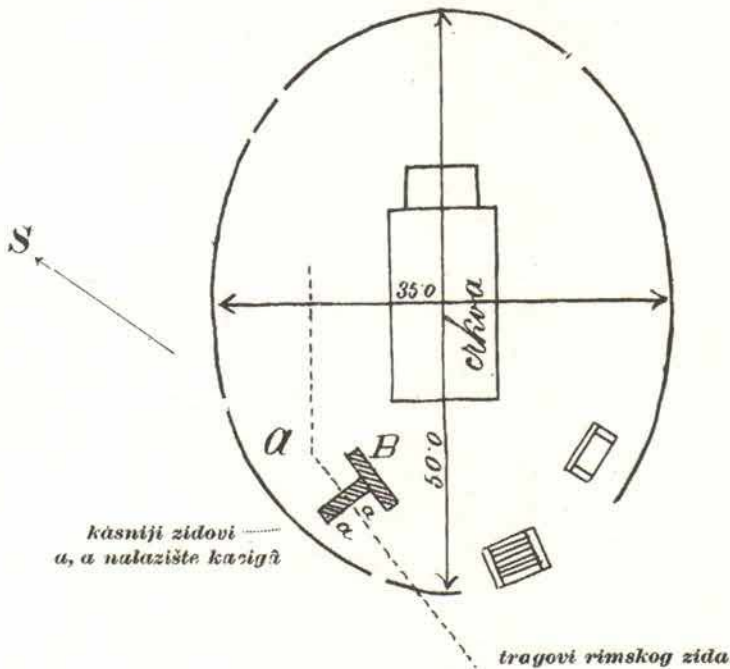
F. Radić.

* * *

Kad je ova rasprava bila već gotova za tisak, primih od veleuč. g. gradjevnog savjetnika Ivekovića u Zadru, koji je bio prisutan otkriću dvajuh prvih šlemova, slijedeće podatke i priložene slike, koje nadopunjuju službeno izvješće pošt. g. župnika Damića, kako ga je objelodanio g. C. List.

Razrušena je crkva bila dakle sagrađjena na umjetnom humku oko 3 m visokom, 50 m dugom, 35 m širokom, kako se razabire po priloženom rasporednom tlorisu (Sl. 5.) i priloženim snimcima gosp. savj. Ivekovića (Sl. 6. i 7.). U humku su se kopanjem otkrili sa SZ strane tragovi dvajuh zidova (na tlorisu naznačenih isprekidanim crtama) koji su se sastajali na tup kut (A) i kao da su pripadali starim rimskim utvrdama. Ti su zidovi (Sl. 8.) građeni bili u suho, a otraga učvršćeni žbukom. Oni su počivali tek na površini raštenog tla. Nad tim zidom protezahu se sa zapadne strane ostanci sredovječnih zidova (B u tlorisu), koji se nijesu mogli točno opredijeliti, te se vide na sl. 7.

I gosp. savjetnik Iveković je toga mnenja, da je porušena crkva mogla bit sagrađena tek prije dva tri vijeka. Imamo tu dakle običnu povijest starih hrvatskih crkava i s njima spojenih grobišta. Na ruševinama rimske sgradje, kako svjedoče ostanci sredovječnih zidova debelih oko 50 cm, i gradjenih sitnim kamenjem, kao na većini manjih starohrvatskih crkava, bila je sagrađena stara hrvatska crkva, u kojoj ili pred kojom su bili pokopani velikaši, kojima su se našla dva šlema u zidu dne 2. veljače 1901. u

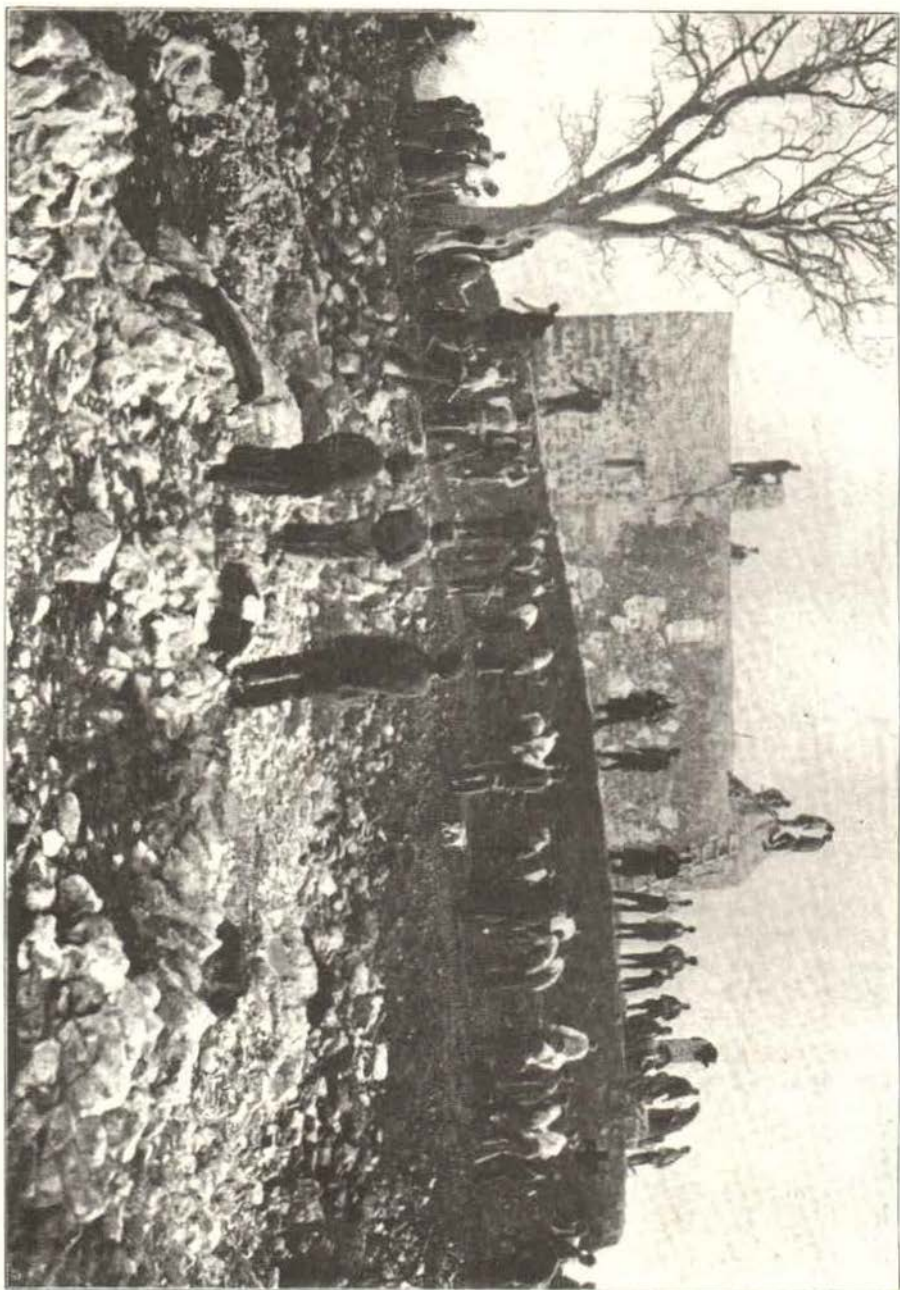
Slika 5.

10 sati u jutro, a ne na 4. veljače, kako piše pošt. župnik Damić. U doba turske najeze stara hrvatska crkva, poput stotina drugih, bila je popaljena i porušena, te pretvorena u gomilu, od koje je s vremenom nastao humak, na kojem je nakon oslobođenja od turskog jarma, bila sagrađena crkvice, koja je 1901. godine bila porušena, u svrhu da se na istom mjestu, na tom posvećenom tlu, nakon jedanaest vjekovâ, sgradi treća hrvatska crkva nad trostrukim ruševinama. Ovi novi podaci još bolje utvrđuju moje razlaganje, a pobijaju beztemeljna nagadjanja g. Kamila Lista.

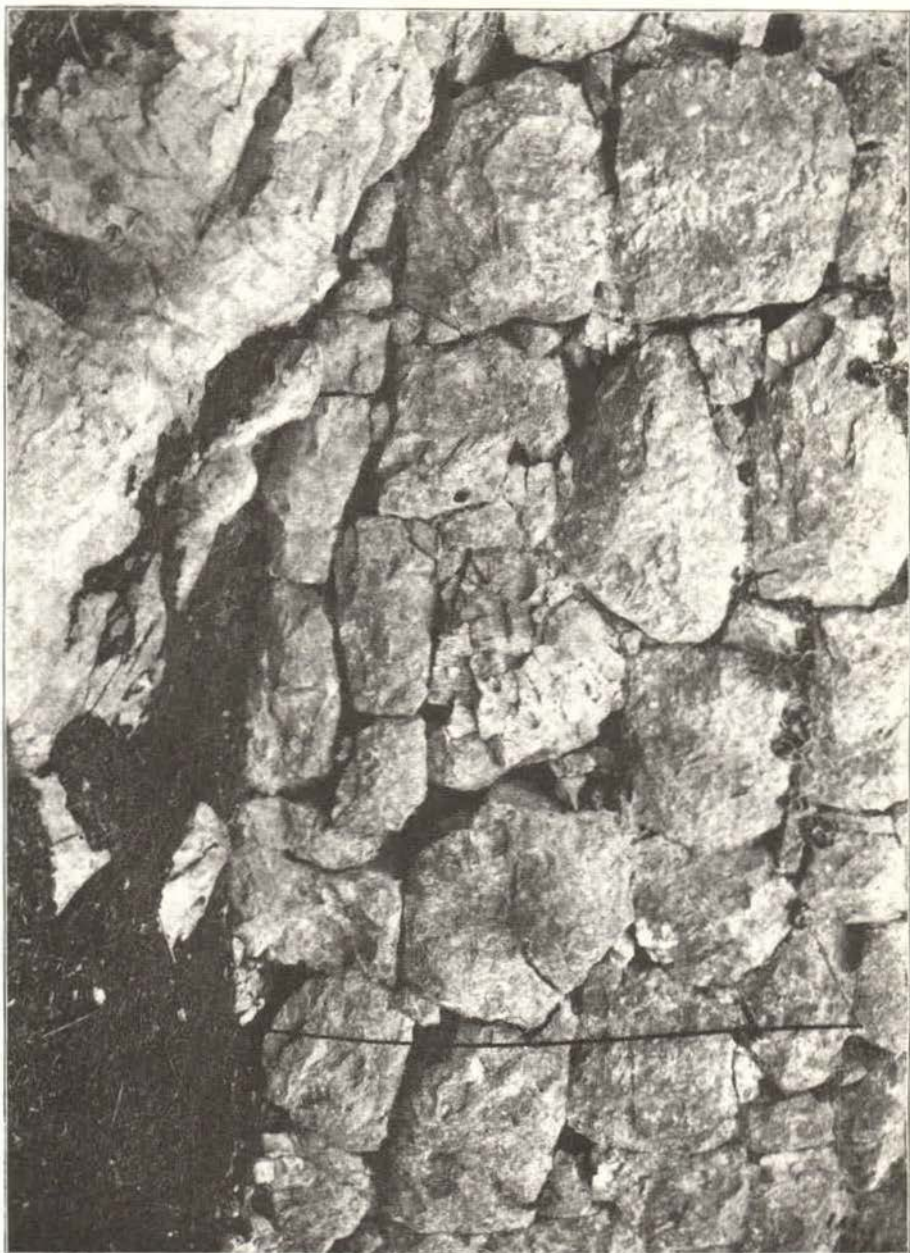
F. Radić.

SHIKA 6.

Sluka 8.

Slika 7.

Izplatiše članarinu za god. 1904.

P. n. gospoda: Dr. Ugo Monti, Knin. — Don Frano Ivanišević, Jesenice. — Josip Corubolo, Mate Bedrica, Marko Mudrežija, Skradin. — C. k. gimnazija, Kotor. — Tomo Brajković, Zadar. — Lj. Rossi, Karlovac. — Niko Slavić, Knin. — O. Šimun Perković, Drniš. — Vinko Škarpa, Zaton. — Dujo Prpić, Prag. — Gjuro Crnadak, Zagreb. — Vladoje Lončarek, Čazma. — O. Miho Kotaraš, Imotski. — Dr. Dragutin Mašek, Zagreb. — Don Petar Zlatar, D. Humac. — Dr. Ivo Marčelić, Zadar. — Pavao Šimeta, K. Stari. — Dr. Angjeo Voršak, Djakovo. — Niko Duboković, Jelša. — Kr. vel. gimnazija, Šušak. — Dr. Lujo Kamler, Zadar. — Ivan Milčetić, Varaždin. — Gabro Babić, Djakovo. — Niko pop Gjivanović, Dubrovnik. — Miho pl. Novaković, Beč. — Vinko Premuda, Lošinj. — Antun Nedved, Sterna. — Dr. M. Kendželić, Sarajevo. — Dr. Blaž Arneri, Korčula. — Bogoslav Medini, Knin. — Dr. Feliks Suk, Zagreb. — Gjuro barun Vranzany, Rieka. — Julije Bubanović, Zagreb. — Milan Rojc, Bjelovar. — Josip Lehpamer, Varaždin. — Frano Arnold, Zagreb. — O. Ivo Čavkić, Knin. — Dr. Gustav Baron, Zagreb. — Pajo Leber, Zagreb. — Ljudevit Sova, Samobor. — Dr. Dinko Trinaestić, Pazin. — Ivan Hafner, Zagreb. — Ivan Rukavina, Radimno. — Richtmajster Schopel, Sinj. — Ilija Kukić, Zagreb. — Vale Marinić, Zagreb.

(Biti će nastavljeno.)

IZVJEŠĆE
o radu Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu
u obće, a napose
o kršćanskim starinama do sada otkrivenim i objelodanjenim
u Dalmaciji, osjem Solina,
Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

FRANO RADIĆ,

izvjestitelj znanstvenoga odbora Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu
i zastupnik istoga društva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu
za isti Kongres.

U ZAGREBU
TISAK DIONIČKE TISKARE
1899.

Izvjješće

o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskog starinarskoga društva u Kninu i zastupnik istoga društva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.*

Da izviestim o prvoj točki predloženoj od Promicateljnoga Odbora u obćenitom Programu ovog slavnoga sastanka, kao odaslaniku hrvatskog arheološkog društva, kojemu je sielo u Kninu, u srcu mile moje hrvatske domovine, koju su slavni kršćanski arheolozi hteli da odlikuju na osobit način, izabravši starinama bogati a hrvatskim gostoljubljem razglase ni njezin grad Spljet-Solin za obdržavanje ovog prvoga svojega međunarodnoga sastanka, dužnost mi je u prvom redu, da obćenitim potezima prikazem kao sinoptičan pregled starokršćanskih spomenika, obretnih, izpitanih i proučenih u Dalmaciji, mojoj užoj domovini, te u drugim hrvatskim pokrajinama, Herceg-Bosni, Hrvatskoj-Slavoniji i Istri, a zatim da se povratim u Knin, te da potanje izviestim o najnovijim otkrićima starokršćanskih hrvatskih spomenika, što no jih je u ovo zadnjih sedam-osam godina, uz najograničenija sredstva sretno izvelo društvo, koje mi je čast zastupati pred ovim veleučeniim sborom. Solinske kršćanske starine neću ni spominjati, jer znam, da će o njima na ovom sastanku temeljito razpravljati učene osobe, koje su jih same otkrivale i potanko izpitivale kroz toliko godina, te su jim poznate do najmanje sitnice, do najzadnjeg slova.

Još ću jednu da predpostavim. U kninskoj okolici otkriveni spomenici pripadaju ponajviše razdoblju od VIII. do XI. vieka, razdoblju od doseljenja Hrvata na Jug, do izumrća kraljeva narodne jim loze; i ja sam se s njima ponajviše bavio. Zato, ako moje izvješće bude donekle oskudno, obzirom navlaš na starije kršćanske spomenike Dalmacije i drugih hrvatskih zemalja, to će biti krivnja poglavite mi namjere, a ta jest, da prikazem što moguće vjerniju sliku kninskih i suvremenih jim dalmatinskih spomenika, kojoj su suvremeni spomenici susjednih zemalja najdostojnijim okvirom i tumačem. Odaslanici Bosne-Hercegovine, Hrvatske-Slavonije i Istre, te gospoda Glavinić i Smirić za Zadar i okolicu a dr. Jelić i prag. prof. Bulić za Spljet-Solin, popunit će kako treba praznine, koje su mi ostale.

* Pošto se Upraviteljstvo hrvatskog kninskog starinarskog društva nije moglo sporazumjeti sa dalmatinskim članovima Promicateljnog Odbora I. međunar. kongresa kršć. arheologa u Spljetu-Solinu u tolikim pitanjima tiućih se u obće društva a napose oblika i sadržaja ovoga izvješća, to je ono malo dana prije kongresa odlučilo, da društvo nebude zastupano na kongresu. Zato ovo izvješće nije prikazano na kongresu, nego se zaključilo objelodaniti ga ovim načinom, preštampati ga, prevesti na talijanski, i dostaviti ga pak svim članovima kongresa, Slavenima hrvatski, a drugima talijanski.

Dalmacija.

1. **Rab** (tal. Arbe). O rabskim staro-kršćanskim starinama pisao je najprije R. Eitelberger v. Edelberg u znamenitoj knjizi »Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens«, god. 1884. Za njim je pisao učeni englezki arhitekt T. G. Jackson u obširnom i sjajnom svojem djelu u tri svezka pod naslovom »Dalmatia, the Quarnero and Istria« Oxford 1887., te prag. prof. Bulić u knjizi »Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije«. Zagreb 1888. — Ove sam knjige naročito spomenuo, jer će se na njih često obazirati pri nabranjanju dalmatinskih i istarskih spomenika. — U *stolnoj crkvi* rabskoj postoji *ciborij* bizantinskoga sloga, o kojemu Cattaneo (*L'architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa Venezia* 1889. str. 183) kaže, da je jedan od postojećih iz toga zemana, koji je najbolje sačuvan. To je šesterokutna zgradica (edicola), sastavljena od šest stupova, koji podupiru toliko lukova, a pokrivena je šesterostranim šiljastim krovom, okrunjenim bogatim cvijetom. Cattaneo piše, da mu se nadstupine čine, kako je razabrati po slikama (u Eitelbergerovoj i Jacksonovoj knjizi), bizantinske iz VI. vieka, a moderan kvir (cornice), što ide naokolo izpod krova. Krov i lukovi nose na sebi sva obilježja (Catt. op. cit. str. 189) tal. bizantinskih radja IX. vieka. Ono što Cattaneo zove italo-bizantinskim, uzeti će ja slobodu za hrvatske zemlje, da zovem *hrvatsko-bizantinskim*, a to će pri kraju izvješća i opravdati. Lukovi su različitim načinom urešeni pojasima sa krivocrtnim i mješovito-crtnim pletenicama i krugovima među četvorinama, u kojima su ruže, laljani ili simbolične životinje. Eitelberger je kazac da se nadstupine i podstupine slažu sa obilježjem mletačkog klesarstva pri svršetku XIV. i početkom XV. vieka — dočim pak Jackson (op. cit. III. str. 217—218) se čudi, kako je mogao što takova da reče Eitelberger, kad ote nadstupine imaju sva obilježja bizantinska poput onih u južnoj apsidi stolne crkve u Trstu (op. cit. III. str. 359), a prag. Bulić (op. cit. str. 38) nam kaže, da su lukovi iz IX. vieka, a stupovi i nadstupine tek iz 1287 god., kada je skupa s crkvom bio popravljen. Neka je u to doba ciborij bio popravljen, nadstupine mogu ipak bit ostale one starije, a obnovljene su po svoj prilici same podstupine, koje nose romaničko obilježje, i debla stupova.

Današnja stolna crkva toliko puta obnovljena, lahko je da potiče iz doba prije XI. vieka, jer ima uspomene rabskih biskupa i iz X. Sama jedna apsida, iznutra polukružna, s dvora okružena stranicama osmerokuta, podavaju joj obilježje ravenatsko-bizantinsko. Tako i dvije izdubine (conche) na stranama, koje odgovaraju pobočnim ladjama, mjesto apsida. S vanjske strane pročelja ima ostanaka ravenatskih lukova (arcate). Sam *veliki zvonik* rabski mogao bi takodjer pripadati XI. vieku, a tako i neki manji rabski zvonici. Zvonik je naslikan u Eitelbergerovoj knjizi (Tab. IV.) i u Jacksonovoj (III. Pl. LVII.) Razvaline rabske crkve *Sv. Ivana Krstitelja* mogu po Eitelbergeru (op. cit. str. 79—80) da pripadaju XI. ili XII. vieku, a tako i bazilika S. Petra u Dolu (in Valle) kod Raba. S. Ivan Krstitelj bijaše bazilika na stupove, na tri broda sa velikom polukružnom apsidom okruženom hodnikom, koji je lukovima na sedam stupova razdijeljen od nje, jedini primjer takove vrsti na hrvatskom tlu. U njoj ima ostanaka mozaika staroga poda crkovnoga, sastavljena od surovih kamenčića bijele, žute i crne boje. U nutrnjosti crkve ima velikih prozornih ploča u slogu staro-kršćanskih bazilika. I zato mi se čini, da bi ova crkva mogla biti i starija od XI. vieka. Suviše je Jackson (op. cit. III. str. 234) našao kamen, koji služi za donji prag crkve S. Justine, na kojemu je ostatak nadpisa:

. . . . DNI · NRI · IHV · XPI · EGO PBR MADIVS VNA CV . . . .

sa slovima iz X. ili XI. vieka, o kojemu Jackson misli, da bi se moglo odnositi na doba gradnje crkve S. Ivana Krstitelja. Eitelberger donosi tloris, presjek uzdužni i jednu tablicu

sliká crkve S. Ivana Kr. a Jackson (op. cit. III. str. 224—230) je iznio tloris i sliku nutrnjosti apsida.

2. **Zadar** (tal. Zara, lat. Jadera). Nikakav drugi grad Dalmacije ne može da se ponosi tolikim mnoštvom bizantinskih spomenika kao Zadar, u kojemu je bilo središte bizantinskoga gospodstva Dalmacije. Glavna bizantinska crkva Zadarska, a od povećih najbolje sačuvana u svoj Dalmaciji, jest crkva *S. Donata*. Nju su već opisali njemački učenjaci C. Schnaase, Dr. W. Lübke i Os. Mothes, a točno su ju izpitali i opisali prof. Al. Hanser i prag. Fr. Bulić u »Mittheilungen« bečke centralne komisije. Eitelberger je prenio u svoju knjigu Hauser-Bulićevo izvješće sa slikama (op. cit. str. 98—132). Eitelberger je ipak bio prvi obširnije pisao o S. Donatu u prvom izdanju svoje knjige (1861). I pop Ivan Danilo bijaše o toj crkvi napisao četiri podlistka u listu »Avvisatore Dalmato« (Br. 66, 68, 70, 72 god. 1877). I Jackson je o njoj pisao (op. cit. str. I. str. 249—261) te joj donio tloris, sliku vratnog timpana i perspektivni pogled u nutrnjost (sl. I. 2. i Pl. II.). Najpotla pisao je o njoj i naš pokojni Dr. Frano Rački u zadnjem poglavlju prezlamenite svoje razprave »Nutrnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća« (Rad Jugosl. Akad. knj. LXX. 153, LXXIX. 135, XCI. 125, XCIX. 73, CV. 37) pod naslovom »Umjetnost i umjetni obrt« (Rad knj. CXVI. str. 177, 188, 191—193). U ovom letimičnom pregledu ne mogu da se upuštam u njezin potanji opis. Ona je crkva okružne osnove sa tri polukružne apsida i sa jednim gornjim spratom nalik donjekle na onu Sv. Vitala u Ravenni i onu u Cahovu (Aachen). Dr. Rački (u spom. raspr.) je iztaknuo, da je ova crkva »građevni spomenik dobe hrvatskoga kneza Borne« (god. 820) i da svojom starinom zauzima jedno od prvih mjesta ne samo u hrvatskoj povjesti umjetnosti, nego i onoj ostalih naroda kršćanskih za prvo razdoblje srednjega vieka, dočim se svojim postankom može staviti o bok bazilici sv. Praksede u Rimu na Esquilinu, ondje podignutoj pod papom Paskalom I. (817—824). U crkvi S. Donata ima još i oblučni timpan sa obrubnim kćkama (caulicoli rampanti), kojega je naris objelodanio Jackson (op. cit. s. I. str. 253), a spomenuo ga je u svojoj knjizi prag. Bulić (op. cit. str. 36).

Stari Sv. Petar je crkva, koje se ostanci nahode kod Piazza dei Signori u privatnoj kući. Prvi je nju napomenuo Bianchi (Zara cristiana v. I. str. 380). Jackson joj je objelodanio tloris i presjek po nacrtu prof. Smirića (o. c. I. str. 261—263). To je dvostruka bazilika, posvođjena unakrstnim svodovima i razstavljena jednim pilastrom sa dva stupa i zidom, koji je medju četverostranim apsidama. Stupovima i pilastru odgovaraju na zidovima lezene. U čelu zida medju apsidama izdubljena je konka. Zapadni dio crkve je uništen, a do njega je dopirala apsida zapuštene crkve S. Andrije iz XV. vieka. Ta je crkva spomenuta u izpravi iz god. 904 i bijaše tada stolnom crkvom. U nju bijahu u to doba unešene moći S. Stošije, po kojoj se je kašnje i prozvala. Jackson cieni da je iz VIII. vieka. I Rački ju napominje u spom. raspravi (Rad CXVI. str. 194).

Sv. Lovro, takodjer djelomice porušena dielom dobro sačuvana crkva kod glavne stražarnice a sada pridružena stanu vojničkoga zapovjednika u Piazza dei Signori. To je mala pačetvorina (Jackson o. c. V. I. str. 263—265 sa tlorisom i perspektivnim pogledom u nutrnjost) su četiri stupa razdieljena na tri ladje. I ovi stupovi su uzeti sa staro-rimskih zgradja; dva su debla od granita. Ova je crkva osobitim načinom posvođjena. Prostor medju četiri stupa pokriven je kao polukubetom a od stupa do stupa preko srednjega broda nategnuti su pojasi, kojima služe mensolom nekakve sad osakaćene životinje. Crkva je duga 10 m., široka 5 m. Apsida se ne vidi, jer je bila valjda zaziđana. Spominje se u oporuci zadarskoga priora 818 god. Rački ju je opisao (Rad knj. CXVI. str. 193—194) u spom. raspravi. Eitelberger (op. cit. str. 132—134), Bulić (op. cit. str. 37) i Jackson (o. c. I. str. 264—265) opisuju joj vratni okvir, koji je sada smješten

u muzeju S. Donata. Jackson veli, da mu nadvratnik naliči donekle nadvratniku stare stolne crkve u Pulju sa nadnevkom god. 850. Na tom je nadvratniku uklesan u produženom peterostranom timpanu po sriedi Spasitelj sa krstonosnim nimbom u mandoli, sastavljenoj od produžena biserova zrnja (fusarole). U desnici mu mač, a u ljevici otvoreno Evanđelje. Dva angjela podržavaju mandolu. Desno i lievo su još grifi i stabla lovorike. Dovratnici su urešeni vijugastim granama sa paomovim lišćem, na vrh kojih su ptice, a ljudske podobe sa krstovima u rukama ili na glavi po sriedi. Nutrjne strane dovratnika i gornje nadvratnika obrubljene su jednakim dugoljastim biserovim zrnjem, kao što i Spasiteljeva mandola. I ja sam ta vrata opisao već u »Viestniku« hrv. ark. dr. zagrebačkoga (God. XII. Br. 2 str. 34) u ocjeni Buličeve knjige »Kninski spomenici«.

Sv. Nedjelja (Santa Domenica) jednom *Sv. Ivan* in *Pusterla* (Bianchi. Antichità Romane e Medievali di Zara 1883 str. 36). O njoj piše Eitelberger, da je mala bazilika u bizantinskom slogu (op. cit. str. 163—164), Jackson ju takodjer napominje (op. cit. III. str. 265—266), Rački u spom. raspr. (str. 193) i Bulić (Kn. spom. str. 37). Nego dočim se o slogu ove crkve Rački slaže sa Eitelbergerom, a Eitelberger dodaje, da čemo sličnu naći u Trogiru (misljeć o S. Barbari), Rački je pisao, da je ova zadnja rano-romaničkoga sloga (op. cit. str. 199). Jackson piše, da je u vanjskom zidu ove crkve uzidana ploherezba iz devetoga ili desetoga vieka, koja prikazuje pozdrav, rodjenje, poklonstvo pastira i pohod triju Kraljeva, okupljeno sve pod sedam lukova. Eitelberger kaže samo da prikazuje tri sveta kralja i da je dosta znamenita radi barbarsko-djetinjastog načina predstavljanja. Po djelu Dra. Strzygowski-a (Das frühe und das hohe Mittelalter-Kunstgeschichtliche Charakterbilder str. 66—67) i Dr. Rački (op. c. str. 213) je opisao tu ploherezbu. Ja sam isti plutej objelodanio u »Viestniku« (god. XII. Br. 2 str. 34—38). On je razdieljen na 7 prostih lukova, izpunjenih ljudskim prilikama, koje prikazuju četiri prizora novoga Zavjeta: pohodjenje S. Jelisavete, porodjenje Isusovo, angjelovo navješćanje Isusova porodjenja pastirima i poklonstvo triju svetih Kraljeva. Dr. Rački nije napomenuo četvrti prizor, kojega možda nije našao opisana ni u Strzygowskoga. Po Rački-evom opisu reklo bi se, da nijesu nego četiri luka. On kaže, da je u prvomu pohodjenje Sv. Jelisavete, u drugomu i trećemu porodjenje Isusovo, a u četvrtom tri pastira; dočim su u drugomu i trećemu luku zvijezda, angjeo, angjelak kod Isusa u zibki i djetić S. Ivan. U ostalom je u petomu luku Gospa sjedeća na stōčiću, držeć na koljenima djetića Isusa, u šestom i sedmom luku su tri sveta Kralja sa frigijskim kapama na glavi. Nego može biti da je Strzygowski, na kojega se prizivlje Rački, namjeravao opisati kakav drugi plutej istoga Muzeja S. Donata, kojega ja možda nijesam u hitnji opazio, i na tu me misao navodi Rački-ev opis prizora drugoga, gdje govori, da Bogorodica leži kod jasala i pruža nizdol ruku, gdje primalja kupa »Isusa, a angjeo drži rubac; više pako uz Bogorodicu vidi se djetesce, koje dva vola dahom svojim griju«. Buduć da svega toga nije na pluteju, što sam ga ja opisao, a neima triju kraljeva na onomu, što ga je opisao Strzygowski, sva je prilika, da smo mi opisali dvie posve različite ploče. Eitelberger napominje takodjer ulomak pluteja, koji da je jednom pripadao crkvi S. Nedjelje, a sad se nahodi u muzeju sv. Donata, o kojemu govori, da je od istog doba, kojemu pripada i malo više opisani plutej, koji cienim da je iz IX. vieka. Prag. Bulić (op. cit. str. 37) opisuje potanje taj ulomak pluteja, koji je naslikan u Eitelbergerovoj knjizi (Taf. XIII. fig. 2) i kaže da pripada devetom ili jedanaestom vieku, sudeć po prilično dobroj izradbi. U gori spomenutoj mojoj ocjeni Buličeve knjige, ja sam izpitao taj ulomak i opazio sam prag. Buliću, da nije kamo skupljati u isto breme vajarsku umjetnost IX. s onom XI. vieka, buduć da je ova dalje od prve poskočila u savršenosti predstavljanja i same izradbe (»Viestnik« hrv. ark. društva. God. XII. br. 4 str. 128—129). Ja sam Buličevu

opisu učinio neke primjetbe, te nijesam odobrio njegove prispodobe ovoga ulomka sa drugim spomenicima u Ninu i Spljetu. Dokazao sam još, da dvie noge i trbuh neke životinje, koji su još ostali na ulomku, ne mogu bit pripadali volu S. Luke ili lavu S. Marka, dali samo lavu ili možda grifu, a sad dodajem, ili ipogrifu. Prispodobivši pak paunov rep ovoga ulomka sa bizantinskim ulomcima sjeverne Italije u Grado, Bolonji, Ferrari i Paviji (Cattaneo op. cit. str. 103, 110, 129) zaključio sam, da može ovaj ulomak lahko pripadati VIII. vijeku a ne IX. ni XI., kako misli prag Bulić. Sad opažam tako predstavljene paunove repove i na puljskom nadvratniku 857. god. (Slika u Jackson op. cit. III. str. 295).

Sveta Ursula. Ruski graditelj Čaguin odkrio je u Zadru na novoj obali 1883. god. ~~ostaci~~ crkve S. Ursule. Spominje se u izpravama 1435. i 1495. god. (Bianchi op. cit. I. str. 459). To je središnja gradjevina s kubetom, kojoj tloris ima premjer od 5 met. Obodnica joj je razdijeljena na šest jednakih diela, kojih pet zauzimlje pet polukružnih apsida. Nadjeni su tragovi ograde (cancelli), koja je viernike po spolu dielila. Prozori su maleni i gori polukružni. Nadjeni su i tragovi stare slikarije. Pod je sada za tri stepena niži od okolne površine. U kripi nadjen je kameni sarkofag, dužine običnoga čovječjega tiela sa uklesanim latinskim križem na poklopcu. O toj je crkvi prvi obširno izvjestio u »Avvisatore Dalmato« prof. Ivan Danilo, zatim ju je opisao Eitelberger (op. cit. str. 135—137), te Jackson, koji joj je donio i tloris (op. cit. I. str. 266—267) i dodao mnenje, da je ono pred njom stojao možda zvonik četverostrana tlorisa. I Dr. Rački je po Eitelbergeru opisao ovu crkvu (op. cit. str. 193).

Sveti Vid. Ta je crkva obstojala u sred grada Zadra uz ulicu istoga imena, te ju je kao takovu i opisao prag. Bianchi (op. cit. str. 448—450), ali je 1877. god. bila nemilo srušena, da ostavi mjesta neznatnoj privatnoj kući. Ona je u osnovi imala podobu grčkoga krsta, u kojega se sredini križaju dvie ladje jednako po 9 m. duge, 3 m. široke. Nad križalištem pak podizalo se je kube na četiri pilova. Naličila je oblikom i veličinom ninskim crkvama Sv. Nikole i Sv. Križa. I Eitelberger ju je spomenuo (op. cit. str. 163), te Jackson (op. cit. I. str. 267), koji kaže, još da ju je opisao i gosp. Freeman. Po Bianchi-u opisao ju je u kratko i Dr. Rački (op. cit. str. 193).

Zadarska krstionica. Uz stolnu je crkvu S. Stošije šesterokutna zgradja iz vana okružna, iznutra obkoljena sa šest polukružnih konka. Istog je oblika i protega kao crkva S. Ursule. U srijedi joj je osmerokutna krstiona raka za krštenje po imersiji. Medju konkama su podpornjaci, koji služe za učvršćenje kubeta, koje završuje šesterokutno. Opisao ga je prag. Bianchi (op. cit. str. 118—120) te Eitelberger (op. cit. str. 141) a najpotla Jackson (op. cit. I. str. 287—288). Još su mu ova dva donijeli i tlorise, skupa sa onim stolne crkve, sakristije i crkve S. Donata. Jackson (I. str. 251), a Eitelberger u većem mjerilu skupa sa stolnom crkvom i sakristijom (op. cit. str. 138).

Sveti Krševan. Benediktinska crkva u obliku romaničke bazilike XII. vieka na tri ladje razstavljene su 8 mramornih stupova i četiri pilova, a završene u tri polukružne apsida, kakva je danas u osnovi, potiče možda iz god. 986. kad ju je iz temelja pripogradio Majus, prior zadarski. U prvim kršćanskim vjekovima bijaše na tom mjestu crkva i samostan S. Antuna, opata sa egipćanskim monasima. God. 649. bjehu u nju unesene moći S. Krševana iz Oglaja, te primi i njegovo ime. Kasnije pridje i crkva i samostan u ruke Benediktinaca. U izpravi od god. 906. (Lucio De Regno Dalm. et Croat. lib. 4) spominje se crkva i samostan kao da su bili u trošnu stanju, a u oporuci na Kirjeru od god. 908. Andrija, prior zadarski, ostavlja neka svoja dobra za popravak crkve i samostana. God. 1175. bje crkva opet pripograjena, pa je u to dobila sadašnji svoj izvanjski graditeljski ures, ali joj je oblik tlorisa po svoj prilici ostao onaj 986. god. Od

toga su doba zar i nadstupine staro-kršćanskog oblika na temelju korintskih. Ovu je crkvu opisao prag. Bianchi (op. cit. I. str. 296—314) te Eitelberger (op. cit. str. 154—157), koji joj je donio fotolitografski snimak apsida, (Taf. XI), onda Jackson (op. cit. I. str. 288—296), koji donasa tloris (str. 289) i sliku apsida (Pl. VII). I Dr. Rački ju je spomenuo u svojoj raspravi (o. cit. str. 194).

Još su u *Muzeju S. Donata* sliedeći predmeti, koje sam ja objelodanio u »Viestniku« u članku pod naslovom »Hrvacke starine u Zadru« (Godina XII. Br. 2., strana 34—38).

Ulomak povećeg pluteja. Prostom dvostrukom pletenicom vodoravno je razdijeljen na dva polja. U gornjem sjedi osoba s lijeve strane, a pred njom druga izviruje iz posude, kao krstionice, do ove treća, pa četvrta, te je sliedio nadpis:

SE
PE
DN
SCI

U donjem u mu polju tri konjanika, možda tri sveta kralja. Dva komada nadstupinâ, kao što su na stupčićima prozora rabskoga zvonika i kakvih ima nekoliko medju kninskim izkopinama.

Ulomak sa pletenom, sastavljenim poput onoga na spljetskoj krstionici, što je naslikan na tablicama nav. Buličeve knjige br. 43 i 46, tom razlikom, da je na ovom u većim krugovima još i po manja zatvorena njima susredištna kružnica. Ulomak je obrubljen pletenicom osobite vrsti.

Ulomak ploče sa kukama i nadpisom, što ga u hitnji niesam imao kada proučiti ni snimiti.

Ulomak sa pletenicom osobite vrsti.

Nadstupina pilova sa pticama i lišćem.

Luk ciborija sa kukama, valovito zavijenim granama, pletenicama i ružama 11-ero i 13-ero-latičnim, uzlovima i pticama sa paomovim grančicama ili grozdovima u kljunu.

Ulomak luka ciborija. Obrubljen gori s pletenicom, a iznutra krajem oveće pletenice.

Ulomak pluteja sa pleterovima sličnim onim br. 6 i 45 u knjizi prag. Bulića.

Dva ulomka ploče sa nadpisima:

1. ... EATI ADRIANVS ET SCE NA ... (u svezi ET, NA).

Čita se: *(B)cati Adrianus et s(an)c(t)e na.*

2. ... TALE MARTIRES TVE VOVIT FECT DONA ... (u svezi MA, NA TVEO)

Čita se: *talie martires tue vovit fecit Donatus.*

Na jednom ulomku su kuke a pod njim grčki nadpis:

... \ATA GYMNON MEONTAE ...

Svi dosad nabrojani ulomci pripadaju svršetku VIII. ili početku IX. vieka.

U *apsidi stolne crkve S. Stošije* uzidani su s dvora sliedeći predmeti hrvatsko-bizantinskoga sloga:

Ulomak ploče sa križem, koji u dva gornja kuta ima dvije ruže savijenih latica.

Ulomak pluteja sa pletenom sličnim onomu Br. 5. Buličeve knjige.

Dva ulomka sa pletenicom poput one na rubu ulomka br. 39 Buličeve knjige, na obrubu jednog luka rabskog ciborija, na luku ciborija, što se sada svija nad vratima sakristije stolne crkve u Kotoru i na nekim talijanskim ciborijima VIII. i IX. vieka.

Ulomak sa četverostrukom pletenicom.

Komad timpana ciborija sa trostrukom pletenicom oko luka i krajem prijekršćá u kutu.

Mala nadstupina s jednim redom lišća a u gornjim ćošcima sa zavojicama (volute), koje spominju korintsku nadstupinu. Ovakvih ima dosta u sjevero-talijanskim muzejima, a kod nas medju kninskim izkopinama u Prvom muzeju hrv. spomenika u Kninu. One su iz IX. vieka.

Na dva nova zuba (modiljuna) uzidana u apsidu, počiva sarkofag urešen hrvatsko-bizantinskom vajarijom iz VIII. ili najkasnije iz početka IX. vieka. On je jedini tako bogato urešeni dalmatinski sarkofag iz toga doba. Oni, koji su ga vidili prije uzidanja, mogli bi kazati, kako li je urešen na uzidanoj strani, pa bi dobro bilo, da bi se hotio tkogod o tomu izjaviti. Na pročeonoj strani ima šest lukova, koji se upiru o sedam stupova. Tri su stupa uvijena kao konop, na dva srednja je urezan po uzao. Dva stupa na lijevoj strani nose po tri žlijeba razstavljena ostrim grebenima. Nadstupine sastoje od tri lista. Lukovi su troprutasti. Kuti medju lukovima izpunjeni su ljiljanima. U prvom luku je križ vaskolik unaokolo obrubljen žlijebom. U gornjim kutima križa je po ljiljan, a u donjima po višelatična ruža. U drugom luku su na stalku dvie paome sdružene gori s ljiljanom. U trećem je luku mnogolatična ruža savijenih latica, obkoljena drugim redom zrakastih latica, kojih je u svemu 15. Takvih ruža ima i na nekim sjevero-talijanskim spomenicima VIII. vieka. U četvrtom luku je križ kao u prvomu. Uz desni i lijevi kraj prečage križa je po trak savijen poput naopakoga slova S. U donjim kutima je po ljiljan, u gornjima nešto neizvjestna. U petom luku je ruža kao u trećemu, samo sa 13 vanjskih zrakastih latica. U zadnjem luku je križ kao u prvomu i četvrtomu. U donjim mu je kutima po ruža kao u prvom luku, a u gornjima po ljiljan koso, put vanka, uzgor okrenut, kao i u prvom luku. Uz prečagu je s desne i s lijeve strane po vodoravno ležeći ljiljan unutra okrenut. Na pobočnoj strani sarkofaga, koja je okrenuta k dvorištu, po srijedi je križ nakićen dvostrukom običnom pletenicom. U gornjem mu je desnom kutu ruža sa dva reda latica, a u lijevom ptica okrenuta put križa, te za njom trak zavijen u spužnicu. Pod otom spužnicom su dva lista kao slovo F, a pod prečagom slova ruža. U donjem lijevom kutu križa je put vanka, koso, dolje okrenut ljiljan; u desnom je paoma, do nje, put vanka, razgranjena voćka, kao jabuka ili sipak, a više nje drugo neko lišće, koje se dobro ne razabire. Na trokutnom timpanu poklopca sarkofaga, s iste strane, je po srijedi od tri ljiljana sastavljen zrakast cvijet, kojemu je s lijeve strane crtama napunjen trokut, a s desne su mu dva trozubna, istosmjerna, vodoravna lista jedan više drugoga. Na lijevom kraju je sitan uzao. Na drugoj pobočnoj strani sarkofaga jesu dva luka na tri stupa. Srednji je stup uvijen poput konopa, pokrajni, smatrani kao pilovi, imaju po tri okomita žlijeba. Tako su i luci troprutasti. U kutiću medju lucima je ljiljan. U desnom luku je križ: u donjim mu je kutima po ruža, a u gornjim nijesam mogao vidjeti što je, jer bi se trebalo bilo uzpeti. U lijevom luku je šesterolatična geometrična ruža. Na timpanu pokrova s ove strane je po srijedi ljiljan, a desno i lijevo po dvije paome.

Na velikom osamljenom rimskom stupu na zelenom trgu obješena je o gvozdenu lancu kamenita ploča široka 71 cm., visoka 93 cm., a debela 12 cm. Na njoj je plohorezba prilično izlizana, ali se ipak po sastavu i po izradbi može suditi, da pripada u red hrvatsko-bizantinskih spomenika VIII. ili IX. vieka. Po svoj prilici je služila kao plutej amvona. Obrubljena su dva na konop zavijena stupa, na kojima je luk. Desni i lijevi kut luka izpunjeni su pticom, unutra okrenutom. Po sred ploče je latinski križ. U gornjim mu je kutima po šesterolatična ruža, u donjima po paoma. Križ, ruže i paome obkoljeni su dvostrukom zatvorenom pletenicom troprutasta traka.

Eitelberger (op. cit. str. 137) je pak sa slikom (Fig. 28) objelodanio ulomak lica sarkofaga duga 2·20 m., koji je Rus Čagnin otkrio u nekoj zadarskoj kući. To je lice s gornje strane obrubljeno trakom, na kojemu je poredano 10 tičućih se polukrugova, u kojima su polovice osmerolatičnih ruža. Lice je urešeno sa tri okvira nejednake širine, koji su opet među sobom razstavljeni sa dva nakića (friza) takodjer nejednako široka. U svakomu je okviru po latinski križ razširenih krajeva urešen dvostrukom troprutastom pletenicom. U gornjim kutima prvoga križa je po ljljan a u donjima po paoma. U svim kutima drugih dvaju križeva su paome. Drugi i treći okvir obrubljeni su unaokolo dvostrukom troprutastom pletenicom, a prvi vijugastom lozom sa djetelinovim listovima u svakom valu. Prvo je nakiće sastavljeno od dva troprutasta traka, koji se uvijaju i spliću kao tri kruga. U krugovima su po dva simetrično postavljena trozuba lista, a vanjski kutovi među krugovima izpunjeni su viticama i ljljanima. Drugo uže nakiće sastavljeno je kao i prvo od jednakih trakova, koji se spliću u četiri i po kruga. U krugovima su jedna sedmero- a tri šestero-latične ruže. Kutii među krugovima su izpunjeni kao i na prvom nakiću. Paome prvoga okvira i dvije gornje drugoga imaju svaka pri podanku po dvije uzgor zavijene vitice, dvije donje drugoga ne imaju viticâ, a sve četiri paome trećega okvira imaju svaka po dvije ali nizdol zavijene vitice. Prag. Bulić je takodjer potanko, ali ne posve tačno, opisao ovaj sarkofag (Kn. spom. strana 37). Ja sam mu to primjetio u spom. recenziji (»Viestnik« God. XII Br. 4 str. 127—128) i nadopunio sam njegov opis. Eitelberger kaže, da je po slogu taj spomenik srodan sa svim longobardskim i rimskim, kojih se nahodi po svuda niz obale jadranskoga mora, te da su slični oblici mnogostruko preslikani i da potvrđuju samo čin, da su takovi uredi pripadali razdoblju naroda, koji su u sedmomu i osmomu vieku živili u Istri i u Dalmaciji. Ja sam na spom. mjestu pisao, da Eitelberger tim riječima podupire moje mnijenje, da se slog ovih spomenika može slobodno da zove *hrvatsko-bizantinskim*, jer su u to doba Istru i Dalmaciju bili već naselili *Hrvati*, među kojima su još samo u glavnijim primorskim gradovima ostajali pojedini otoci stanovnikâ romanskoga poriekla, koji su dan za danom sve to više tonuli u more narodnosti hrvatske. Prag. Bulić piše, da je ovaj spomenik »srodan po kompoziciji sjevero-talijanskim spomenicima osmoga vieka; nu rek bi da radi nješto bolje izradbe pristaje priličnije u deveti viek«. Na spomenutom mjestu sam ja na to primjetio, da »nevidim« »bolje izradbe«, nego li je n. p. u Cividale, pa cijenim da je priličnije, da taj spomenik bude iz VIII. vieka. Osmerolatični polucvjetići u nizu arkadicâ, kao na ovomu zadarskomu ulomku, nahode se i na gornjem rubu luka ciborija, što je sada na trgu s. Dominika u Bolonji« . . . »Na njima je bolja izradba, nego li na zadarskom ulomku, pa ipak jih Cattaneo pripisuje VIII. vijeku«. (Op. cit. str. 111).

Još je Eitelberger objelodanio pročelje sarkofaga, čuvana sada u muzeju sv. Do nata (op. cit. str. 134—135 sa slikom). Gornja mu je strana zarubljena nakićem, urešenim sa 10 krugova, spletenih među sobom, a sadržavajućih križe, ružice, ptice i četveronožne životinje. Glavno polje je razdijeljeno na prostih osam lukova, koji su izpunjeni figuralnim predstavama. Prva četiri sadržavaju, kako piše Eitelberger, pokolj Mladijenaca, a zadnje četiri kao što je posve jasno bijeg u Egipat. A to je i logična i povjestna sveza dvaju prizora. Eitelbergerovu mnijenju pridružio se je i prag. Bulić (op. cit. str. 37). Nego obzirom na poredanje, na položaj i na broj osoba prvoga prizora, premda se na prvi površan pogled čini, da prikazuje pokolj nevine dječice, ipak se meni čini, da je prikladniji za predstavu suda Salamunova, i tako sam se izrazio, pri opisu istog sarkofaga u spomenutom članku »Hrv. starine u Zadru«. Doljni rub pročelja sarkofaga opervažen je uzkom dvostrukom pletenicom.

U *riznici zadarske stolne crkve* sačuvana je škrinjica s glavom s. Orontija sa slikama svetaca u čakavini (propupljenima) a nadpisima polugrčkim i polulatinским. Nakiti okvira sa svojim pletovima i zavojima sjećaju ureza na građevnim spomenicima. Svetci stoje u arkadama pod polukružnim lukovima, a između dva stupa, kojih su tri u deblu uvijena kao konop, a nadstupine im napominju korintске. Likovi svetaca i odijela im odavaju bizantinski slog. Tu je škrinjicu dao napraviti i poklonio crkvi „*Sergius filius Maji nepos Zallae*“, koja imena dolaze, kako su Bianchi (op. cit.) i Rački (op. cit. str. 227) opazili, u spomenicim zadarskim XI. vieka. O toj je srebrnoj škrinjici prvi pisao Eitelberger sa slikom (op. cit. str. 152—154) te Jackson (op. cit. I. str. 285—286), a najpotla pokojni Dr. Rački.

U *crkvi Sv. Frana* u Zadru nahodi se starodavno plosnarezano i bojadisano drveno propeće, koje je netočno i nepodpuno prvi objelodanio Eitelberger (op. cit. str. 164). Ja sam ga nešto potanje izpitao i objelodanio u „*Viestniku*“ (God. XIII. Br. 4 str. 114—117). Na njemu je grčki nadpis: ICTAVBPWCIC i latinski * IN ME CRE-
DENTES AD ME CONCVRRITE GENTES, a iz kasnijega doba sa gotičkim slovima ima i nadpis:

IC . XC . REX IV
DEORVM

Ja sam po nadpisima i po ikonografičnoj strani propeća zaključio u spomenutom članku, da ima pripadati IX. vijeku.

3. **Novigrad.** Tamo spominje Jackson (op. cit. I. Pl. I. sl. 1), da ima plutej bizantinskoga sloga pokriven zauzanim krugovima, koji su izpunjeni golubicama, koje kljuju grozdove ili listiće. Cattaneo (op. cit. str. 183) napominje isti plutej po Jacksonu, te, ne poznavajući Dalmacije ni njezinih povjestnih i etnografičnih promjena, pripisuje ga, kao i ostale dalmatinske suvremene spomenike, talijansko-bizantinskomu slogu. Treći ga je spomenuo prag. Bulić (op. cit. str. 36). I on piše, da je u svakomu krugu po jedna simbolična ptica, gdje kljuva simbolično grozdje i dodaje, da je „kompozicija jako obljubljena u latinskoj i bizantinskoj umjetnosti osobito potla sedmoga vieka“. Isti je ulomak pluteja napomenuo i dopisnik „*Viestnika hrv. ark. dr.*“ (God. XII. Br. 4. str. 136—137) Antun Colnago iz Posedarja i priložio mu je sliku, te je kazao, da je uzidan na pročelnoj strani stare crkve sv. Katarine. Po tomu se narisu razabire, da je osjem ptica u jednomu krugu deseterolatična ruža, a među krugovima da su još i ljiljani. Sam predsjednik našega društva O. Luigj Marun izvjestio je u „*Viestniku*“ (God. XIII. Br. 4. str. 126—127), da su na pročelju crkve sv. Katarine ne jedan sami već tri arhitektonična ulomka iz iste dobe. On je još kazao, da su u Novigradu pod tvrdjom na pročelju sada grobne crkve sv. Marije uzidana tri velika hrvatska spomenika: Dva da su sa strane glavnih vrata u hrvatsko-bizantinskom slogu, a treći je nad vratima ulomak stečka i na njemu urezan konjanik sa kopljem u potjeri za jelenom, kojega je sliku na gori navedenom mjestu iznio spomenuti Colnago.

4. **Nin (Nona).** U Ninu su još sačuvane dvie crkvice hrvatsko-bizantinskoga sloga: *Sv. Križa* i *Sv. Nikole*. O njima su pisali Kukuljević (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV. str. 318), Bianchi (Zara Cristiana II. str. 259—267), Eitelberger (op. cit. 163—169), Jackson (op. cit. I. str. 342—347) te Dr. Rački (op. cit. str. 195). Oblikom, veličinom i rasporedjajem naliče propaloj zadarskoj crkvi Sv. Vida, te su središnje građevine sa kubetom i brodovima na grčki križ. U crkvi Sv. Križa je nadvratnik sa nadpisom, koji su mnogi kušali pročitati, ali rek bi da ga je pokojni Rački naj sretnije pročitao. (tomu je nadpisu najprije pisao Ivan Kukuljević (Nav. mj. i „*Codex diplomaticus*“ I. str. 219),

te R. Eitelberger (Nav. mj.) po Kukuljeviću, pokojni Rački i naš predsjednik O. Marun (»Buletino di archeologia e storia dalmata« 1888 Br. 1.) g. prof. Dn. Simeon Ljubić u »Viestniku« (1888 — Br. 1.), pa Vid Vuletić Vukasović (»Buletino di archeologia e storia dalmata 1888 Br. 3). a najpotla i prag. Bulić u sp. knjizi (str. 36), gdje je naveo Račkijevo čitanje: GODEZLAV IVPPANO CH(R)ISTO DOMO CO(NSECRAT) ili „consecravil“. S druge strane spomenutoga nadvratnika je ures, o kojemu je Eitelberger (Nav. mj.) sudio, da potiče iz IX. vieka), Jackson da je iz IX. do XI., a pokojni Rački (op. cit. str. 196) se je poveo za Eitelbergerom. Ja sam u spomenutoj svojoj recenziji sudio, da može biti i iz VIII. vieka. (»Viestnik« God. XII. Br. 4. str. 126). Prag. Bulić je kazao, da je iz predkarlovinčke dobe, ali nije točno naznačio vijek.

Kad bi se potanje izpitale ruševine tolikih propalih starodavnih ninskih crkava, koje spominju Bianchi (Nav. mj.) i Rački (Nav. mj.), po svoj prilici bi se našli još mnogi prilozu za povjest staro-kršćanske umjetnosti u Dalmaciji.

U *Museo Correr* u *Mlecima* se sada nahodi velika kamenita šesterostrana krstionna raka sa uresima i nadpisom, koja je iz Nina bila prenesena 1746. god. (Rački, Rad knj. CXVI str. 210), kad je bila porušena ninska davna krstionica. Tu je raku prvi sa slikom objelodanio Kukuljević (Arkiv IV., str. 391 sa tablicom), onda Martinov u *Revue de l'art chretien*, pa Cattaneo sa slikom (op. cit. str. 101). Kukuljević je o njoj pisao i u »*Corriere italiano*« Br. 50 u Beču 1854. god., te je rekao, da je bila izradjena za srbskoga kneza Višeslava oko god. 780. Obzirom na to, da je krstionica iz Nina, pokojni Rački je zaključio (Nav. mj.), da se ima odnositi na kakva hrvatskoga kneza Višeslava ili Bornina predšastnika (što je vjerojatnije po slogu ureza, koji odaje VIII. viek) ili nasljednika do Domogoja.

5. **Karin.** (Corinium). Povjerenik našega društva O. Andrija Vukićević našao je u Karinu ulomak timpana i na njemu ova slova:

... V̄ (us) DIMETR ... TR u svezi

što bi se imalo čitati: (Sanct)u(s) Dimetr(ius) (»Viestnik« God. XII. Br. 3. str. 112). Predsjednik našega društva izvješćuje pak u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 126), da starinska zapuštena crkva sv. Marka u Karinu ima sve graditeljske oznake hrvatske davnije dobe, prepuna je ozidanih grobova, kao što oko crkve prostire se zapušteno groblje sa stećcima.

6. **Fridraga** (selo na jugoiztok Novigrada). Naš predsjednik izvijestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126): »Župska crkva *Sv. Martina* u romanskom (htjede reći hrvatsko-bizantinskom) slogu iz X. vieka, sa tri apside i pobočnim izvana i iznutra lezenami. Novijega vremena bila je korenito popravljana, ali podpuno u prvašnjem stilu. Na pročelju uzidan je starinski ulomak, koji predstavlja pokrovitelja crkve na konju sa štitom i mačem u desnici. Slika je barbarski izradjena, nešto gore nego običajne suvremene slike. Takov jedan ulomak s istom slikom tom prigodom oblazka našast je uz nekoliko drugih ornamentalnih komada u jednoj gomili kod iste crkve. Ulomak sa slikom i jedan važniji ornamentalni, i jedan sa slovima: TES . SO prenesen je u Knin. Oko crkve ima triestak običajnih starinskih stećaka.

7. **Korlat.** Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126), da je na dobar sat hoda na jug Karina selo Korlat. Kod župske crkve *B. Gospe Velike* viditi je ulomaka hrvatske rezbarije i nekoliko stećaka. Na pobočnim vratima viditi je glagolski nadpis, koji je vrlo slabo sačuvan. Kod crkvice *sv. Jerolima* takodjer opaža se naše rezbarije i stećaka.

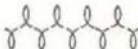
8. **Nevidjane** na otoku Pašmanu. Povjerenik našega društva gosp. Frano Skarpa, učitelj iz Biograda (Albamaris), javlja (»Viestnik« god. XII. Br. 2., str. 70): »Na otoku Pašmanu u župi Nevidjanskoj između Mrljana i Nevidjana, desetak časa daleko od župničke kuće u iztoku, na jednom malom brežuljku, kraj mora uzdizala se je crkvice sv. *Mihovila*. Kažu, da je tu bio manastir benediktinkah. Pripovidao mi je svećenik Sime Lovrić, da je crkvice bila podpuna i ciela još nazad 2—3 god. (piše 1890.), a sva je bila naslikana onakom ornamentikom, kakova se vidja narisana u knjizi »Hrvatski spomenici«. Iz Nevidjana je preneseno u prvi Muzej hrvatskih starina u Knin.

Dva obla komada (zar sa amvona). Na obadva ima po komad križa sa oduljim kracima, urešena sa dvostrukom pletenicom. Na većem komadu, koji je 42 cm. visok, ostaje donji i gornji kut križa. Gori stoji na kraku mala ptica s jednim čampragom na glavi a s drugim na hrbtu. Rek bi, da manji komad stoji više velikoga, te da nadopunja gornji kut križa, tako, da se od povećice ptice vidi otvoreno krilo, dočim su joj na većem komadu noge i rep. Manji komad ima nastavak gornjeg kraka križa i komad desnog gornjeg kuta. Tu je prema križu okrenuta paun-ptica. Glava joj do gornjeg kraja križa, koji se tiče gornjega ruba pluteja, na kojemu je pojas iste širine kao križ sa istom dvostrukom pletenicom, koja se sružuje s onom na križu. Pod kljunom ptice podiže se iz križa vitičasta grančica. Na ovcem komadu ima još razkriljena ptica sa glavom križu okrenutom. Sastavivši oba ulomka izhodi ukupna visina od 65.5 cm., a debljina je 10 cm.

Velik komad pluteja s pregrade svetišta dug 99 cm., debeo 11 cm. Na njemu je opaziti i početak lezene naskočene 1 cm. Na lezeni je početak četverostruke pletenice sastavljene na krugove. Polje pluteja, široko 75 cm., zarubljeno je trakom, koji je uzlom na krug upleten sredinom stranicâ nutrnjih pačetvorina, kojih su po svoj prilici bile u svakom redu po dvije. Pačetvorine su zaokvirene troprutastim trakom. U cijeloj lievoj pačetvorini je paun tako sbiven, da mu je rep uzgor uzpravljen, glava takodjer, a sjedi po tlama. Na glavi mu hober. Jednom se nogom drži okvira, a drugom drži do kljuna jabuku. U pačetvorini nad opisanom ima početak četverostruke pletenice zatvorene. U srednjoj užoj pačetvorini ima samo uzpravljena dvostruka pletenica. U desnoj pačetvorini je obsrdčast grozd vodoravno ležeći i nečim sružen.

Ima još i treći komad kao od istog pluteja. Vide se na njemu sružene dvije pačetvorine, a u jednoj početak pletera.

Jedan četvrti komad je debeo 18 cm. I na njemu je sklop jedne pačetvorine s nekim drugim četverokutima. U četvorini je splet dviju pakružnica na tri prutka, a u sriedi jim puce.

Peti je komad debeo 11 cm. Na njemu je rub urešen dvoprutastim priekršćem poput onoga na ploči spljetske krstionice sa sjedećim kraljem, samo što

je uzgor okrenuto

Šesti ulomak pluteja debeo je 18 cm. Ima sklopljene četvorine, a u jednoj dvije pakružnice.

9. **Biograd** (Albamaris, Zaravecchia). Iz razorene koludričke crkve sv. Marije ima u kninskom Muzeju komad male nadstupine sa redom svezanih lukova naokolo. Polumjer donje strane mu je 12 cm. U Biogradu je u XI. vieku obstojao benediktinski samostan sv. Ivana Evagjeliste i samostan duvana sv. Tome Apostola, kako svjedoče izprave objelodanjene u knjizi »Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia« (str. 51, 64, 86, 107, 111, 138, 161, 74, 168).

10. **Bribir** (Varvaria). Gosp. Pavao Roca iz Stankovaca javlja (Viestnik god. XII. Br. 2. str. 71—72): »Na gradini Bribir vidit je liepih tragova, osobito uresa iz hrvatske dobe.« Brebera (Const. Porph. De adm. imp. c. 30 p. 345 ed. Bonn.) bijaše ime jedne hrvatske županije, a Bribir je sad selo u skradinskoj okolici.

11. **Ždrapan** kod Bribira. U neposrednoj blizini Bribira, kako mi piše naš predsjednik o. Marun, postoji i danas mala crkvice sv. *Bartula* u Ždrapnju župe Piramatovačke. Oko te crkvice ima nekoliko starohrvatskih stećaka i vidi se jedan poklopac sredovječnog sarkofaga, dok je raka otučena i uzidana u zvonik Piramatovačke župne crkve svih *Sveti*. U tom sarkofagu, kako živa predaja spominje, bio bi pokopan neki skradinski biskup. Sadanja crkvice sv. *Bartula* biti će stara tri vieka, ali se vidi uzidano u istoj kao gradivo nekoliko staro-hrvatskih uresnih komada. God. 1889. dao je naš predsjednik sa tamošnjeg groblja prevezti u Muzej kninski plutej dug 98 cm., visok 92 cm., debeo 11 cm. Na licu mu je s gornje strane rub širok 20 cm. U rubu je urezana raztvorena dvostruka pletenica, spletena sa slobodnim krugovima u svakom svojem križalištu. Veliko polje urešeno je hasurastim pleterom na dva uzporedna dijagonalna traka, koji oko svakog drugog križališta imaju po jednu na kut stojeću krivoctnu četvorinu sa ugnutim stranicama. Po četiri takove susjedne četvorine sastavljaju krugove, koji obkoljuju ostala svaka druga križališta trakova. Unaokolo je mjesto četvorina samí jedan trak uvijen na polukrugove, a u kutima na tri četvrtine krugova. 100 met. daleko od sv. *Bartulskog* groblja, drugo je veliko groblje, a usred njega je naš predsjednik odkopao temelje crkvice na dvojta vrata: glavna i pobočna.

12. **Šibenik**. Predsjednik našega društva izvješćuje u »Viestniku.« (God. XIV. Br. 1. str. 28): »Zadnje godine (1891.) pri rušenju gradskih bedema kod samostana sv. *Frane*, našlo se tri ornamentalna komada iz doba naše narodne samovladavine«, koji žalibože nekako bez traga kasnije postradaše.

13. **Šibensko polje**. (Nav. mj.) Predsjednik našega društva izvješćuje na reč. mjestu: »U Šibeničkom polju kod crkve sv. *Lovra*, našao sam velik ulomak liepo izradjenog sarkofaga iz naše davnije dobe i nekoliko drugih manjih, koje nastojati ću, da budu čim prije u Knin preneseni.« Kako mi je čuti, rek bi, da je prag. Bulić pretekao našeg predsjednika i te komade dao prevezti u Spljet.

14. **Pagjene** (Pasinum). Po izvješću našega predsjednika u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60) doznaje se, da su prigodom popravka crkve sv. *Jurja* u Pagjenama nadjena tri ulomka nadpisa, koji se odnose na davnije doba hrvatske narodne samostalnosti i jesu, kako jih je naš predsjednik objelodanio (»Viestnik« God. XIII. Br. 3):

1. . . . REGIS SALVA . . .
2. . . . RASTIMIR · PERSEC . . .
3. . . . E VIRGINI QVE ✕ SACR . . .

Kasnje je nadjen četvrti komad:

4. . . . DIGNA DOMV̄ FVNDĀ . . .

15. **Mokropolje**. U Mokropolju tri sata kočije u sjever Knina daleko, na oranici više kuće Pavla Vagića, nadjeno je 10 komada pluteja, razdieljena trakovima na dvije žice, debela 10 cm. Još su nadjena druga dva komada pluteja kao na proste stupčice poput balaustara dijagonalno mrežasto razdieljen. Ti su komadi sada u Prvom Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu.

16. **Gradac** u Petrovopolju. Kako izvješćuje predsjednik našega društva u »Viestniku« (God. XIII. Br. 3., str. 92), ot. Marko Čačić našao je u Gradcu ulomak nadpisa:

. . . S · PETRVS . . .

17. **Cecela** u Petrovopolju. U istom Petrovopolju kod Drniša odkopao je naš predsjednik još 1888. god. na brežuljku Ceceli, na starohrvatskom groblju, na kojem je i velik kamenit krst, temelje poveće crkve možda *sv. Cecilije*, na jedan brod sa predvorjem i apsidom na lik kopita.

18. **Mirlović**. Naš predsjednik izvijestio je u »Viestniku« (God. XII. Br. 3., str. 112): »Javlja nam Luka Mihelić iz Kljaka u Petrovopolju, da je našao uzidan u somiću kuće Nikole Bogdana ovelik ornamentalni ulomak iz starohrvatske dobe sa zvjezdama, križevima, kolašcima, krivama i pticama. Taj ulomak da je nazad godišta izvadjen iz ruševina pod *Poplašenom kućom* u Debelomzidu u Mirloviću, o kojima pak pripovieda, da su ruševine starinske crkve«.

19. **Kljake** ne daleko od razvalina rimskog Municipium Magnum (pod Balinom glavicom). U župnoj crkvi opazio sam u jeseni 1893., da je kamen, koji služi za podstavak crkvenog barjaka, dobro sačuvana izvnruta mala nadstupina hrv. biz. sloga sa akantusovim lišćem. Župnik mi je obećao, da će ju poslati u Kninski Muzej.

20. **Vrlika** (Erona). Kad sam jesenskih praznika 1893. putovao dalmatinskim Zagorjem u društvu sa o. Ivanom Barbićem, dobio je moj poštovni drug za »Prvi Muzej hrv. spom. u Kninu« ulomak hrv. biz. praga duga 0'69 m., širina 0'23 m., deb. 0'13 m. koji je zarubljen kukama (volutine), a nosi ostatak nadpisa:

. . . . (s)VSCIPE VOTA QVE PRO T . . . , koji ja čitam:

. . . . (s)uscipe vota qu(a)e pro t(uis) . . .

21. **Vrelo Cetine**. Kod samog vrela rijeke Cetine, oko sata i pō kočije daleko od Vrlike, obstoje dosta dobro sačuvane razvaline crkve sv. Spasa, a oko nje veliko starohrvatsko groblje sa stećcima i ogromnim većim dijelom neučtorenim pločama. U samoj crkvi, koje je sačuvan dobar dio zvonika i zidova sa polnoblim podpornjacima, uzidan je komad praga ili lezene sa ograde svetišta, na kojem je urezana četverostruka pletenica, sastavljena od pletenih krugova, kroz koje prolazi prosta dvostruka pletenica hrv.-biz. sloga. U sred groblja je pak usadjen i služio je kao čest križa drugi ulomak pilastra hrv.-biz. sloga, na kojemu se takodjer vide tragovi pletera. Na jednoj je nadgrobnoj ploči usiječena svastika.

Gosp. Petar Stanić (»Viestnik« God. XIII. Br 1., str. 10) našao je još uzidan u crkvi sv. Spasa: »Jedan komad u luku pred svetištem dug 40 cm., širok 18 cm. Predstavlja dvije glavne jajoliko se savijajuće kružnice sa tri prutića u svakoj. U sredini svakog zavoja nalazi se troprutasti križ.« On je tu još našao 5 uresnih komada hrv.-biz. sloga, po kojima sudi, da je na tom mjestu imala obstojati staro-hrvatska crkva.

22. **Koljane** (kod Vrlike). Predsjednik našega društva izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60): »Naš vriedni povjerenik g. Stanić u Vrlici na društveni trošak počeo je pretraživati ruševine staro-hrvatske crkve u Koljanih kod Vrlike i odkrio je ostanke crkve na jedan brod duge 15 m., široke 6 m. U njoj našasto je više arhitektoničnih ulomaka, dva velika cijela pilastra od pluteja, dva kapitela, nekoliko ulomaka stupova i dva navezena praga, gornji i srednji pobočnih vrata, dva nadpisna ulomka ciborija:

1. . . . OBOLEŔOS · CAN///ELLOS . . .

2. . . . T · ET CVM OMN . . .

nadalje četiri ulomka, valjda od dvaju arhitrava sa velikim slovima 0'09 m. visine:

1. OS CONSIRI ET CONERIARICO

Odnosne abreviature oštećene su, te nijednoj nevidi se traga.

2. . . . ED ŠAPOLO . . .

3. . . . PEA . . .

4. . . . NYTERAPBSA . . .

Suviše kô gradivo uložen našast je jedan rimski vojni nadpis i pet ulomaka od drugih rimskih nadpisa. Pošto radja nije dokončana, a ruševine, kako smo se na licu mjesta uvjerali, nisu prije bile prekrčivane, kad se nastavi kopanje, nadamo se, da će gori navedeni ulomci biti popunjeni ne samo, nego još stošta razna se naći.

U toliko su jedna cijela vrata sa arhitravom i na njemu nadpisom bila dopeljana u »Prvi Muzej hrv. spom.« te se ovako redaju ulomci gori iztaknutog nadpisa ponešto dopunjena i popravljena:

MERVN CM E DS APOLO PEA OSCONSIRIETC NĒIRIARI
 NVTERAPBSA PEF

23. **Potravlje** kod Sinja. Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIV. Br. 3., str. 93): »Na predlog g. Petra Stanića proveden je pokušaj na staro-hrvatskom groblju sa stećcima na Grudinam u Potravlju kod Sinja. Ovdje bilo je izpod groblja nazrieti ostanaka nekakove obsežne sgradje, pa je trebalo nešto pokušati. Pokušaj je dokazao, da je sgradja rimska, koja je sa sjeverne strane svršavala u tri polukružne apside. Apsida zapadna najveća je i utvrđena s vani lezenami, a unutra je imala uzidane sjedalice, a na sriedi podizao se od mramornih stupića nekakav paviljon. Našasto je nekoliko ulomaka od prozora, raznih ulomaka liepih kapitela i drugih ornamentalnih komada, i mnogo ulomaka bieloga mramora.«

Na spomenutom putovanju sa O. Barbićem, ja sam baš pri sutonu, i zato u hitnji na prolazku, obašao opisane izkopine na Grudinama, ali sam vidio, da nijesu nego tek započete i da su već otkrivene spomenute tri apside, te tragovi zidova pročelja, po kojima se doznaje, da je sgrada bila duga 23-20 m. Trebalo bi dakle svakako nastaviti izkopavanja i staviti na čisto čitavu osnovu sgradje. Medju ruševinama našlo bi se svakako još mnogo ulomaka, koji bi nam dopustili, da točnije sudimo o dobi sgradje. U toliko se meni čini, da baš one tri apside svjedoče zato, da sgradja nije mogla biti rimska bazilika, nego staro-kršćanska, a da je paviljon na stupićima, o kojemu piše naš predsjednik, mogao biti upravo ciborij glavnoga otara, a lezene oko glavne apside početci slielih ravenatsko-bizantinskih arkada. Kad sam pak prošle godine o Duhovima bio na društvenoj skupštini u Prvom Muzeju hrv. spomenika, pokazao mi je gosp. predsjednik jednu malu nadstupinu donešenu iz toga mjesta, koja odaje bizantinski slog.

24. **Hrvace** kod Sinja. U dvorištu franovačkog samostana u Sinju, medju tolikim rimskim spomenicima sa Čitluka (Colonia Claudia Aequum), uzidan je i ulomak pluteja sa pletrom hrv.-biz. sloga, koji je donešen bio sa Hrvaca.

25. **Muč gornji** (Andetrium). Tu je još god. 1871. (Rad jugosl Ak. zn. i umj. knj. XXVI. str. 93—108) koncem mjeseca kolovoza župnik u gornjem Muću Jerko Granić, kopajući novi temelj za svoju župnu crkvu sv. Petra, u dubini od skoro 2 met. našao ulomak praga, urešena sa kukama i uzlovitom pletenicom hrv.-biz. sloga, na kojemu je nadpis sa karlovinčkim slovima. Rečeni župnik je na prvi mah čitao nadpis ovako: „*Branimir annorum viginti piissimus ervatorum rex devovit virgini aeternae templum sumptibus suis 800.*“

Objelodanio ga je tako u »Narodnom Listu« (23. rujna 1871. br. 76). Isto ga tako do slova nepoznat pisac priobći u »Nazione« (18. stud. 1871.). O tomu je zlamenitom spomeniku, koji spominje zadužbinu hrvatskoga kneza Branimira, prof. don Šime Ljubić čitao razpravu u sjednici Jugosl. Ak. dneva 11. lipnja 1873. On je nadpis ovako pročitao:

. . . BRANIMIRI, ANNORVM CHRISTI SACRAM EDEM VIRGINIS AETERNE-
 -TITVLO SVMPTIBVS SVIS SACRAVIT DCCCLXXX ET · VI · QVE INDICTIONE.

Ob istomu je mućskomu spomeniku razpravljao u Akademiji (13. prosinca 1873.) pok. dr. Frano Rački (Nav. mj. u »Radu«), te je, razriješivši pokratice, nadpis najbolje pročitao, kako slijedi:

(TEMPORE DVCIS) BRANIMIRI • ANNOR(um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE
VT SV(m) PS(it). S(eu) DCCCLXXX ET VIII • VI Q(ue) INDIC(tione).

Veleuč. prof. Ljubić je o slogu tog spomenika rekao: »Radnja je izklesana slogom bizantinskim za čudo čisto i pravilno za ono doba. Spomenik morao je služiti kao prag nad vratima rečene crkve sv. Marije.« Dr. Rački je rekao: »Pismo je kapitalno, kano što se od nekada upotrebljavalo na kamenih nadpisih. Capitala je rimska, ali preobražena pod uplivom karolinžke majuskule i načina njezina pisanja. Ovaj se upliv opaža u tom, što su na nekih pismenih potezi oštriji, što se njeka pismena vežu ili prislanjaju na druga, i što se njeka u obsegu drugih pišu u manjem obliku.« O slogu je rekao dr. Rački: »I tako imali bismo u tom kamenu pred sobom riedak ostanak hrvatski iz druge polovice IX. vieka. Ostanak taj je samo odlomak hrama, kojega je vrieme pod zemlju strovalilo i pokopalo. A taj hram prislanjao se dobom na umotvorine gradjevne, koje su u srednoj i zapadnoj Evropi nastale pod uplivom refarmatornoga duha Karla Velikoga. Viek toga umnoga i poduzetnoga vladaoca pokuša preporoditi umjetnost uputivši ju na rimske oblike, koji, kano rimski imperium u obće, nisu za tuđe smatrani. U našoj Dalmaciji medju tiem nije trebalo takove upute; jer ondje rimske umotvorine, razijsane po cijeloj zemlji nisu nikada prestajale biti živim učilištem.« Mućski spomenik se sad nahodi u zagrebačkom arheol. muzeju, a naslikan je u veliko na tablici knj. XXVI. »Rada« Jugoslav. Akad. znan. i umjetn. O tom je spomeniku pisao u kratko u svojoj knjizi (Op. cit. str. 38) i prag. Bulić.

26. **Trogir.** (Tragurium — Traù). Uz ložu, ne daleko od stolne crkve, je mala staro-kršćanska bazilika sv. *Martina* poslie prozvana sv. *Barbare*. Farlati ju spominje u *Ill. Sacre* IV. 308. Najprije je o njoj obširnije pisao Eitelberger u spom. djelu (str. 238—240), koji joj (na tabl. XIX. sl. 2) donosi tloris, uzdužni i popriečni presjek. U ukupnosti je duga iznutra 10·7 m., široka 5·5 m., razdijeljena na tri broda su tri para stupova. Srednji brod završuje četverokutnom apsidom, a pobočni konkama izdubljenim u začeonom zidu. Dvije su takove konke i u južnom zidu crkve, a po jedna u sjevernom i južnom zidu apside. Crkva je posvodjena. Na stupovima podiže se zid srednjega broda naslonjen na lukovima, koji se u nadvišenim crtama pokreću u svijetloj visini od 5·26 m. nad zemljom. Nad samim nadstupinama podižu se polupilovi, koji svršuju u proste karniže na mjestu, gdje primaju lukove svodova. Svodovni sustav srednjega broda je vrlo prosto osnovan; od jednog do drugog pilova, što su na stupovima, nategnut je popriječan kajiš, širok 0·42 m., a tako i smijerom duljine broda luk, koji za 11 cm. odskače od zida. Medju tim lukovima postavljeni su bačvasti svodovi. Svijetla visina srednjega broda iznosit će nešto preko 8·8 m. Takovo poredanje svodova medju nategnutim kajišima, kaže Eitelberger, da nije ništa rijedka u staro-kršćanskom, navlaš bizantinskom graditeljstvu. Pobočni su brodovi niži, a imaju samo svijetlu visinu od 5·80 m. I oni imaju podpuno jednak sustav popriječnih kajiša, poput srednjega broda, a imaju samo mjesto bačvastih svodova plitko grebenasto svodovlje. Crkva ima prilično ovelike prozore u površini zida srednjega broda. Star rešetkast prozor sačuvao se je na glavnoj apsidi.

Tu je crkvu u kratko napomenuo i g. Jackson u nav. djelu (II. str. 145). On kaže, da je to zlamenita bizantinska crkva, da je vjerojatno dosta starija od god. 1184., i da je jedna od najzlamenitijih te vrsti u Dalmaciji. Ja sam tu crkvu pregledao i premjerio, te sam o njoj pisao u članku »Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji«,

objelodan,enu u »Viestniku« (God. XIII. br. 3. str. 78—83). Taj sam članak dao i napose otjesnuti u brošurici od 19 strana. U mojemu sam članku iznio i tloris bazilike, kojim sam izpravio netačan Eitelbergerov. Tu sam izpravio tolike druge nedostatke Eitelbergerova opisa i nadopunio ga, te sam iztaknuo ono, česa ni Eitelberger ni Jackson nijesu bili opazili, da su i stupovi i nadstupine ove crkve uzeti bili sa različitih staro-rimskih gradjevina po običaju staro-kršćanskog graditeljstva, tako da je na primjer na jednom stupu gornji dio debla od sijenitnog granita, a donji od bijela mramora, od kojega je izdjelana prosta valjkasta podstupina, bez ikakvih članaka (modanature); jedan stup ima atičku podstupinu; jedan neima podstupine, nego mu je podmetnuta prosta debela pločurina; drugi jedan stup takodjer neima podstupine, nego počiva na živoj hridi malo oskočenoj od tla. Tako su i nadstupine nejednake, neke više a neke niže, neke deblje a neke tanje od dotičnoga debla, a tako su i oblikom različite. Vrata crkve su zao-kvirna debelim pragovima. Na nadvratniku sam odkrio izpod klaka, kojim su bili zamazani nadpis i plitku troprutastu rezbariju hrv.-biz. sloga karakterističnu za svršetak VIII. i početak IX. vijeka. Po srijedi je križ urešen dvostrukom pletenicom. Desno i lijevo do njega ptica poput golubice. Sa svake strane simetrično po kolobar sa mnogolatičnom ružom, dvije ptičice, krin, kolobar, križ sa pletenicom, kolobar sa mnogolatičnom ružom. Nadpis je sljedeć u kapitalnim karolinžkim slovima na jednoj brazdi:

. . . NOMINE D

NI EGO MNIVS PRIOR VNA CV COGNATV MEO PETRVS COGI-
TAVIMVS P REMEOV AN NRE VNC EPLV C · STRVERE

Ja sam ga pročitao: (*In nomine D(omi)ni, ego Mnius prior una cu(m) cognatu meo Petrus (sic!) cogitavimus p(ro) remedium (sic!) an(imae) n(ost)re (h)unc te(m)plu(m) c(on)struere* —

Ja sam po svijem biljezima zaključio, da ću se najviše približiti istini uzamsi VIII. vijek kao doba postanka te prezlamente i dosta dobro sačuvane, premda na žalost zapuštene i zanemarene hrvatsko-bizantinske bazilike.

O svetoj Barbari pisao je i dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (»Rad.« knj. CXVI. str. 199) na temelju mojega i Eitelbergova opisa. Samo on kaže, da je rano-romanskoga sloga, što ne stoji, jer bi onda trebalo uzeti, da se pod romanski razumijeva i bizantinski, dočim je romanskomu slogu početak tek u drugoj polovini XI. vijeka, a ota je crkva najbliže iz VIII.

Na jednoj *privatnoj kući* u Trogiru uzidan je ulomak nadvratnika sa uresom sastavljenim od vitica i palmeta sa bizantinskim križićem po srijedi u slogu svršetka VIII. ili početka IX. vijeka sa nadpisom

PAX HIC DOMUI ET CUM SPIRITU

Ja sam taj ulomak objelodanio sa slikom u »Viestniku« (God. XIV. br. 1. str. 16—17) a nadpis sam pročitao: *Pax (h)uic domui: Et cum spir(itu)tu*o. Taj nadvratnik spominje po mojemu članku i dr. Rački (Nav. dj. str. 207).

27. **Biač** (Sicum). Na polju Biaču zapadno od Kaštel Staroga obdostaše za vremena hrvatskoga kneza Mutimira (892. god.), kako se razabire po njegovoj listini na tom mjestu izdanoj (Documenta hist. chroat. per. antiq. ill. str. 15), crkva *sv. Marte*. I sada je tu crkva pod tim imenom ili po pučku *Stomrata*, ali iz novijega doba. Do nje se vide ostanci zidova, a ne daleko od nje četiri ulomka velikih pragova, izdjelanih po staro-kršćanskom načinu, koje sam ja napomenuo u spom. svojoj razpravi u »Viestniku« »Četiri staro-hrv. bog.« str. 8—14). Prvi je o Stomrati pisao prof. don Simeon Ljubić (»Viestnik« g. I. br. 2. str. 53). Obsirnije je o Biaču pisao preč. O. Milinović, sadašnji

presv. barski nadbiskup u knjižici „Biač: Starodavna hrvatska prestolnica u Kaštelim“ (str. 34 u Zadru). Ja sam u spom. svojoj razpravi izpravio ulomke nadpisa, prvi iz VIII. ili IX. vieka, a drugi iz rimskih doba, koji su uzidani u južnom zidu sadašnje crkvice, a pogrešno ih je objelodanio bio prof. Ljubić. Ti su ulomci :

1. ĆRI ROĀVI
//RISTVM D i
2. P S

Prof. Ljubić pa za njim Eitelberger i Jackson prema pučkoj predaji vjeruju, da su dva komada dovratnika monumentalnih i velelepni ulaznih vrata trogirske stolne crkve donešeni iz Biača i da su pripadali davnoj crkvi sv. Marte. Na temelju izradbe i sastava tih komada ja sam u spom. razpravi pobio to mnenje i dokazao, da oni komadi nemogu nikako da budu stariji od XIII. vieka, kad no su izklesana ona sjajna vrata, te da ne može biti mjesta nagadjanju, da mogu biti prenešeni sa sv. Marte na Braču.

Na temelju mojega opisa pisao je ob ovoj crkvi i pok. dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (Rad knj. CXVI. str. 198). Samo je on to dodao, da iz ostanaka, koje sam opisao, »proviruje rani romanski slog«, što nemože da stoji, jer tada nije ni bilo romaničkoga, nego je svuda vladao bizantinski.

28. Kaštel Stari (Castelvecchio). U spom. mojoj raspravi (Četiri staro-hrv. bog. str. 5—8) opisao sam i florisom popratio crkvu *S. Jurja u Zestinju* (de Camposestino) na sjever Staroga, malo iznad željezničkog kolodvora. I O. Milinović je o toj crkvi pisao u spom. razpravi, ali ju nije opisao. To je mala bazilika na jedan brod u osnovi pačevtorine sa pačevtornom apsidom. Duga je 8·93 m., široka 4·96 m. Apsida je s dvora široka 3·3 m., duga 1·14 m. Zidovi su s dvora visoko naskočenim lezenami razdijeljeni na prostore široke od 35 do 58 cm. Na pročelju je samo jedna takova lezana, na sjevernoj i južnoj strani po 8, na začelju po jedna, a za apsidom su četiri. I nutrnje strane pobočnih platna razdijeljene su u tri lezene na četiri jednaka prostora, koji gore svršuju u polukružne luke. Crkva je bila njegda posvodjena bačvastim svodom, ali joj sada ne ima svoda, nego je pokrivena prostim krovom na lastavice. Apsida je pokrivena bačvastim svodom. I u ovoj su crkvi četiri uzke konke. Pošto prostori među lezenami za apsidom završuju gori polukružnim lukovima, sva je prilika da su tako završivali i svi ostali prostori među lezenama okolo crkve, dok je još obstojao crkovni svod.

Na crkvi *Sv. Nikole*, malo na jugozapad. spom. kolodvora, je nad južnim pobočnim vratima uzidan nadpis iz svršetka XI. vijeka, koji je netočno objelodanjen bio najprije od Lucija, te od Kukuljevića (Cod. Dipl. II. str. 219) i Račkia (Documenta str. 460). Otac Milinović ga je preveo (Sp. dj. str. 34—35), a ja sam ga točno snimio na licu mjesta i objelodanio u spom. svojoj razpravi (Nav. dj. str. 6). On ovako glasi:

HEC E AVLAS (sic!) HE PORTAS (sic!) CĒLI : HIC HESSIS REQUIES SAIVSQC : EGRO
TIS HIC SCĒLVS DELICTA PVRĀANTVR ET CRIMINA CVNCTA ·

QVAM EGO LVBIMIRO TĒPĪ CONDIDIT (sic) DOMVM : AD HONORE VIDĒLI
CĒT INVICTISSIMOR SOR · PETRI · SVMI : NICOLAI CONE : ET GEORGII MĀR

što čitam: *H(a)ec e(st) aulās h(a)e(c) portas c(o)eli: Hic fessis requie(s) salusq(ue) (a)egrotis; Hic scelus delicta purgantur et crimina cuncta. Quam ego Lubimiro Tepasi condidi domum ad honore(m) videlicet invictissimor(um) s(anct)or(um) Petri summi, Nicolai confe(ssoris) et Georgii mar(tyris).*

Po Kukuljeviću i Milinoviću rek' bi, da je ovaj prag Lucius bio našao nad vratima crkve sv. Jurja u Žestinju, pa da je kašnje bio prenešen i uzidan na sadašnje mjesto. Ali sam ja to mišljenje opovrgao u spom. svojoj razpravi, a meni se je pridružio i pok.

Dr. Rački (Sp. razpr. str. 198). Isti je Rački izvijestio ob ovoj crkvi na temelju mojega opisa, te je primio i izpravak nadpisa.

29. **Spljetsko polje.** U Spljetskom polju, ne daleko od franovačkog samostana S. Marije u Poljudima k sjeveroistoku, u kutu poljske stazice uz vinograd Ivana Matošića postoji oreća se *crkvice S. Trojstva*. O njoj je, sa slikom, prvi pisao g. Jackson (Spom. dj. II. str. 72—74). Prevod njegova opisa donio je *Bullettino di arch. e st. dalm.* (God. 1890. br. 6). Jesenskih praznika god. 1890. ja sam tu crkvicu izpitao i pisao o njoj u spom. svojoj razpravici (br. 1 i 2 *«Viestnika»* 1891. god.) nadopunivši Jacksonov opis i donesavši točan tloris crkve i presjek karniža, te opredielivši doba postanka crkve, kao ne mnogo daleko od IX. vijeka Crkva je kružna tlorisa sa šest polukružnih apsida naokolo. Premjer joj je 6'04 m., te odgovara, kako je prvi opazio Jackson »toli u tlorisu koli u razmjerima sa dvjema crkvama u Zadru, sa krstionicom i sa sv. Uršulom«. Ja sam opazio, da sve apside nijesu jednake, nego da su jim premjeri otvorâ izmedju 2'70 m. i 2'12 m., a tako i pilovi medju njima. Crkva ima dvojna vrata, na zapadnoj i jugozapadnoj apsidi. Zapadna su veća i sad zazidana, te imaju nadvratnik od rimskog arhitrava sa nizom bisera. Jugozapadna manja vrata imaju na nadvratniku urezan križ staro-kršćanskoga oblika. Prva su široka 1 m., druga 86 cm. Malo iza kako je izašao moj opis, prag. Bulić je u svezku *«Bullettino di arch. e st. dalm.»* za mjesec veljaču 1891., objelodanio tri ulomka nadpisa nadjena u ruševinama te crkve, i jesu:

1. *Exientib(us) ✕ intrantibus pa(x)*

Taj nadpis da je na luku, koji je mogao bit čest timpana ciborija. Poviše nadpisa da su urezane kuke.

2. *Michaheli arc(angelo)* HE u svezi.

I ovaj nadpis, da je išao na luk na komadu mramora sa istim kukama, te da je mogao biti čest timpana ciborija.

3. R I C O N

I ovaj nadpis da je na komadu mramora bio luk. Prag. Bulić dodaje: »Sasviem, da volute ornata teku na ovom komadu u protivnom pravcu, nego li na gornjem, ipak i po obliku, po debljini kamena i formi slova, rek bi da pripadaju istom komadu. I slova i ornat odaju IX. viek«. Protivan smijer nije ništa neobična, nego je dapače potrebit radi simetrije uresa, pa ga tako nahodimo na mnogobrojnim staro-hrvatskim spomenicima. Prag. Bulić nije spomenuo ni Jacksonova ni mojega opisa crkve.

Gosp. savjetnik J. Alačević pisao je ob istoj crkvi u svezci *«Bullettino»* mjeseca travnja iste 1891. god., i dodao joj netočan tloris i presjek. Njegov presjek potvrđuje moje mnenje protiv Jacksonove predmnjeve, da na zidovima crkve ne ima traga kakvu presvodjenju srednje prostorije. G. Alačević nije rekao ništa nova, što bi moglo biti vriedno obzira za davnu povjest ili slog ove crkve. On je samo dodao, da je pok. prepozit splj. stol. crkve Krstulović spominjao se, da se je u toj crkvi služila služba božja početkom ovoga vijeka. On je pogrešno naveo mjere širine vratâ crkve, pa i apsida. Pok. Rački je u više krat spom. svojoj zadnjoj razpravi opisao ovu crkvicu po Jacksonu i mojoj razpravici (*«Rad»* CXVI. str. 196—197, 209).

30. **Spljet** (Spalato). U gradu Spljetu ima dosta ostanaka starokršćanskih spomenika hrv.-biz. sloga. Prvi je Eitelberger u spom. svojoj knjizi obratio na njih pozornost učenoga svijeta. Tako je on najprije napomenuo *južna vrata stolne crkve sv. Dujma* (str. 258), o kojima se po nadjakonu Tomi (Hist. Salonitana C. XI. — Docum. str. 287) cijeni, da jih je činio probiti prvi spljetski nadbiskup Ivan Ravenjanin, jer Toma piše: *ianuas in eo serasque constituens*. O njima podaje Eitelberger dva detalja u slikama

bugarskom i kasnijom srbskom«. Te opet: »Kada ovu krunu pažljivije prisposodbljamo, mora nam u oči pasti velika međusobna srodnost, samo što je hrvatska još više nalik na prvobitnu bizantinsku krunu Justinijana I., nego li bugarska i srbska. S toga se vidi, da je i ova kruna radjena po obliku bizantinskomu. Hrvatska kruna razlikuje se od bizantinske Justinijanove u tom, što ima na vršku na koliko se razabradi može tri krsta, u čemu naliči krunam franačkim. Na dalje, što je sa strane malko više uvijena, a od zgora više ravna. Napokon, što su sa strane viseći uhobrani širji, nego li su vrpce na kruni bizantinskoj«.

Nakon Kukuljevića pisao je o spomen. pločama Englez Jackson (Spom. dj. II. str. 68, sl. 36). Po prevodu u Buličevoj knjizi (str. 39) rekao je Jackson: »Krstionica u nutrini (crkve S. Ivana) na križnoj osnovi sgradjena je od mramornih raznovrstnih ulomaka neumjestno sastavljenih«. »Njeke od pobočnih ploča obložene su uzlovitom rezbarijom po bizantinskom ukusu i pletenim uresim; jedna od tih ploča nosi skup ploho-rezanih slika (Fig. 36), nakaradnih i smješno varvarskih, predmet, kojih je još zagonetan. U sredini sjedi kip okrunjen krunom biserjem posutom, bizantinskog sloga; desnicom nadignutom drži bizantinski križ. Mali kip blekasta oblička leži potrbuške u položaju klanjanja, drugi kip do njega rek bi da se drži kao da govori, nu toga se očito ne razabire, premda je, valjda, ta bila vajarova namjera«.

Prag. Bulić je u svojoj knjizi (Hrv. sp. str. 38—42) potanko opisao svih šest ploča i donio jim sve slike. O ploči gori opisanoj kaže, da se je Kukuljević poveo za mnenjem Eitelbergovim, »te je u tom prizoru pripoznao u sjedećoj osobi kralja Tomislava; a u njegovoj kruni, sliku krune hrvatskih kraljeva«. Još kaže, da i Jackson takodjer po Eitelbergeru »vidi okrunjenu sjedeću na prijestolju osobu, dočim njegov naris toga ne prikazuje«. Ja sam prisposodio narise u Buličevoj, Eitelbergerovoj i u Jacksonovoj knjizi, te sam motrio ploču na licu mjesta i svuda sam vidio krunu na glavi sjedećoj osobi. Prag. Bulić ne slaže se sa Eitelbergerom »u tumačenju celog prizora«, i zato se ne slaže ni sa Jacksonom ni sa Kukuljevićem. On umuje ovako: »Jasno se vidi, da je naš basreliev prosječen ravno od vrha do dna tako, da je odsječeno i lievo rame sjedeće osobe«.

»Sjedeća osoba na prijestolju glavna je osoba prizora, o tom nema dvojbe; dakle, prizor je odsječen skoro po sredini, tako da s lievim ramenom sjedeće osobe, na odsječenom komadu, morala je ostati čovječja slika, druga to jest, što je s lieve strane na nogama stajala uz prijestolje, kao ona što stoji na desnoj. To zahtieva simetričnost i ideja kompozicije, a niže vidjet ćemo, da je ovo sbilja sasvim razložito«. I dovre je pravo. Ali dalje umovanje prag. Bulića, da bi s jedne i s druge strane sjedeće osobe lahko moglo biti bilo po šest osoba i da je čeli prizor mogao zauzimati još pet takovih ploča, odviše je smiono i ne može se lahko primiti. Sam prag. Bulić priznaje da ovaj spomenik spada u drugu polovinu devetog vieka, ili najkašnje u prvu polovinu desetoga. Njegovo je mnenje, da »Naš prizor predstavlja Isukrsta sjedećega na prijestolju ovjenčana bisernom krunom. O desnu mu stojeća osoba jest ili s. Petar ili s. Paval. Treća potrbuške ležeća osoba, sklopjenih ruku, jest glavom onaj, koji je dao podići taj spomenik«. Svoje mnenje nastoji prag. Bulić da podkriepi najprije tim što kaže, da je položaj potrbuške ležeće osobe »položaj adorans« umjetnost kršćanska za prvih jedanaest vjekova vazda upotrebljavala za klanjatelja, koji Isusu poklanja spomenik, što mu ga je u slavu i čast podigao«. To stoji svakako, ali stoji takodjer i činjenica, da je po ceremonijalu bizantinskoga dvora, koji je opisan u posebnoj knjizi baš od samoga cara Konstantina Bagrenorodnoga (De Ceremoniis aulae Byz. L. I, C. XXXVIII), to poklonstvo pristojalo i okrunjenim glavama (Schnaase, Gesch. d. bild. Künste, sv. III. str. 114). Taj su ceremonijal primili bili Bugari i Hrvati, a kašnje i Srbi (Kukulj., Nav. razpr. Rad,

(str. 257). Prag. Bulić piše o tomu spomeniku u svojoj knjizi (Kn. spom. str. 35) i opisuje ga potanje, jer su dovratnici i nadvratnik »pokriti rezbarijom, čija kompozicija odaje predkarlovinšku dobu«. Ja sam u spom. ocjeni Bulićeve knjige nadopunio i u koječem izpravio Bulićev opis (»Viestnik« God. XII Br. 4, str. 125—126). Tako je Eitelberger (na istom mjestu) spomenuo i naslikao malu kropionicu iz istoga doba (VII. v.). Pozivljuć se na Eitelbergerove slike i prag. Bulić je napomenuo tu kropionicu uzidanu u crkvi S. Dujma, o kojoj Eitelberger reče, da je od prilike istoga doba sa vratima. Prag. Bulić kaže, »da nosi motiv isti kao spomenuti prvi na pragovima«, to jest kružnice izpunjene simboličnim životinjama, a razstavljene palmetama, »i istu izradbu, sasviem da, rek bi, da joj je gornji oblik iz kasnije dobe«. Ja sam mu u »Viestniku« (Nav. mj.) na to primjetio, da »toga nije razabrali na Eitelbergerovoj slici, koja nosi takodjer kružnice sa simboličnim životinjama«.

Kao treći staro-kršćanski spomenik u Spljetu opisuje prag. Bulić u svojoj knjizi »mramornu grobnicu nadbiskupa Ivana Ravenjanina«, koja se nahodi u krstionici Sv. Ivana. On piše, da su »na sprednoj strani urezana u basrelievu tri velika križa«, dočim sam jih ja, ter se dobro spominjem, izbrojio četiri. Oni stoje na način križa Sv. Andrije, jednakokračni su, a kraci jim završuju liljanima. Više križeva je nadpis zlamenit sa paleografičnog gledišta, koji glasi: »*Hic requiescet fragelis et inutelis Johannis peccator Harchiepiscopus*«. Osobitog su oblika slova O sastojeće od četiri prekrizana pravca, Q, U i G. Sva su E čisto uncijalna. Sva R imaju pokraćenu zadnju nogu. Slova S su zakučena, mal' da ne kao znamenka 8. Eitelberger je samo nuzgredice spomenuo taj sarkofag (Op. cit. str. 284). Ne znam zašto prag. Bulić u knjizi »Hrvatski spom.« nije napomenuo na poklopcu sarkofaga urezan velik krst staro-kršćanskoga oblika sa grčkim nadpisom, više popriečnice:

HC	XC
a pod njom	NH KA +

U Bulićevoj knjizi »Dva sarkofaga Ivana Ravenjanina i Lovra Dalmatinca«, te u Farlatiu (Ill. Sacr. III, 42) i u Dr. Fr. Račkia izdanju »Thom. Archid. Hist. Salonitana« (u Mon. sp. hist. Slav. Mer. vol. XXVI) str. 35 iztaknut je i taj križ i nadpis.

Šest uresnih pluteja hrvatsko-bizantinskoga sloga, kojima je obložena krstiona raka u crkvi sv. Ivana, najprije je napomenuo Eitelberger, te je iznio slike dvojice njih sa figuralnim uresom. Onu sa likom sjedeće osobe na prijestolju sa osobitom vrsti bizantinske krune na glavi i križem u desnoj ruci, te sa drugom do nje stojećom i trećom preda nje ležećom u položaju duboka poklonstva, takozvane proskineze, potanje je opisao, ali se nije izrazio o njezinom značenju. O drugima je pisao, da sadržavaju ptice, isto-krasne krstove i različite vrsti trakastih uresa, te da su plodom nerazvijene tehnike i mašte i da su figure zdepnaste sa velikim glavama, malim trupom i kratkim kracima, te da su oblici, koji se javljaju u doba od devetoga do jedanaestoga vieka. (Nav. dj. str. 285—286.)

Nakon Eitelbergera pisao je o samoj ploči sa figuralnom predstavom Iv. Kukuljević (Rad jugosl. akad. LVIII, str. 47—48) u razpravi »Naši vladaoci i njihove krune«. On kaže, da je na toj ploči »slika sjedećega na prijestolju kralja u narodnoj nošnji, okrunjena neobičnom krunom, urešenom sa tri krsta«. »U desnici« da »drži kralj podugački krstaš mač«, dočim drži samo krst. Dalje će Kukuljević: »Ne ima dvojbe, da onaj na prijestolju sjedeći kralj pripada onoj zemlji, u kojoj se je rečeni spomenik našao, a odjeća svih trih prikazanih lica narodnoga je kroja, te kruna, što ju nosi kralj na glavi, ima dosljedno biti hrvatska«. Dalje pak o kruni: »Mi smo jur od davna neke naše prijatelje pozorne učinili na sličnost ove krune s krunom starobizantinskom, kao i sa

knj. 58 str. 51). Dapače Kukuljević piše, da nakon krunitbe kralj »sjede na prijestol i stade primati cjelove ruke, koljena, noge i skuta od svojih podložnika sve redomice po činu i staležu«. Toga se je običaja sačuvala uspomena i u našim narodnim pjesmama, gdje se često kaže:

»Ljubi njemu skuta i koljena«, ili

»Pokloni se do zemljice crne« pred kraljem.

Kad bi pak nakon krunitbe kralj prolazio, nastavlja Kukuljević: »mimo puka, padao bi ovaj po iztočnom običaju na zemlju (*do nog*) skidajući kapu, metnuvši ju pod pazuhu i naklonivši se prekrštenih ruku«. Piše dapače Schnaase (Nav. mj.), da su u Carigradu odustajali od tog običaja u Nedjelju, na dan Gospodnji, toliko su si svjestni bili, da je u toj ceremoniji stajala uzurpacija štovanja, koje se jedinomu Bogu pristoji.

Prag. Bulić ne priznaje nikako, da je ono na glavi sjedeće osobe *kruna*, premda je to jednom, možda nehote, pisao na već navedenom mjestu, nego na drugom mjestu i to podertano kaže, da »osoba sjedeća na prijestolju ovjencana bisernim *nimbusom*, ne može biti nego Spasitelj Isukrst«. I to tolikom stalnosti uzimlje, da su »Biserni nimbus«, kojega baš ovdje nipošto ne ima, »palij duga do peta tunika, gole noge ili sa tankim sandalima . . . odielo, koje dolikuje Spasitelju«. U tomu je baš poglavita razlika između Bulićeva i Kukuljevićeva mnenja. Ja cienim, da bi i prag. Bulić pristao uz Kukuljevića, kad bi izpovjedio, da je kruna nešto drugo nego nimbus. Kad bi ono bio pak nimbus imao bi razlog prag. Bulić. Ne valja ona prag. Bulića: »Spasiteljevo (t. j. kraljevo) lievo rame i ruka odsječena su: lijeva je po svoj prilici držala »*volumen legis*«, dočim desnicom drži križ«. Kad je ruka odsječena, ne može se znati što je ona držala, pa nam to nagadjanje ne može služiti dokazom, da se tu radi o Spasiteljevoj osobi. U obće prag. Bulić ne navodi nikakva primjera iz suvremenih spomenika, kojim bi mogao dokazati, da se u IX. ili X. vieku predstavljao Spasitelj sa kustom u desnoj ruci, dočim ja nađim na novcima vladara bugarskih iz svršetka IX. i početka X. vieka, i to baš na novcima Vladimira i Simeona, u vladarevoj desnici žezlo u obliku križa uprav onako, kao što ga ima sjedeća osoba spljetske ploče (S. Ljubić, Opis jugosl. novaca Tab. I. sl. 1, 2 i 3), pa je moguće, da su istu vrst žezla poprimili i hrvatski kraljevi, i to upravo prvi hrvatski kralj Tomislav, suvremenik Simeonov, koji je po svoj prilici predstavljen na našoj ploči. U tomu nas utvrđuje i misao povjestničkih događaja, koji su se razvili u doba ornamentalnog sloga ploče. Tomislav je, malo nakon krunisanja svojega na duvanjskom polju, sašao u Spljet, da prisustvuje crkvenom saboru (925. god.), pa je lako, da bude u toj prigodi ustanovio kakvu zadužbinu u jednoj od solinskih crkava, ili zar i u kojoj spljetskoj, pa možda i u samoj stolnoj crkvi, te da bude na jednoj ploči ovjekovječena uspomena krunisanja prvog hrvatskoga kralja, a to tim više, što je Tomislav po svoj prilici primio iz Rima kraljevske znakove.

Tako nije prag. Bulić pokazao niti da ima primjera na spomenicima prije XI. vieka, na kojima bi Spasitelj mjesto nimbusa nosio na glavi krunu i to krunu kraljevsku. Drugim dokazom, da je osoba na prijestolju Spasitelj, služi prag. Buliću činjenica, da ima »starokršćanskih spomenika svih vjekova, na kojima sjedeći Spasitelj na prijestolju, ili stojeći na nogama, vazda ima o lievici i desnici dva prvaka apoštolska«. Ovdje, po bilježci, misli na nekoje slike takovih spomenika, koje se nađe u djelu Garruccievu (*Storia dell'arte cristiana*), te jih nađi iz II., III., IV., V. i VI. knjige. Pa jest zbilja tako. Nego on još dodaje: »Dapače imamo spomenika s čijom se kompozicijom podpuno slaže kompozicija naše ploče«. Na podkriepu te tvrdnje navodi opet Garruccia o. c. V., 344, 1; 345 1; VI., 440, 1; 465, 6; 484, 14. Ja sam te slike u Garruccievu djelu izpitao, te sam se osvjedočio, da su to spomenici, koji bi se vrlo malo, a neki i nimalo ne bi

slagali sa kompozicijom naše ploče, sve i kad bi dokazano uzeli, da je sjedeća osoba naše ploče Spasitelj. Ja ću sad u kratko da opišem navedene slike Garruccieva djela.

U Garrucci-evoju V., tab. 344, sl. 1. Isus sjedi na prijestolju sa ljevicom na krilu; u njoj drži smotak, a desnicom podignutom blagoslivlja. Oko glave mu je monogramatični nimbus. Desna mu je noga na glavi lava, a lijeva na zmaju prema onoj sv. Pisma: *conculcabit leonem et draconem*. Desno i lijevo stoje mu Apostoli Petar i Pavao, ali ne ima onoga u položaju *adorans* kao u Spljetu.

Na Garr. V., tab. 345, sl. 1. po sriedi je Isukrst, gdje sjedi na prijestolju naslonjenu na hridi, iz koje izvire četiri simbolična potoka. Oko glave mu monogramatični nimbus, a otvorena knjiga u zastrtoj ljevici. K njemu se primiču sveci Petar i Pavao i pružaju mu vienac, imajući ruke pokrivene pallijem. Uz to sv. Petar, s lijeve strane nosi na ramenu križ. Isus golobrad, a oba svetca bradata; u sv. Petra kratka, u sv. Pavla duga brada. Sveti Petar postrizene kose, sa pramenom povrh čela, dočim je sv. Pavao posve ćelav. Svi imaju sandale, tuniku sa rukavima i pallij.

U Garr. knj. VI., tab. 440, 1. sjedi golobrad Spasitelj bez krune i bez nimbusa na glavi, te blagoslivlje sa tri prsta desne ruke prignute k prsima. Apostoli Petar i Pavao (ovaj baš ob desnu Spasitelja) sjede na faldistorijama, a ne stoje, te Pavao drži u ruci knjigu, a Petar šibiku, kao žezlo crkve Isusove. Osjem Petra i Pavla sjedi desno i lievo još po 5 apostola.

Na tab. br. 465, sl. 6., VI. svezke Garr. Isukrst stoji na mističnoj hridi, pred kojom je manja hrid, na kojoj je simb. jaganjac sa nimbom; poviše nimba mu križ. Isusu je okružni nimbus oko glave; živo podignuo desnicu put desne strane, a na lievoj predaje Petru u pallij svezak zakona. Petar nosi na lievom ramenu krst kao žezlo vladalačko (princeps Apostolorum). S lijeve Isusu je Pavao, koji vadi desnicu iz pallija, i podiže oči k Isusu, koji gleda na Petra. Svi su bradati: u Petra je obla brada, u Isusa dvodielna u Pavla duga. Svi imaju tuniku, pallij i sandale.

Mislim sada, da mi ne treba drugih činjenica za dokaz, da je mnijenje prag. Bulića netemeljito, a da još stoji neoborena tvrdnja Kukuljevićeva, da sjedeća osoba predstavlja kralja hrvatskoga, po svojoj prilici uprav Tomislava, kojemu je pred nogama podanik, klanjajući se po običaju onoga vremena, u položaju proskineze; a stojeća osoba mogao bi biti onaj viši svećenik, o kojemu Kukuljević (Nav. rasp. u *Radu* knj. 58.) piše, da nakon krunitbe kraljeve u crkvi, *uspev se na povišeno mjesto, stade pjevati hvalospjev kralju uz odgovaranje naroda*.

Pok. dr. Rački napominje takodjer zlamenitu spljetsku ploču i pristaje uz mnijenje prag. Bulića, dodavši, da je osoba uz onu na prijestolju po svojoj prilici apostol Petar (Spom. rasprava *Rad* knj. CXVI, str. 212—213)¹.

¹ Ovaj članak o plohoreznoj figuralnoj spljetskoj ploči pročitao sam u drugoj sjednici V. odsjeka I. međunarodnog kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu, kojoj su prisustvovali sami slavonski članovi kongresa.

Prag. Bulić je nakon mogega čitanja uzviknuo, da bi se on veselio, kad bi tako bilo, kako sam ja dokazivao.

Prof. dr. Luka Jelić je nastojao dokazati, da ono na glavi sjedeće osobe nije kruna, nego gornji dio katedre, jer da nije u istoj plohi lica, već da ostaje iza glave; a niz biserja, kojim je urešen rub krune, da je biserni nimbus; u ruci sjedeće osobe da nije prost križ, nego križ na štaki (*crux astata*), jer da je štaka ona crta pod laktom ruke, koja predstavlja stražnji dio pallija; te da u vrhu tobožnjeg naslonjača katedre nisu bila samo tri, već četiri križića, jer da onaj srednji nije baš po sriedi, ali da slika u Bulićevoj knjizi nije posve točna.

Ja sam mu odvratio, da se pomoću žive mašte može prizor da tumači kako se hoće, ali da je spomenik jasno urezan i prilično točno nalikan, da sam ja sliku pokazao dr. Wilpertzu pitajući ga, da

Zlamenita je oko krstionice još druga jedna ploča, na kojoj je u kolobaru, svijenu od dvostruke troprutaste pletenice upisan pentagram, u kojega su četiri vanjska kuta golubovi, tri koja zoblju grožđe što iz njega probija, a jedan raztvorenih krila. U sredini i u petom vanjskomu kutu pentagrama su ruže, po srijedi šesterolatična, pravilna, a u kutu deveterolatična nepravilna, jer su joj dvie laticice zato bolje razvijene, da napune prostor kuta i da postigne veličinu golubova. Vanjska su četiri kuta izpunjena palmetama. Prag. Bulić je opširno iztumačio zlamenovanje pentagrama u staro-kršćanskoj umjetnosti kao *signum Christi*, po O. Cahieru, Otte-u, Krausu i De Rossi-u. Taj plutej napominje po Buliću i dr. Rački (Nav. raspr. str. 212). On se ne obzire na tumačenje praga. Bulića, nego kaže, da je pentalfa »simbol peterih čutila, te se je kod Izraeličana na pentateuch, a kod kršćana na stari zavjet protezalo«.

Još je prag. Bulić u svojoj knjizi (str. 42—44), sa dotičnim slikama, objelodanio 15 ulomaka uresnih hrvatsko-bizantinskoga sloga nadjenih u Spljetu, od kojih je devet komada sačuvano već u Spljetskom Muzeju, dva, po predaji, iz solinske crkve Sv. Petra, čuvaju se sada u crkvi Sv. Petra na Lučcu, jedan je uzidan u Gjeremijinoj kući kod crkve sv. Duha, dva su uzidana u trećem redu zvonika sv. Dujma, a jedan je uzidan u kući Petriini s južne strane spljetske stolne crkve.

Od komada što su u Muzeju: jedan nepoznata prvobitnog mjesta ima ostatak nadpisa:

... (Eu)T(?)ROPII · HVNTOR(is ?)

bi se izrazio o njezinu sadržaju i da je on na prvi mah kazao, da predstavlja kralja sjedećega na prijestolju itd., i predložio sam, da će ipak biti najbolje, da se ploča ide razgledati na licu mjesta u krstionici, da se izreče konačni sud o glavnom licu. Predlog bi prihvaćen većinom glasova.

Prof. Simon Ljubić, predsjednik odsjeka, je primjetio, da se spominje, da je u Rimu vidio okrunjenog kralja sitno slikana na jednom staroslavenskom rukopisu iz XI. vieka, na kojem da bi se mogao pobliže ispitati oblik krune.

Prof. Syrkou je opazio, da nije moguće, da novci navedeni iz Ljubićeve knjige budu Simeonovi, jer da njemu nije poznato, da je bugarski kralj Simeon kovao novce, nego da imaju biti iz kasnjega zemana, na što je prof. Ljubić odvratio, da nije ni on bio posve sjeguran, da li su Simeonovi, kad je te novce objelodanjivao.

Ja sam primjetio na to, da i ako novci nisu Simeonovi, pripadaju ipak nekome od prvih bugarskih vladaoca, svakako ne kasnje X. vieka, pa ostaje ipak valjana pripodoba za oblik žezla.

Još je prof. Syrkou dodao, da je na spljetskoj ploči kruna, ali da to nije oblik bizantinske krune.

Ja sam odvratio, da nisam uprav tvrdio, da je taj oblik posve bizantinski, nego da sam na prosto naveo Kukuljevićeve rieči, po kojima da se može ipak razumjeti, da se ta kruna od bizantinske razlikuje po onim križićima u rhu, što da je motiv suvremenih franačkih kruna, pa da je lako moguće, da hrvatski kraljevi, stojeći na razmeđu Iztoka i Zapada, budu na svojoj kruni primili nešto od Iztoka iz Carigrada, a nešto od Zapada sa franačkoga dvora, pošto znamo, da su bili u saobraćaju s jednom i drugom stranom.

Sutrađan po objedu, prije treće sjednice, slijedilo je razgledanje ploče. Učestvovali su prof. dr. W. A. Neumann, diakon dr. Gradmann, dr. Mantuani, prof. Syrkou, prof. Smirnov, prof. dr. Luka Jelić i ja.

Osjem dra. Jelića, svi pripoznaše, da slika u Bulićevoj knjizi dobro odgovara izvorniku, da je kruna na glavi sjedeće osobe, da osoba predstavlja kralja sa prostim križem u ruci, a dr. Jelić je samo priznao, da sjedeća osoba može biti kralj.

Pošto je tako utvrđeno, da je prizor predstavljen na ploči profanog sadržaja, dr. Jelić je niekao, da bi ploča mogla poticati iz kakve crkve, jer da u crkvi nebi mogao biti predstavljen kralj, kojemu se izražuje duboko poklonstvo, što ja uprav nisam baš odlučno ni tvrdio.

Profesori Syrkou i Smirnov su se izjavili o kruni, da nije oblika bizantinskoga, te su prof. dr. Neumann i diakon dr. Gradmann potvrdili, da je franačkog oblika.

Još je diakon dr. Gradmann priznao, da prizor može slobodno predstavljati i uprav hrvatskoga kralja, dočim toga nije dopuštao dr. Neumann, a prof. Syrkou je izicao okolnost, da bi ploča mogla biti unešena sa inozemstva.

Na trećoj sjednici sam izvjestio o navedenom uspjehu razgledanja ploče.

po slovima, kako kaže prag. Bulić, predkarlovinške dobe; drugi također nepoznatog prvobitnog mjesta nosi ostatak nadpisa:

... N MAGNA(m);

treći također nepoznata nalazišta, osjem uresa, ima također i trag nadpisa:

(Sol)VIMVS VO(tum?).

Od dva komada, koji se čuvaju u crkvi Sv. Petra, jedan je tegurij ciborija sa križem po sriedi a naokolo dvie ruže, lučići (arcatine) i kuke, te nosi ostatak nadpisa:

.. SEMEA · EDIFICAVI · DOMVS · DEI AD · ONORE · S(an)C(t)I · PETRI · ET · S(an)C(t)I
· ANDREAE . . . .

drugi je plutej žrtvenika, pregrade svetišta ili amvona.

Komad na Gjeremijinoj kući, nepoznata prvobitna mjesta, je obložna ploča žrtvenika.

Jedan od komada u trećem redu zvonika Sv. Dujma je nadstupina sa oblim pulvinom i uvojcama, a drugi je obrubni pleter pluteja.

U *krstionici* je još drugi sarkofag nadbiskupa Lovra, Zvonimirova suvremenika, sa nadpisom u stihovima:

‡ QVIS SIM SCIRE VENIS QVI MORTIS STRINGOR HABENIS
PASTORE RANTVR BIS HVIVS LAVRENTIVS VRBIS
QVAM EGO DVM REXI SI QVID MINVS VTILE GESSI
ID PRECETE FLAGITO TERGVS VT O /// CE XPISTO
CRIMINE TE SANCTVS REX PVRGO /// GINE NATVS

Prag. Bulić je o tom sarkofagu razpravio u knjižici »Sarkofazi Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatinca spljetskih nadbiskupa« Zadar 1884. — Taj je nadpis objelodanio i Jackson (Op. cit. II. str. 70).

U Spljetu je još do nazad malo godinâ, kad je na žalost ognjem izgorila, sačuvana bila crkvice S. Eufemije, bizantinska bazilika, u vojničkoj bolnici. O njoj je pisao Eitelberger, te joj je donio srećom tloris, presjek i sliku jedne nadstupine (Op. cit. strana 293—294). To je bila bazilika na tri broda sa pravokutnom apsidom, pokrivena bačvastim svodovima. Čeliju crkvi pridruženu s desne strane zove Eitelberger popriečnim brodom, dok mu s lijeve strane ne ima traga. Ladje crkve imaju po četiri travéa. Treći je travée glavne ladje, brojeći s ulaza, pokriven kubetom iznutra polueliptičnim s dvora valjastim, koje se podiže na četiri stupa poput kule, kao u Sv. Križu u Ninu. Brodovi su razstavljeni sa tri para stupova, koji su dignuti za rimskih zgradja, samo je nadstupinama dodat ravenatski pulvin. Na zidovima odgovaraju stupovima lezene. Glavni joj raspored naliči onomu crkve Sv. Barbare u Trogiru, od koje je malo manja. I pok. dr. Rački je u spom. svojoj poslj. razpravi izvjestio ob ovoj crkvi (Rad knj. CXVI. str. 196) također po Eitelbergerovim podatcima, samo što on nije još znao da je izgorila.

Osjem komada objelodanjenih od prag. Bulića, nalaze se u *spljetskom Muzeju još drugi komadi hrv.-bis. sloga*, i to:

U odjelu kod gimnazije komadi zabilježeni 11E, 23E i 211E, prvi sa zavijenim paomovim lišćem VIII. vieka, drugi sa urezanim lukom na nadstupini, treći sa pleterom, te ulomak praga sa monogramom Isukrstovim XP u krugu, a pod prečagom krsta slovima A i O, te do kruga spletenim krugovima, od kojih svaki zadrži križ. Taj komad bi rek da je iz VIII. vieka. Još je u tom odjelu Muzeja: ulomak 55E, u kojemu je jednokraki križ sa dva kruga u dva kuta, a s druge strane prelomljen; ulomak 61E sa komadom raznokraka križa, sa užetom i vijugastom lozom.

U glavnom odjelu Muzeja kod S. Dominika nahodi se mramorni ulomak, 44E, doljnega kuta tegurija ciborija sa lukom obrubljenim nizom duguljastih biserova (fusa-

role) i sa tri vrsti vijugastih loza: jedna sa zavojicama i prostim lišćem, druga u sriedi sa lišćem izprobijanim tako, da naliči grozdovima, a treća sa akantusovim lišćem. Ovaj ured odaje svršetak VIII. ili početak IX. vieka.

31. **Jesenice** (Onaeum i Narestes) kod Klisa. Moj častni drug, pop Petar Kaer, objelodanio je u prilogu »Buletino di arch. e st. dalm.« (Br. 1. god. 1890.) sa slikama dva ciela pluteja, dvie lezene i dva stupčića, sve urešeno u slogu hrv.-biz. IX. ili X. vieka. To se šest komada nahodi u i pred crkvom Sv. Stjepana u Jesenicama u Poljici kod Spljeta i Klisa. Dr. Rački je u svojoj razpravi spomenuo ove komade (Nav. dj. str. 209).

32. **Omiš**. U Omišu je jošte sačuvana crkva *S. Petra* okružna tlorisa, hrv.-biz. sloga, koja se napominje u izpravi 1074 g. (Documenta str. 99).

33. **Supetar** na Braču. Na supetarskom groblju *S. Nikole*, odmah pri ulazu, nahodi se prost staro-kršćanski sarkofag sa poluvaljastim poklopcem. Dug je 2·20, m. šir. 0·60 m. visok bez poklopca 0·52 m. Na poklopcu je naskočen velik križ, poput onoga na sarkofagu Ivana Ravenjanina u Spljetu, samo sa još više razširenim krajevima. Na glavi sarkofaga je drugi takav, kraći i troprutast križ sa kotačem u križalištu.

34. **Povlja** na Braču. Osjem ostanaka benediktinskoga samostana i crkve Sv. Ivana, u Povljim se još nahodi uz današnju crkvu velik prag nadvratnik, urešen sa palmetama, koje odavaju početak XI. vieka.

35. **Bol** na Braču. Još u listu »Gazzetta di Zara« 1844. god. bio je Starogradjanin Petar Nižetić objelodanio jedan staro-kršćanski sarkofag iz Bola sa poklopcem na proste akroterije. Taj se sarkofag sad nahodi uz občinski bunar, te mu raka služi za napajanje životinje, a poklopac, koji je izdubljen na način krova, služio je do nedavna za pranje. Raka je duga 1·645 m., široka 0·65 m., duboka 0·35 m.; strane su joj debele 0·095 m., dočim je poklopac dug 1·69 m., širok 0·70 m., visok 0·425 m. Na obedvie glave i poklopca i rake urezani su naskočeni kratki križići.

U »Viestniku« hrv. ark. dr. (God. XI. Br. 3. str. 65—69) objelodanio sam sa slikom okrnjeni mramorni tegurij ciborija iz IX. vieka, koji je uzidan nad vratima dvorišta samostana Dominikanskoga u Bolu. Na sred njega je križ urešen dvostrukom troprutastom pletenicom. U gornjim kutima križa je po peterolatična ruža, u donjim po paom okrenut put križa sa paomovim listom u kljunu. Nagnute strane urešene su vezanim lukićima i kukama. Sva tri kuta tegurija su odbijena, a u dnu je luk sa ulomkom nadpisa. Ja sam iznio čitanje, koje sam imao čast primiti od slavnoga gosp. comm. I. Kr. de Rossi, i glasi:

(in honorem dñi nr̄i Jesu XPI) ADQue BĒT̄i (beati) THEODORI . . .

Ovaj je tegurij napomenuo po mojemu opisu i dr. Rački u spom. svojoj posl. razpravi (Rad knj. CXVI. str. 200 i 209).

36. **Korčula** — (Corcyra nigra). U često spominjanom »Viestniku« (God. XII. Br. 3., str. 81—82) objelodanio sam sa slikama (»Viestnik« 1890. Tab. II. sl. XV. i XVI.) *velike tri jednake hrv.-biz. nadstupine* iz IX. vieka, kojih se dvie čuvaju u gradskom muzeju, a jedna je u sbornoj crkvi sv. Marka u kapeli sv. Roka, te služi kao podnožje obloj kamenitoj *krstionoj raki* istoga sloga i izradbe kojih su i tri nadstupine. Nadstupine imaju po osam dvovrstnih paomovih listova a krstiona raka četiri obrazine (maschere), kojima iz ustiju izlaze po dva akantusova lista. Obrubljena je zubićima užetom i dijamentnim vrhovima, kakvih ima i na nadstupinama, sve unaokolo. Sva ta četiri komada potiču po svoj prilici od iste crkve.

37. **Otok** kod Korčule (tal. Badia). U istom sam »Viestniku« objelodanio (God. XIII. Br. 2) sa slikom četiri mala stupčića hrv.-biz. sloga, koji su sada na samostanskom

belvedere OO. Franovaca na *Otoku* kod Korčule. Njihove nadstupine imaju proste volute i po paomov list u čoškama.

38. **Sutvara**, otočić kod Korčule. U istom »Viestniku« (God. XIV. Br. 2., str. 50—52) objelodanio sam sa slikama ruševine stare kršćanske crkvice *S. Barbare* na otočiću Sutvari kod sela Lumbarde prama iztočnom rtu otoka Korčule, po prilici iz V. vieka. Na spomenike iz Korčule, Otoka i Sutvare obzirao se je dr. Rački u svojoj posl. razpravi (»Rad« knj. CXVI. str. 185, 200 i 207).

39. **Vrnik**, otočić kod Korčule. Na tom je otočiću, na kojemu se još iz rimskih doba te do današnjega dneva neprekidno vadi gradjevno vapnenasto kamenje, nadjen 1886. god. staro-kršćanski nadpis:

VALENTINIANVS
MEMORATVS EST
QVM CONIVGE SVA
SABBATIA SUPER H
PISCINA SVA FESTA
TVS EST NE ALIQVIS
VELET ALIVM . . .
////////////////////
////////////////////

koji sam ja objelodanio u »Viestniku« (God. IX. Br. 2., str. 37—38) i pročitao :

Valentinianus memoratus est cum coniuge sua Sabbatia. Super h(anc) piscina(m) sua(m) festatus(!) est. Ne aliquis vel(!)et alium . . .

40. **Dubrovnik** (tal. Ragusa). Od staro-kršćanskih spomenika poznat je iz Dubrovnika još jedini plutej urešen sa dva luka na zavijenim stupčićima. U oba luka je po križ, a pod njim po palma medju krinima (liljanima). Taj plutej potiče od starinske crkve *sv. Stjepana*, koju i Porfirogenit napominje (Const. Porph. De adm. imp. c. 29 pag. 128, 136—140 ed Bonn.) riečima: »Ceterum in eadem urbe depositus fuit s. Pancratius in aede S. Stephani in media urbe«. (Documenta hist. croat. str. 402). Sliku toga pluteja objelodanio je Jackson (Op. cit. I. str. 215 Pl. I. fig. 1.). Taj je plutej, alj nepodpuno, opisao i prag. Bulić u svojoj knjizi (Kn. spom. str. 36), a napominje ga i dr. Rački (Spom. dj. str. 189, 188 i 220).

41. **Prevlaka** (Traiectus) u dnu Tivatskog zaljeva (Baia di Teodo) u Boki Kotorskoj. Na poluotoku Prevlaci put zapada današnje grčko-iztočne crkve Sv. Trojice vide se ruševine negdašnje grčko-iztočne crkve *S. Arhangjela Mihovila*. Crkva je bila duga 21 m., široka 12·5 m., razdijeljena na tri broda i završavala je na tri polukružne abside. Sprieda je imala sa zapadne strane crkve velik zvonik, oko 6—7 m. u četvorini. S jedne i druge strane vide se ostanci zidova drugih sgradja, koje su bile sdružene s crkvom. Mladen Crnogorčević, koji je o tim ruševinama pisao u »Starinaru« beogradskom (God. VII., knj. 1., str. 27—29) kaže, da je to crkva, »osnovana Stefanom Prvovenčaninim«. Može biti slobodno, da je Stjepan Prvojenčani osnovao kakvu zadužbinu u crkvi s. Arhangjela Mihovila na Prevlaci, iza kako je ta crkva prešla bila u ruke grčko-iztočne crkve, kao što su i mnoge druge u Boki Kotorskoj, ali se po ulomcima hrv.-biz. sloga kašnje objelodanjenim od istoga Crnogorčevića u »Starinaru« (God. IX. knj. 2. str. 55—66) sa slikama u tekstu i na dvie tablice te po ulomku nadpisa nadjenom na istoj crkvi u Prevlaci sa riečima:

... AD HONOR(em) ...
... (Pet)ri ABBATIS

koji ne može po obliku slova biti kašnji od IX. vieka, a riečju *abbatis* napominje benediktinskog opata, daje zaključiti, da je na Prevlaci prije dolazka Srba ostojao kato-

lički staro-hrvatski benediktinski samostan sv. Mihovila. Srbi su bili oteli katolicima mnoge crkve i samostane u Boki Kotorskoj, pa je zato usljed tužba kotorskoga biskupa Sergija, sv. otac papa Kliment VI. 1345. god. pisao srbskomu kralju Stjepanu »ut Sergio episcopo Catharensi quaedam monasteria, ecclesias, insulas et villas pacifice dimitat . . .« i tu poimence navodi: »sancte Marie Buduanensis, sancti Nicolai de Petraniza, sancte Luce de Chertole, sancti Michaelis de Tombe, sancti Petri de Gradez, sancte Marie de Resson, sancti Petri de Campo et Sancti Marci de Pinita monasteria ordinis sancti Benedicti« (Theiner-Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium T. I. pag. 215). Po svoj prilici je taj samostan »sancti Michaelis de Tombe« onaj isti na Prevlaci, pošto Prevlaka dolazi u srednjem vijeku pod imenom *Traiectus*, »locus qui Traiectus dicitur« (dr. Ivan Crnčić — Popa Dukljanina Ljetopis str. 40, XXXI.), a možda je u dotičnoj listini rieč *Traiecto*, s nepoznavanja topografije, Theiner pročitao u hitnji *Tombe*.

U toliko na Prevlaci i okolnim mjestima gosp. je Crnogorčević našao velik broj ulomaka uresnih graditeljskih, srodnih onima, koji su nadjeni u sjevernoj Dalmaciji, i to navlaš ulomak nadstupine, ulomak zvijezde sa ključa svoda (Tab. IX.) i mal' da ne cio krasan plutej sa spletena dva kruga po sriedi, i u jednomu lav, a u jednomu tri krina oko ruže sa previjenim laticama, a naokolo u obrubnim pojasisima dvie vrsti vijugastih loza, koje završuju u križeve, i tri luka sa palmetama, te sa vijugavicom (zig-zag). I ti nam svi ulomci svjedoče, da su benediktinske crkve u Prevlačkoj okolici građene bile u VIII. i IX. vijeku. Još je u Prevlaci nadjen ulomak nadpisa:

... ET PE ...
 ... TRON ...
 ... CIPO ...
 ... PA VL ...
 ... NO IN ...
 ... PO ...

koji ima sva paleografična obilježja VII. i VIII. vieka.

Gosp. Crnogorčević pripovieda još, da je našao u Prevlaci i njezinu susjedstvu, u Krtolima i Brdu, te na Stradiotima tolika starinska groblja sa staro-kršćanskim sarkofazima, o kojima on misli, da su iz XIII. i XIV. vieka, dočim se po opisu razumije, da su stariji od XII.

42. **Kotor** (Acruvium, Dekatera, Decadarum). Od starinske stolne crkve *S. Trifuna* ostaje samo komad luka ciborija sa nadpisom:

ANDREE S(an)C(t)I AD HONOREM SOCIORVMQ(ue) M̃TIOREM ✠

Luk je obrubljen pletenicama, nizovima bisera (fusarole) i spletenim lučićima. Dva kuta gornja izpunjena su lavovima, koji love manje životinje i krinom. Nadpis je iz polovine IX. vieka Drugi nadpis je na nadgrobnoj ploči Andreacija Saracina crkovnoga dobrotvora sa ženom mu Marijom, takodjer iz prve polovine IX. vieka:

✠ IM N DNI EGO ANDREACI VÑA CVM CONIVGE MẼA ✠ M̃ARIA EDIFICAVIMVS
 ARCA · ISTA ET REQVI IVIMVS IN IPSA ✠ VOS OMNES · Q(u)I LEGITIS ROGATIS D̃S ·
 PRO NOS PECATORIS.

Pod nadpisom su tri krsta razširenih krajeva, a donjim raztrojenim poput liljana.

Prvi je g. Jackson (Op. cit. III. str. 43—44) objelodanio taj luk ciborija sa slikom i Saracinov nadpis. Gosp. Bulić je po Jacksonu napomenuo i opisao luk ciborija (Nav. dj. str. 37—38). Cattaneo (Op. cit. str. 184) je iz Jacksonova djela prenio sliku luka (Fig. III.) i opis, a najpotla je i dr. Rački (Op. cit. str. 208) napomenuo taj luk sa nadpisom po Jacksonu i Cattaneo.

II. Hercegovina.

U Bosni i Hercegovini je c. k. vlada po predlozima muzealnog osoblja, a navlastito nastojanjem g. savjetnika K. Hörmanna, stala da izražuje sa svakog znanstvenog pogleda dvije zapremljene pokrajine, pa je otkrila i nekoliko staro-kršćanskih spomenika. U koliko su objelodanjeni u »Glasniku zemaljskog muzeja« sarajevskoga, pod uredništvom sp. gosp. savj. Hörmanna, ja ću jih ovdje iztahnuti.

43. Vitina. U selu Borasi, 4 km. od Vitine, našao je g. dr. Ćiro Truhelka temelje staro-kršćanske crkve na jednu ladju sa apsidom iznutra polukružnom izvanka obkoljenom stranicama osmerokuta. Crkva je duga 8·20 m., široka 5·70 m. Na mjestu gdje je bio otar, nadjena je pačetvorna ploča, kojoj je gornja strana imala četiri četvorne rupe u čoškama, a jednu po srijedi. U te su rupe zar ulazile podstupine stupčića ciborija, kakav je jedan i nadjen od jednog komada sa vijugastom crtom i dvije palmete na jednom licu nadstupine. Oko cijele apsida je kamenita klupa. Druga je četvorinasta ploča nadjena pred apsidom (»Glasnik« God. V., sv. 4., str. 676—677 sa tlorisom i slikom stupčića).

44. Vidoštak kod Stōca. Dr. Truhelka našao je kod Vidoštaka temelje pačetvornog hrama 7·6 m. duga, 3·8 m. široka sa četvorinastom apsidom u pōd koje našla se je u sredini uložena ploča, kao podnožje otara. Ostaneci graditeljski bili su kojekuda raznešeni, al' se našao jedan ulomak bizantinskog reljefa bogorodičinog, koji svjedoči, »da je to zdanje u srednjem vijeku služilo za crkvu«.

III. Bosna.

45. Varošluk. Isti gosp. dr. Ćiro Truhelka u društvu sa drom. Karlom Patsch odkopao je u Varošluku staro-kršćansku baziliku na jedan brod sa narteksom, atrijom, jednom apsidom i tolikim drugim s crkvom sduženim prostorijama, medju kojima je i jedna s njom uporedo stojeća bazilikula sa polukružnom apsidom. Cijela je sgrada duga oko 30 m., široka oko 16·65 m. (»Glasnik« God. V., knj. IV. str. 696—698 sa tlorisom i devet slika.) Ladja crkve je duga 14·3 m., 8·4 m. široka. Uz crkvu nadjoše mramornu ploču, o kojoj misle, da je bila otarska trpeza. Trpeza je stajala na 4 stupčića, od kojih je našast jedan, prosto izradjen i od jednog komada. U crkvi nadjoše još svjetiljku od crvene zemlje, staklenu čašu za žižak, nekoliko željeznih klinaca, ključ gvozdac maloga i velikoga noža.

46. Majdan kod Varcar-Vakufa. Tamo je g. rudarski satnik V. Radimsky (Glasnik God. V., sv. 2, str. 332—341 sa tlorisom, dva presjeka i 9 slika) odkopao temelje četverokutne sgradje duge 18·6 m., šir. 16 m. Ona je tako razdieljena, da ima kao jednu glavnu srednju ladju, dvie pobočne i popriečnu dugu kolika je ukupna širina svih triju ladja, koja sa srednjom sačinjava kao slovo T. Na sred začelja popriečne ladje je apsida u tri četvrtine kruga. Srednja ladja je popriečnim zidom razdieljena u predvorje i ladju, a pobočne u jednu sprednju, dulju i jednu stražnju, kraću prostoriju: u sve dakle šest odijeljenih prostorija. U predvorju su ulazna vrata, te vrata za u pobočne prednje prostorije i u glavnu srednju prostoriju. S popriečne ladje se ulazilo u stražnje pobočne prostorije. Zidovi su debeli po 60 cm.; zid apsida samo 35 cm. Po tragovima na smrvljenom opalom liepu sudi g. Radimsky, da je sgradja bila živopisana. Pod je bio pomnivo potaracan i nabijen, te obliepljen 18 cm. debelim slojem. Tlo predvorja i apsida bijaše malo više od ostalih. Pred apsidom je četvorinast prostor 4·4 m. širok, 3 m. dug, okružen kamenitim stepenom. Pred tim četvorinastim prostorom bila je opet neka gradjevina 2·7 m. duga, 2 m. široka, koja je sastojala od izmjenitih slojeva (strati) sedrnih

ploča i opekā. S jedne i druge strane te gradjevine, koja je bila u sredini glavne ladje stajahu dva podstavka za stupove (septum), te su u ruševini nadjena i debela i nadstupine njihove. Na nutrnjem zidu apside održali su se ostanci fresko-slikarije. U jednoj od pobočnih prostorija nadjena je okrugla zidina u promjeru 1·9 m., a visoka 0·7 m. Na četiri mjesta periferije vide se udubine, a u jednoj je uzidan 8 cm. debeo stupčić, a nalaze se ulomci i ostalih troje. Nadstupina jim sastoji od prosta četiri lista sa četvorinastim abakom. Pošto g. Radimsky misli, da su to ostanci rimskoga stana, to on kaže, da je ta okrugla gradjevina služila za grijanje prostorijā zimi, a ja, pošto cijenim, da je ta sgradja kršćanska bazilika, držim, da je to moglo biti mjesto, gdje se gorilo u kandilu ulje pred konfesijom, a neizključujem ipak vjerojatnost, da je sgrada mogla biti i rimska kuća, pa i bazilika pretvorena pak u crkvu od prvih kršćana. G. Radimsky piše, da se je tu našlo »vrlo mnogo komada obradjenog kamenja, kao glavice, podloge, fragmenti stabala, okvirene ploče (možda *pluteji*) i tomu slične stvari«, ali je šteta, što jih nije svih naslikao. Nego po obliku nadstupine jednoga od onih dvoje velikih stupova, koja sastoji od gladka četiri lista, koji šiljasto završuju, po spom. malim nadstupinama istoga oblika, po maloj lezeni ograde svetišta spojenoj sa podnožjem stupčića više nje, po običaju drugih staro-kršćanskih crkava u Dalmaciji otkrivenim, te po žljebu izkopanu u debljini lezene na način onih, koji su imali primiti pluteje ograde svetišta ili otara, sudit mi je, da nije sumnje, da je ova sgrada služila za staro-kršćansku crkvu baš u prvo doba kršćanstva u Bosni. Nije se čuditi, da se je u sgradi našlo i čisto rimskih nadpisa i drugih ostanaka, jer se taj pojav opetuje po svim hrvatskim krajevima i u svim staro-hrvatskim crkvama, koje su se skoro vazda gradile na položaju rimskih naselbina.

47. **Šipovo** u okolici Jajca. Tu je na lievoj obali rieke Plive, na briegu zvanu Crkvine, dr. Čiro Truhelka našao (»Glasnik«, God. IV., sv. 4., str. 318—319 sa slikom) ostanke staro-kršćanskog mramornog spomenika sa liepim skulpturnim ostancim, o kojemu sudi, da je iz IV. vieka. Na njemu je nadpis:

FFL APOLLINARI ET HONORIO FILIIS CARISSI(mis)
ET FRONTINO FRATRI ET MAXIME MATRI

48. **Zenica**. (»Glasnik«, God. IV., knj. 4., str. 340—342). Dr. Truhelka otkrio je u Zenici dvostruku baziliku sa zajedničkim narteksom i tri pridružene nuzgredne pobočne prostorije. Sgrada je horizontovana iztok-zapad. Nuzgredne prostorije su na južnoj strani sgrade. Obe bazilike imaju na iztočnoj strani po polukružnu produljenu apsidu. Medju obedvije apside umetnuta je treća poput čelije memorije, u koju se ulazilo s jedne i druge bazilike. Narteks je iznutra dug 16·8 m., širok 4·10 m. Bazilike su iznutra bez apside duge po 12·65 m., sa apsidom 16 m., široke su po 8·20 m. Sdvornja duljina ciele sgrade je 24·1 m., a širina u pročelju 21·9 m. Do ulaza u narteks sačinjavala su dva pobočna zidića vestibul. Svaka je bazilika imala u narteksu posebna vrata 1·5 m. široka. Iz južne bazilike ulazilo se u iztočnu pobočnu prostoriju, s ove u srednju, a s nje u zapadnu. Radi nagnuća zemljišta južna bazilika ima tlo 0·5 m. dublje od sjeverne. Pod jim je bio naliven. Po osnovi, opekama i mnogim tu nadjenim rimskim nadpisima, dr. Truhelka cieni, da su tu sgradu podigli Rimljani, ali kaže, nadjeno je i takih stvari po kojima nema sumnje, »da je to zdanje i u prvo doba srednjega vieka djelomice preuđešeno služilo za crkvu«. Gornja je bazilika bila preuđešena za crkvu. Prostor 2·75 m. širok pred apsidom razdijeljen je bio od crkve redom stupova, i tako posta svetište. Tu se još nahodi kamenit direk sa izdubljenim rupama, u kojima su počivali stupovi. U apsidi nadjena je četvorna ploča, koja je služila kao temelj otaru, a

amvona za evanđelje zapremala je sjevernu stranu svetišta, na kojoj su ostanci dvaju stepena. Stupovi, koji su dielili svetište (presbiterium) nadjeni su u narteksu. U obiem bazilikama i u narteksu nadjeni su grobovi i u njima nekoliko lješina.

Dr. Truhelka piše, da je zdanje najpotla propalo od vatre, te uresni ulomci, koji su od miljevine (tal. marna) pretrpješe mnogo, ali dodaje, da »u mnogome podsjećavaju kninske spomenike iz prvog slavenskog doba«. Na objelodanjenim ulomcima nadpisa vide se tragovi upotrebljenja rimskih ploča za crkvu, jer je na deblini jedne ploče trag hrv.-biz. uresa, a na deblini druge vidi se izdubak za sdruživanje pluteja ograde svetišta.

49. **Dabravina** u kotaru Visočkom. Po bogatstvu ornamentalnih ulomaka najznamenitija u Bosni do sad otkrivena staro-kršćanska crkva jest ona, koju je u Dabravini otkrio te u »Glasniku« (God. IV., knj. 4., str. 372—387 sa nacrtom, tlorisom, presjekom i 32 slike) objelodanio dr. Truhelka. Tloris te crkve prikazuje baziliku na tri broda sa narteksom preko ciele širine. I narteks je pregradjen na tri diela. Sama sjeverna ladja imala je polukružnu produljenu apsidu, a glavna ladja imala je pačetrovnu apsidu sa kriptom posvodjenom. Južna ladja bila je na dvoje pregradjena. Ukupna duljina sgrade iznosi 14·2 m., širina 12·80 m. Srednja je ladja iznutra široka 5·10 m., pobočne po 2·65 m., a duge su po 7·5 m. Na trećem dielu duljine, brojeć od apside, srednja je ladja imala pregradu (septum), koja je dielila prezbiterij od prostora za viernike. Iz prezbiterija se ulazilo u pobočne ladje, a iz narteksa u sve tri. I u ovim se je ruševinama našlo tragova, po kojima je suditi, da je sgradja propala od požara. Pôd crkve je liepom i nabijenim kamenjem bio pomno ugladjen. U prezbiteriju nadjeno je mnogo uresnih ulomaka, po kojima se može zaključiti, da je bio ogradjen uresnim plutejima i lezenama, te stupčićima više njih. Nekih su stupčića i debla bila urešena vijugastim lozama sa grozdovima i lišćem te sa palmetama. Nadjeno je pet malih nadstupina, urešenih sa ovnovim, zečjim, bikovim, pasjim i jelenjim glavama, te ljudskim poprsjima i pticama. Dvie su nadstupine visoke po 41 cm., široke 21·5 cm., a premjer njihova debla ima 18 cm., treća je visoka 29·5 cm., široka 21 cm. Neka su debla stupova sa ostrim a neka sa oblim uvijenim žljebovima. Na jednom je pluteju viditi starokršćanski križ, kojemu su u gornjim kutima golubice sa raztvorenim krilima, a u jednom doljnjemu se razabire bikova glava Evanđeliste Luke nimbom obkoljena. Na jednom je ulomku pluteja vidjeti doljnji dio jagnjeta. Ima pak mnoštvo ulomaka sa prostorima, koji su zaokvireni nizovima bisera, šesterotrakim mjerstvenim zvjezdama u krugovima, palmetama, vijugastim lozama, sa djetelinastim lišćem sa viticama itd. Na jednom je mjestu riba. Uresi su krasno izradjeni te odavaju vieštu ruku vriednih klesara, premda ne pokazuju doba mladje od VIII veka

50. **Šiprag**. Tu je g. V. Radimsky otkrio (»Glasnik« God. IV., knj. I., str. 75—78) i objelodanio temelje pravokutne sgrade, duge 18·42 m., široka 14·2 m., orientovane malo da ne smjerom iztok-zapad. Sa zapadne strane joj je narteks, koji je zahvaćao cielu širinu sgrade, na južnoj bazilika sa polukružnom apsidom, a na sjevernoj prostorija široka koliko i narteks (4·09 m.). Bazilika je duga 12·38 m., široka 8·3 m. Iz narteksa su dvojica vrata vodila, jedna u baziliku a druga u sjevernu prostoriju. Svi su zidovi debeli po 65 cm. Sve su prostorije popodjene čvrstim liepom. Nadjeno je mnogo criepa, kojim je crkva bila pokrivena. Ulaz u apsidu je prepriečan liepo izradjenim kamenitim stepenom u pôd uzidanim, a oko apside je kamenita klupa visoka 60 cm., široka 34 cm. U apsidi je nadjena četverostrana piramidalna nadstupina od stupčića prozora, koja ima na jednoj užoj kosoj strani urezan križ na kopljištu, a na drugoj šesterotaku geometričnu zvijezdu u krugu. Pošto je tu nadjeno i dosta ulomaka iz rimskog

doba, kao cievī, ulomaka žrvanja, staklenića, čavala s kvakastim glavicama i criepova, razumije se, da je tu najprije bila rimska sgradja, kasnije u crkvu pretvorena.

51. **Livno** (Ad Libros). Povjerenik kninskog starinarskog društva ot. Stjepan Krešo piše predsjedniku našega društva O. Marunu (»Viestnik« God. XII., Br. 2, str. 72): »Ovoga puta nekoliko nacрта Vam šaljem: Prvi Vam je čest nadvratnika crkve Sv. Petra Apostola u *Rapovinam* kod Livna. Ova crkva po pučkoj predaji jest starodavna i obstojala je sve do god. 1683—84., do posljednjega Bečkoga rata, kad ju je iz topova srušio Paša Alagić. Mislim, da je ta crkva izmedju najdrevnijih, za koje se amo znade, i da zasieca u doba narodne hrvatske samovladavine, a to će Vam potvrditi i priloženi na nacrt nadpisa, koji odaje VIII.—X. vjek«:

FERRE DIGNATUS EST AT HONORE BEATI PETRI AP(osto)li p(ro) remedio ANIME SVE-
TR i ME dva krat u svezi.

Nadpis se čita: *ferre dignatus est ad honorem beati Petri ap(osto)li p(ro) remedio anim(a)e su(a)e*.

Još piše o. Krešo, da je u ruševinama starinske crkve u *Lipi* »nazad tri godine našao...« »jedan krasno navezen sarkofag sa mnogim kršćanskim znakovima, osobito uklesanim ribam«... »Vidit je tu još kapitela i druge ornamentike. U ovom mjestu za jedan dan izvodio sam pokušaj, te sam našao dvi liepe ploče, ako nisu pobočni pragovi crkvenih vrata«... »koliko selo Lipa, toliko čitava Livanjska okolica prepuna je neobretenim ruševinama iz starokršćanske i hrvatske dobe«.

U »Viestniku« (God. XII., Br. 3., str. 111) opet će naš predsjednik: »I vriedni naš povjerenik u Livnu ot. Krešo dao je takodjer kopati u selu Lipi u Livanjskom polju i dobrim dielom odkrio jednu crkvu na tri broda«.

52. **Bihac**. Gosp. Radimsky priobćio je u »Glasniku« (God. V., knj. 1., str. 58 sa slikom) ulomak ploče, nadjene u zemlji kod bivšeg franovačkog samostana S. Antuna u Bihacu, koji predstavlja ugao nekog pluteja, u kojemu se vidi urezan liljan i ruža, a po rubu ostanak nadpisa

(eccl)ESIE

Π

IV. Slavonija.

53. **Mitrovica** (Sirmium). U »Viestniku« (God. V., Br. 1., str. 19) urednik mu prof. Šime Ljubić javlja, da je našao u dvorištu, g. Save Simatkovića jedan sarkofag i jednu ploču »oba komada sa prevažnima nadpisi do tada nepoznatimi koji nam spominju ondješnju baziliku *ad beatum Synerotim* ili *ad dominum Synerotem*«. Prof. Ljubić je bio naumio kopati na tom mjestu, ali ga je pretekao gosp. Hytrek. Nadpise je prof. Ljubić ovako objelodanio:

α   Ϟ   ω
ego aur ELIA AMINIA PO
sui TITVLVM VIRO MEO
L SANCTO EX NIOV · PRTEC
BENEMERITVS QVI VIXIT
ANN · PL · M · L QVI EST DEFVNC
TVS CIVIT AQVILEIA TITVLVM
POSVIT AD BEATV SYNEROTIM A
RTVRE ET ILFANE FILIAM
SVAM NOMINE URSICINA
QVI VIXIT ANNIS · N · III

A   Ϟ   ω
EGO ARTEMIDORA FE
CIVIVA MEMORI
AM^o AD DOMINVM
SYNEROTEM o INTE
RANTEM AD DEXTE
RAM INTER FORTVNA
TANEM ET DESIDERIVM
A   o   Ϟ   o   ω

Isti g. prof. Ljubić objelodanio je u 'Viestniku' (God. VII., Br. I., str. 11—18) ulomke nadpisa primljene za zagrebački Muzej od povjerenika opata i župnika Paje Milera iz Mitrovice, a izkopane u bazilici sv. Synerote. Među njima su sliedeći kršćanski:

Jedna pločica sa krstom.

Ulomak sa nadpisom:

O njemu piše g. Ljubić, da je jasno u prvom redu riječ „*cuneus*“, i to u smislu konjaničke čete rimske, »a u drugom SIRM... Riječ pak SIRM bez dvojbe znači „*Sirmium*“. Meni se čini, da se u drugoj i trećoj brazdi može čitati: (*eccles*)IE SIRM(*iens*)IS C...

O ulomku sa nadpisom:

piše g. Ljubić: »Drugi redak *hic posita*, a u trećem ono M po svoj prilici znači *memoria*, a ja bih još u trećoj brazdi dodao (*nep*)*otis* pred *m(emoriam)*

Na jednom se ulomku vidi u krugu urezan križ.

Ulomak nadpisa:

EST KALO
ET DIMISIT
ELLAM SAE
SSIME

gosp. Ljubić čita ovako: prvi redak (*deposita*) *est kal(endas) o(ctobris)*. »Drugi redak je sasvim jasan *et dimisit*, treći (*pu*)*ellam* a ob ulomku četvrtoga pita: »odgovara li (*sancti*)*ssime*?«

Ulomak nadpisa:

Ⲛ ω
OCVS
NILLE EST

popunja prof. Lj. ovako:

A Ⲛ ω (*hic locus*) — (*Petro*)*nille est*.

Ulomak nadpisa:

OC LOCO P
NOCENS I

kaže prof. Lj., da se možda čita:

(*in h*)*oc loco p(ositis)*... (*in*)*nocens* i...

Ulomak

čita prof. Ljubić: *ita est (mem)oria* i kaže, da ga je izdao Mommsen C. I. L. III. p. 1040, n. 6448.

Ulomak podpun samo gori i lievo u dva komada razstavljen:

IN PACER'
ILLAE VIRQ
XII ETAVLMA
Q VIXIT ANGETA
TINA SOROR Q
HANC MEMOR

Ulomak lievo manjkav. — Izdao ga Mommsen l. c. III. p. 1040 n. 6449.

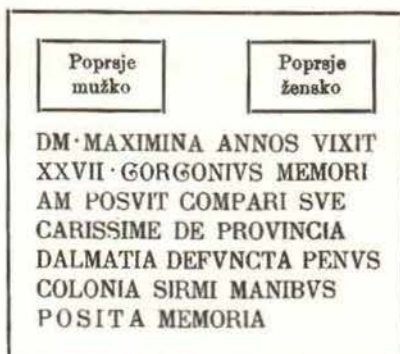
A REQUIESCIT
OT GARIVS

Ulomak podpun samo lievo:

	G. Lj. ga je pročitao:
D	<i>D(iis) M(anibus)</i>
AVRELIA V	<i>Aurelia v(iva fe)</i>
CIT MEM	<i>cit mem(orian mar)</i>
ITO AVR	<i>ito Aur(elio)</i> ...
VETRA	<i>vet(e)ra(no)</i>
ANOS	<i>anos.</i>

Ulomak sve naokolo manjkav:

Ptica A Ⲛ ω
M·IVVINIAI
coNSTANTIAN
q·VIXIT ANN·
SIT IN PACe

Drugi nadpis izdan u God. V. (Br. 1., str. 19) »Viestnika« popravlja ovdje g. prof. Ljubić po Mommsenovu izdanju l. c. III. p. 1040 br. 6441, tako da mu je:

na četvrtoj brazdi sada DOMNVM mjesto DOMINVM;
 a u osmoj DISIDERIVM mjesto DESIDERIUM.

Izpravlja i prvi nadpis ondje izdan, tako da mu je ovdje:

u drugoj brazdi medju riečima AVRELIA AMINIA *piknja*;
 » trećoj » *sui* TITVLVM mjesto TITVLVM;
 » šestoj » ML· mjesto M·L;
 » sedmoj » CIVIT·AQVILEIA· mjesto CIVIT AQVILEIA;
 » osmoj » SYNEROE MA » SYNEROTIM A;
 » devetoj » INIANE » ILFANE.

Prof. Ljubić se je u »Viestniku« (God. VIII, Br. 4, str. 97—105) opet navratio, da piše o bazilici bl. ili sv. Sinerota u Mitrovici prigodom kad je slavni I. K. com. de Rossi u svojem »*Bullettino di arch. cristiana*« (IV., sv. IV. razreda 1885. god.) izvjestio o sastanku rimskoga društva njegovatelja kršćanske arheologije dneva 26 tr. 1885., na kojem je opat Hytrek govorio o svojem izkapanju u Mitrovici staromu Sirmium. Prof. Ljubić vindicira sebi prvenstvo otkrića mjesta izkapanja i onih dvaju znamenitih nadpisa od njega objelodanjenih još 1883. god. Tu donša i članak slavnoga De Rossia u cjelini: »Il cimitero id S. Sinerote martire in Sirmio«.

V. Hrvatska.

54. **Sisak** (Siscia). U Sisku je, kako kažu, bilo otkriveno dosta staro-kršćanskih predmeta, ali je većina njih bila kojekuda raznešena i utopljena u Kupu i Savu. U zagrebački muzej došla su dva takova ulomka. Na jednomu je početak osmerostruke pletenice troprutastih trakova, a na drugom ulomku tegurija ciborija na luk sa kukama je oko luka ostatak natpisa:

.... AN FRA V XO ....

VI. Istra.

55. **Trst** (Tergeste-Trieste). O starinskoj stolnoj crkvi *Sv. Justa* piše Jackson (op. cit. V. III. str. 353—368) po Dru. Kandleru (Dr. P. Kandler, »Il duomo di Trieste« u časopisu »Archeografo Triestino Vol. I. 1829 pag. 131). To je po Kandlerovu mnenju sdruženje dviju bazilika; t. j. jedne bizantinske na križ sa kubetom na tri broda i sa tri apside, i druge staro-kršćanske sa konfesijom na tri broda sa jednom apsidom,

držec da je druga iz četvrtoga ili petoga, a prva iz šestoga stoljeća. Jackson je donio tloris sadašnje crkve i Kandlerovu idealnu rekonstrukciju starih bazilika. Još donosi Jackson narise dviju nadstupina, jednu iz jedne, drugu iz druge stare bazilike, obe sa biz. pulvinom. I Cattaneo (op. cit. str. 178—179), ne obzirući se na stolnu crkvu, piše o bizantinskim ostancima grada Trsta, koji se nahode u Muzeju Winkelmann ne daleko od stolne crkve. Tu on, po svojem shvaćanju, kaže, da »između malo ostanaka barbarsko-bizantinskih radnja VIII. vijeka, ima i nekoliko vajarija italo-bizantinskih IX. vjeka«. To su takovog sloga, što ga ja zovem hrvatsko-bizantinskim. »Ulomei su to pluteja pokrivenih krstonosnim vijugavicama (girate); komad malog pilastra urešena pleterovim od sitine (giunchi); nekoliko nakita (fregi) urešenih rezbarijom lukića i poluruža, ili na platenice i vitice; najpotla stupčić sa ograde svetišta sa sdruženom nadstupinom sa surovim lišćem i prostim spužnicama«.

56. **Muggia vecchia.** Cattaneo (op. cit. str. 179) piše po Jacksonu: »Crkva *S. Marije* je bazilika sa jednom samom apsidom a na tri broda, razlučena golim pilovima na mjesto stupova. Ograda svetišta je bez sumnje iz IX. ili X. vijeka. Pilastrici i pluteji urešeni su širokim pojasi izrezanim na pleterove od sitine po načinu onda uobičajenom«.

Jackson (op. cit. III. str. 372—376 sa tlorisom i slikom propovjedaonice te jednog pluteja) je o toj crkvi pisao po Cav. Dr. Pulgher (»Sull' antica chiesa di S. Maria de Castro Muglae« sa tlorisom i presjekom u »Atti della Società d' Ingegneri ed Architetti in Trieste 1844 An. VI. Fasc. IV«).

57. **Poreč** (Parenzo). Porečku *stolnu crkvu* je opisao Dr. Kandler (»Cenni al forestiero che visita Parenzo« Trieste 1845.), te Eitelberger (Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiserstaates, Stuttgart 1858.). F. Kugler (Geschichte der Baukunst II. str. 36—37 sa tlorisom) te i g. Jackson (Op. cit. V. III. str. 310—329. sa tlorisom i 4 tablice perspektivnih slika). To je bazilika na tri broda na stupove ravenatsko-rimske i ravenatsko-bizantinske, njih 9 para, a završuje sa srednjom apsidom iznutra produljeno polukružnom s dvora šesterokutnom. Pobočni brodovi završuju konkama kao mala bazilika *S. Barbare* u Trogiru. Stupovima odgovaraju na vanjskoj strani zidova podpornjacima slične lezene. Crkva je sprijeda sdružena sa četverokutnim predvorjem sa trijemom na arkadama, koji opet spaja baziliku sa osmerokutnom pred njom u istoj osovini stojećom krstionicom. U apsidi je ciborij na 4 stupa iz XIII. stoljeća. Apsida je iznutra obložena uresnim mozajicima, od kojih su, po Kugleru, donji iz X., gornji iz XIII. stoljeća. Po Jacksonu (str. 314.) ima u crkvi veoma krasnih ravenatsko-bizantinskih nadstupina, koje pripadaju svakako VI. vijeku. Nego je crkva bila porušena, kako kronika pripovijeda, u X. vijeku, te zatim odmah pripograjena, i od tada će biti današnja u glavnoj rasporedbi.

Malopodlje Poreča je crkva *S. Lovra in Pasenatico*. Takodjer po Kandleru (Op. cit.) i Jacksonu (Op. cit. III. str. 333—339 sa tlorisom, uzdužnim presjekom i slikom jednoga stupa i jednog hrv. biz. prozora), to je bazilika stupovima razdijeljena na tri broda, koji završuju u tri polukružne apside. Nadstupine su hrv.-bizantinske, ali je crkva dva puta pripograjivana bila. Oba dva izvjestitelja kažu, da potječe zar iz IV. vijeka, ali se toga neopaža u današnjoj rasporedbi. Zlamenit je sačuvan prozor (transenna) izpunjen sa spletenim krugovima prošupljenim na kamenitoj ploči.

58. **Novigrad** (Cittanuova), sjeverno od Poreča imadijaše osmerokutnu krstionicu na stupove sa lukovima, usred koje bijaše krstiona raka, ali bi uništena 1780. god. Kod D' Agincourta (part. I. Pl. LXIII. sl. 13 i 14) kako piše Jackson (Op. cit. III. pag. 340) sačuvane su slike tlorisa i presjeka mu.

59. **Pulj** (Pola, Pietas Julia, Colonia Julia, Pollentia, Herculanea). O puljskoj *stolnoj crkvi* pisali su: Pulgher (»Relazione ed illustrazione di alcuni cimeli ritrovati negli scavi del Duomo di Pola« u »Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria« a. 1884.), Kandler (Istria 1847.), D. Giov. Can. Cleva (Notizie storiche del Duomo di Pola« u Atti e Memorie ecc. a. 1884.), Jackson (Op. cit. III.) a po njima i Cattaneo (Op. cit. str. 179 do 183). Prvobitna crkva treba da je postala u VI vijeku i da je naličila porečkoj i ravenatskim bazilikama. Jasno o tom svjedoče neke bizantinske nadstupine njezinih stupova, neki ostanci mozajičnog poda sa nadpisima darovateljâ, koji su bili nadjeni pri zadnjem popravljaju crkve, zajedno sa nekim plutejima, neki od kojih sa geometričnim prospuljenjem, neki urešeni plohozezbama, koje predstavljaju monogram Isukrstov medju vijencima i krstovima i medju paunovima. Takav je jedan na sred današnjeg crkvenog pločnika dug 1'97 m., širok 0'78 m. Ima jih i sa lozovim prutovima, koji izlaze iz posude, ili sa golubicama sa maslinovim grančicama u kljunu, ili križevima medju janjcima.

Bazilika, apsida joj i za njom kapela bjehu u IX. vijeku korenito popravljene.

Uništena je puljska *krstionica*. Dizala se je izpred pročelja stolne crkve i nešto podaleko od nje, tako da bi se moglo pomisliti, da ju s njom sdruživaše, kao u Poreču i drugovdje, četverostran trijem. Imala je oblik bizantinskog krsta, kojega središnji prostor bijaše opredijeljen od tri luka u svakoj stranici, poduprta stupovima, koji ga razstavljahu od krakova križa. Nad lukovima podizala se je četvorna sgradja razsvjetljena od malo prozora i pokrivena kao i kraci prostim drvenim krovom.

Stupovi bijahu od dragocjenih vrsti mramora, ali iztrošeni; podstupine atičke; nadstupine poput korintskih sa surovim lišćem zabilježenim samim crtama, bez ikakove rezbarije. Ovaj nam opis navješćuje takovu prostotu oblikâ i takovo siromaštvo i surovost u pojedinostima, da bi mogli lahko posumnjati, da potiče upravo iz IX. vijeka, kako se čini Cattaneu, i da su joj nadstupine sestre onih surovih u prezbiteriju stolne crke. Ta sumnja prelazi pak u izvjestnost kad se pogleda na ostanke tegurija, koji pokrivaše krstionu raku, o kojoj Kandler piše, da je bila šesterokutna, sastavljena od mramornih lukova, naslonjenih na stupovima. Jedan od tih lukova većim dijelom jošte sačuvan sadrži, po riječima istog Kandlera, monogram od slova A i E, ali po onomu, što od njega ostaje, misli Cattaneo, da su bila tri slova, i to A N E. »Kandler, koji nije imao pojma o slogu IX. vijeka, promisli da se monogram odnosi na *Antonius episcopus*, koji vladaše u prvoj polovini VI vijeka; ali očitom pogreškom, jer očitujući IX. vijek lukovi u lijepim komplikovanim i vješto složenim pletervima, kojima su posve pokriveni, monogram treba da se odnosi na biskupa iz toga vremena, a možda poznatoga Andegiza, jedino ime, koje razbija prostranu prazninu u nizu puljskih biskupa devetoga vijeka« (Catt. Op. cit. str. 181—182).

»Bogat je rezbarijama talij.-bizantinskoga (t. j. hrv.-biz.) sloga takodjer *puljski Muzej*, ustanovljen u i okolo glasovitog hrama Augustova. Ima nadstupinâ stupova različitih mjera i vrijednosti, ali vazda spominjući korintsku: neke sa krutim i nezgrapnim lišćem i sa barbarskim kukama na vijugavicu (zig-zag); druge dobra razmjerja i pomnjava dljijeta, sa redom ukusna lišća, na zalost veoma pokvarena, i sa zavojicama viticâ razstavljenim od nekih okomitih gajtana odlučениh od tijela nadstupine. Osjem tih nadstupina ima velik broj pojasâ sa prostim pletenicama, nadpisima i kukama, medju kojima jedan za čošku sa podstavljenim grličem (guscia), krasno obogaćenim sa nadignutom šahovicom (scacchiera), a najpotla plutej četvorni urešen spletenim krugovima sa pravcima (hasurast pletter) i golubicama, koji je posve sličan jednomu, koji se nahodi u krstionici u Concordia, a zato vjerojatno od iste ruke« (Cattaneo Op. cit. str. 182), Jackson (O. cit. Vol. III. str. 298—300) opisuje po Kandleru (Arte Cristiana in Istria)

crkvu *S. Mihovila in Monte* kao ostanke benediktinske crkve kod Pulja. To je bazilika na tri broda sa stupovima, koja završuje u tri polukružne apside iz vana okružene stranicama osmerokuta. Druga uza nju nema stupova i završuje na iste tri takove apside kao i prva. Jackson kaže, da je jedna iz VII. a druga iz XI. vijeka. Ja cijenim, sudeć po broju apsidâ, da ni prva ne će biti starija od IX. vijeka.

Tako izvješćuje g. Jackson (Op. cit. III. str. 301—302) i ob ostancima bizantinske benediktinske crkve *Sv. Marije Trstenice* (in Canneto) u Pulju, koja da je bila posvećena 546 god. I to je bila sjajna bogato urešena bazilika. Jackson donosi i sliku jednog pluteja iz te crkve sa krstom, dvije palmete i četiri trostrana uzla od troprutasta traka, koja će biti iz VIII. vijeka.

Po D'Agincourt'u (Architecture Pl. XXVI. fig. 8) spominje Jackson (O. c. III. str. 300) i crkvu *S. Katarine* kod Pulja, koja da se u osnovi približuje bizantinskim crkvama u Ninu.

60. **Osor** (Apsarus). Staro-kršćanska bazilika na sjever sadašnje bazilike bila je na tri broda sa stupovima i jednom glavnom polukružnom apsidom. Nadstupine su bile dignute sa rimskih zgradja. U sadašnjoj crkvi čuva se stara biskupska stolica mramorna, koje su podbočila (braccioli) uresena poput pluteja hrv.-biz. sloga sa pleterovima i ružama (Cattaneo str. 183 po Jacksonu). Na naslonu stolice je više sjedala četveronožna životinja glavom k repu okrenutom, a nad njom dva uzpravljena simetrično položena pauna tako, da se kljunovima ljube (Jackson Op. cit. III. str. 105 fig. 83.).

61. **Baška nova** na otoku Krku. U crkvi negda benediktinskoj *sveće Lucije* nahodi se staro-hrvatski glagoljački nadpis iz vremena kralja Svinimira, koji je bio pročitan od pok. Dr. Rački-a. Gornji rub ploče urešen je urezanom vijugastom lozom sa paomovim listovima u svakomu valu, koji sačinjavaju jedno obilježje hrv.-biz. sloga X. i IX. vijeka (Dr. Rački — Staro-hrvatski glagolski nadpis na Krku. — Starine knj. VII. s tablicom str. 130—163.).

Postanak, razvitak i rad Hrvatskog kninskog starinarskog društva.

Knin je danas varoš u sreću zagorske Dalmacije, pri kraju krajaste željeznice Spljet-Knin, 5 sati vožnje daleko od Spljeta, na desnoj obali rijeke Krke, pri podanku južne strane brda Sv. Spasa, u prekrasnoj okolini izkičenoj poljima i livadama, šumovitim brežuljcima i mnogobrojnim potocima, koji se svi izljevaju u Krku.

Porfirogenit (De adm. imp. c. 30 pag. 145. ed. Bonn. Monumenta spect. hist. Slav. Mer. vol. VII. pag. 400) nam prvi napominje hrvatsku Kninsku županiju i zove ju *ἡ Τυνησ*, a glavni joj grad *Τυνησ*. Crkveni sabor spljetski, obdržavan oko god. 1045. zove Knin *»castrum Tiniense«*. (Mon. VII. pag. 200). Tri izprave kralja Svinimira iz god. 1076—78—1087.) zovu ga *»in Teneno«*, *»Tenenum«* (Mon. VII. str. 113, 118, 145). Spomenuti crkveni sabor ostavio je napisano: *»Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi specialem habere pontificem, posueruntque sedem eius in campo in ecclesia sanctae Mariae Virginis iuxta castrum Tiniense«*. (Spom. mj. u M. VII.) Naddjakon Toma, pisac XIII. vijeka (Historia Salonitana cap. XV.), prepisuje skoro doslovce riječi spom. sabora, te piše: *»Voluerunt etiam Chroatorum reges, quasi specialem habere pontificem, petieruntque ab Archiepiscopo Spalatensi et fecerunt episcopum qui chroatensis appellabatur, posueruntque sedem eius in Campo »in ecclesia Sancte Mariae Virginis iuxta castrum Tiniense.«* Tomašević, ljetopisac XVI. vijeka (Arkiv za povj. jugosl. IX. str. 12) pišuć o smrti i pokopu kralja Svinimira kaže: *in capitulo thinigensi in ecclesia sancti Bartholomei ante altare magnum«*. Farlati pak (Ill. sacr. IV. pag. 281) na mjestu, gdje govori ob osnovanju kninske biskupije, piše: *»Idem Cresimirus (kralj hrvatski, koji je utemeljio*

kninsku biskupiju) collegium Canonicorum instituit ac domicilium illis et Episcopo satis amplum et commodum paravit iuxta aedem cathedralem S. Mariae . . . . . Extra urbem tum aedes Mariana, tum domicilia Canonicorum sita erant in *Campo* ut docet Archidiaconus; id est quadam planitie, quae haud longe ab colle, cui Tinninum inaedificatum est, longe lateque ad meridiem explicatur et *Campus* vulgo appellari solet. Prope ripam Titii fluminis adhuc visuntur ingentes tectorum ruinae, e quibus templi cathedralis, itemque aedificiorum eidem annexorum descriptio et magnitudo argui potest; hunc locum indigenae, veteri vocabulo retento, Capitulum vocant. Eodem fere modo S. Ladislaus rex Hungariae, cum Episcopatum Zagrabensem fundavit, seorsum ab urbe, *proxime* tamen, aedem cathedralem, palatium episcopale, domos canonicorum aliaque sacra aedificia construxit, quae loca nunc appellantur *Civitas Capituli*.

God. 1746. kninski župnik Fra Gaspar Vinjalić piše, u rukopisu, koji se čuva u franovačkom arhivu sv. Lovra u Šibeniku, po izvadku, što ga je učinio pok. Otac Stjepan Zlatović («Viestnik» god. 1886. Br. 3. str. 78—81): »Se si riguardano le mura delle fabbriche antiche al insù del fiume (Krka) un miglio in circa distante dalla fortezza (Kninske), v'è una gran muracea col nome di Capitolo; qui si vede esser stata una abitazione di Religiosi. La Chiesa aveva un volto di tufi, la qual era quasi intatta, quando li nostri presero questa piazza alli Turchi (1688); poi per quel mi vien detto li nostri Religiosi furono li primi a portar via materiali da quel luogo, ed a esempio loro il Pubblico fece lo stesso nella gran fabrica del quartier della cavalleria, essendo, come dicono quelli, che videro quel luogo, a principio le mura tutto all'intorno quasi intatte, e nel mezzo si vedono le vestigie d'un gran Convento abbruciato dal fuoco. Vogliono però alcuni, che questa fosse l'abitazione del vescovo il quale stesse assieme con li canonizi, come s'usa in alcuni luoghi di Germania . . . . Più al insù verso ostro vi è la villa detta Biscupia lontana circa tre miglia a dritta linea dalla fortezza, perchè se si va a cercar li ponti, ve ne sono più di sette; qui vi sono tre ruine di fabbriche, la più vicina è la più intatta, questa è una rotonda oltangolare, par che sia stata chiesa all'antica Dalla parte di levante d'essa si vedono le vestigie d'una fabrica; per quello io potei rilevare è stato il palazzo di delizie del vescovo. La seconda è una fabrica bislunga, vien chiamata al presente chiesa di S. Luca, questa bisogna che fosse parochia, perchè all'intorno ha un gran cimitero con pietre di straordinaria grandezza sopra le sepolture. Fra queste due più in di sotto verso tramontana vi sono le vestigia d'un'altra chiesa ora cimitero di Scismatici.»

Otac Stjepan Zlatović je 1883. god. u članku »Stare narodne zadužbine hrvatskih kralja u Dalmaciji« objelodanjenu u »Viestniku« (God. V. Br. 2. str. 52—55) iznio bilježku trogirskoga biskupa Ivana Vidovića god. 1690., koja se nahodi na koricama stare knjige darovane knjižnici franovaca sv. Lovre u Šibeniku, koja glasi: »Dum peragebam in civitate Tiniensi sive Kninensi, quando dicta civitas erat in potestate seu dominio serenissimae reipublicae Venetiarum, ego abbas Joannes Vidovich ministerium missionarii Apostolici, tunc supra portam ecclesiae, quae appellabatur Capitulum, et est extra civitatem, inveni cum reverendo curato Hieronymo Cvitnich Sibiricenses, et legi haec verba inscripta, scilicet:

Anno ab incarnatione Dni. nri. Jesu Christi 1203
 Regnante Rege Emerico aedificata est ecclesia ista
 a Venerabili Praeposito Dobrosravi filii Prodantii
 Comitis Tiniensis nepotis Pradoslavi Comitis
 ad honorem Domini et S. B. et Setae M. et Sancti P.
 pro redemptione animae suae et suorum.

Mrtvački upisnici kninski, sada u kninskom župničkom arhivu, pod godinom 1688 nose: »sepultus est in coemeterio villae Capitulo . . . in ecclesia capitulari de Knin«, te »in ecclesia episcopali extra urbem . . . intra muros antiquae Ecclesiae iam destructae rure Capitulo«. Oni od 1679—1710: »Coemeterio s. Lucae in Biskupia . . . inter mura antiquae Ecclesiae Episcopalis jam destructae rure Biskupia . . . Coemetrio S. Lucae in Cossovo«.

Vjekoslav Klaić u knjizi »Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati«, Zagreb 1881. (II. st. 55) piše po kojemgod od spom. izvora: »Stolica biskupova ne stojaše u gradu, nego na jugu grada u krasnu predjelu. I sada se istim imenom naziva: »Biskupija«, gdje su nekad bili biskupski dvori. kojih se ostaci razabiru . . . Stan kanonički bijaše medju gradom i biskupovimi dvori blizu crkve Sv. Marije, na jednom poluotoku uz riekru Krku. U sredini toga ogromnoga stana uzdizala se je kaptolska crkva posvećena sv. Bartulu. Ruševine ogromne kaptolske zgrade i crkve vide se još dobro, te ih puk još i danas zove kaptol.«

Spomenuti pokojni Franovac O. Stj. Zlatović, odličan poznavao povjesti i topografije Stare Hrvatske, u spom. članku u »Viestniku« (God. 1883.) piše o stolnoj crkvi Sv. Marije u Kninu, »kod koje stara hrvatska kronika misli, da je dobri kralj Zvonimir držao veliki narodni Sabor »v petih crkvah v Kosovi«. On kaže po Vinjaliću (Spom. rkp.): »Ova znamenita bazilika bijaše prvi put razrušena oko god. 1415, kadno u građanskom ratu između Tvrdka i Ostoje u Bosni vojvoda Hrvoja prizva Turke u pomoć, s kojima razprša vojsku kralja Sigismunda, i Turci porobiše hrvatske predjele. Jedan odiel preko Grahova svali se u kninsku županiju, oplieni sela i zapali biskupsku crkvu, koja se možda nije više nit popravila, i ako biskup Ivan III. bijaše uoblašćen pridržati si prihode opatije Čazmanske god. 1428 »propter destructionem ecclesiae Tinnensis« (Farl. III. Sacr. IV. 295)«. Na tom mjestu se O. Zlatović izražuje, da je na groblju Sv. Luke u Biskupiji bila bazilika Sv. Marije, a na Kaptolu kaptolska crkva Svetoga Bartula.

U članku »Promina«, sadržanu u »Buletino di archeologia e storia dalmata« (God. 1886, Br. 1 str. 12—18), prilikom objelodanjenja nekoliko rimskih starina nadjenih na položaju stare Promone, pri krčenju puta za željeznicu Siverić-Knin, pri svršetku 1885. godine, prag. Bulić, kao i Zlatović, iztiče: »Spominje se u poviesti, da su biskupova dobra ležala na jugu grada, u dandanas zvanoj Biskupiji, da uz biskupske dvore bijaše vrlo krasna crkva, posvećena Sv. Mariji (ecclesia sanctae Mariae), da je uz crkvu bio i kanonički sbor sa svojim stanovima, na jednom poluotoku uz riekru Krku; da se je u sredini toga ogromnoga stana podizala Kaptolska crkva posvećena Sv. Bartulu, ruševine koje se poznaju i sada na tako zvanom Kapitulu«. Još tu izražuje uvjerenje: »da u Kninu i okolici bilo je svakojskih spomenika iz raznih doba, te da ti spomenici leže dandanas ili u zapuštenim ruševinam ili pod zemljom«. On se tada nije još nadao, da će željezničke radnje iznieti na vidjelo čitave hrvatske graditeljske spomenike, ali da će se naći koješta, što bi starinare moglo uvesti u trag za »sistematično iztraživanje, bilo rimskih bilo hrvatskih spomenika«.

Pošto je pruga željeznička imala proći preko Kapitula, još je u tom članku pisao prag. Bulić: »Na ovoj pruzi lako, da se naidje na starine, koje mogu dati ključ za dalje iztraživanje.« Uz to je prag. Bulić zabilježio i sljedeće, što je vrijedno za povjest kninskih spomenika: »Visoki dalmatinski Sabor svrnuo je svoju pozornost u prošlom mjesecu (pros. 1885.) na ove izkopine. »Visoka dalmatinska vlada pobrinula se je, da na lice mjesta pošalje veleuč. Konservatora Glavinića, u djelokrugu kojega nalaze se ove radnje; sva gospoda inžiniri i poduzetnici zanimaju se za stvar, dapače vodi se posebni uredovni

dnevnik o starinskim predmetim izkopanim; MM. PP. Franjevci u Promini i Kninu čujem da su išli veoma na ruku vladi glede ustupljenja nekotjih njihovih zemalja, koje ima nova pruga prosjeći; svi razumni patriote u Drnišu i Kninu podupiru ovako poduzeće i do potrebe bili bi voljni i novcem priskočiti, da se otkriju spomenici njihovih slavnih pradjedova.

U mjesecu siečnju 1886. ondašnji župnik Kninski a sadašnji zaslužni predsjednik našega društva, O. Luigi Marun, htijuc sagrađiti crkvicu na groblju Sv. Luke u Biskupiji, odkri »odugu razmjerno uzku crkvicu sa pobočnim vratima, punu grobova, u kojim mrtvačkih ostanaka«, koju je prag. Bulić obašao dne 21. veljače iste god. te je »na temelju povjestničkih podataka«, priobćenih u spom. članku O. Zlatovića te »privatnih«, koje mu je isti otac priobćio, došao do uvjerenja, »da je izkopana crkvica ona Sv. Luke, koje se u prošlom vieku vidjahu još ruševine, sagrađjena po viestima O. Vinjalića na istom brežuljku, na kojem ležaše i drugih zgrada, medju ovim zlamenita stolna biskupska crkva Sv. Marije«. U članku »Starinske izkopine u Biskupiji (pokraj Knina)«, priobćena u »Bull. di arch. e st. dal.« (Godine 1886 Br. 3 str. 52—56), u kojemu prag. Bulić izvješćuje o tome iznašasću, dodaje, da se je s njim došlo u trag »znaomenitoj crkvi Sv. Marije, koja je ležala pokraj prve, zidovi koje biti će po svoj prilici oni izpriječani ključarni zemljom sada sraženi, koji se na ovom brežuljku opažaju, kako je to dobro pogodilo poštovani Zlatović u gori navedenom članku«. U prilog tomu mnenju kaže dalje prag. Bulić, da su »ulomci nadpisa i uresa urezanih na pločam našasti u Biskupiji«, a nahodili su se onda sahranjeni u dvorištu oo. Franovaca u Kninu. Dalje će u tomu članku prag. Bulić: »Veći dio uresa urezanih na kamenu proižiče iz X. ili XI. vieka. Siećaju naime oni posve na urese urezane na krstionici u Spljetu, u crkvi Sv. Ivana (jednom hramu Dioklecijanove Palače), o kojim je progovorio učeni I. Kukuljević-Sakcinski i za koje je učenjak Eitelberger dokazao da proižiču iz IX—XI. vieka«. Tom je prigodom prag. Bulić objelodanio prve ulomke nadpisa iz Biskupije i jesu:

1. MARE · NEC · N · ET · SCI · STEF · M

t. j.: *Mar(ia)e nec non et s(an)c(t)i Stef(ani) m(artyris).*

O slovima toga ulomka kaže: »veoma su nepravilna kano i ona svih sljedećih ulomaka, i jesu onaka, kakva su se rabila u XI. ili XII. vieku«.

2. TIS oBRVCT

... *tis obruct*

3. O B · M E O B

... *[bon]or(um) meor(um) . . . .*

4. E G R E

... *egre . . .*

»Na ovom ulomku urezana je ptica (orao?) stojeći sprieda, sa raztvorenim krilim. Nema gornjeg diela i desnog krila.«

Taj je članak prag. Bulić zaključio ovim riječima:

»Pošto ovim izkopinam, za koje je zaslužan pošt. O. Marun, bezdvojbeno se ušlo u trag crkvi Sv. Marije, bila bi prava grjehota za povjest i umjetnost, da se djelo započeto ne nastavi sistematično. S toga radi se o tomu, da se u Kninu ustroji Odbor za skupljanje dobrovoljnih prinosaka za ove izkopine. Da se nebi valjda mislilo, da se je na temelju ne uprav čvrstih dokaza, valjda lakoumno, pokucalo na rodoljublje naroda, da priskoči u pomoć, i otme zaboravi spomenike svoje slavne prošlosti, počekati će se još koje vrijeme, dok radnje željezničke na »Kapitulu« pokraj Knina otvore trag takodjer nedvojbenim starinam iz hrvatske dobe, to će se tada Odbor oglasiti. To stoji, da starine već do sad u Biskupiji izkopane zaslužuju veliku pažnju«.

»Ove izkopine biti će vodjene pod nadziranjem mojim, i štovanog mog kolege u Zadru Konservatora Glavinića, u djelokrug kojega spadaju ova mjesta; dapače mi smo već, iza međusobnog sporazumljenja, stupili u dopisivanje i dogovaranje sa odličnim osobama u Kninu za ustrojenje Odbora i oživotvorenje ove plemenite nakane.«

»Na svoje vrijeme o svemu ćemo obavijestiti točno naše čitatelje.«

Pok. O. Stjep. Zlatović u »Viestniku« (God. VIII. Br. 3 str. 78—81) javlja otkrića, učinjena u Biskupiji na groblju sv. Luke, te kaže da gg. Glavinić i Bulić »obadjoše ove razvaline i obodriše pomenutoga župnika (O. Maruna) na rad, istinitom nadom, da bi se pronašlo dosta dragocienih starina slavne dobi narodnih vladara; i savjetovaše da sastavi Odbor rodoljuba, koji bi novčanom pomoći posao olakotili.«

U »Viestniku« (God. IX. Br. 1. str. 4—9) od 1. siječnja 1887. pisao je neumorni pok. Zlatović članak pod naslovom »Nešto o slogu u gradjevinah i ornatih starih Hrvata«, u kojim, razmatrajuć oblike uresa na izkopinama iz Biskupije, nazire u njima i naslućuje osobiti narodni hrvatski slog graditeljstva. On se, nepoznavajuć risanja, pomučio da nariše devet različitih komada izkopanih u Biskupiji (Tab II.), i pripovjedio je, da su zemljište na Kapitolu, potrebno za prosjek željeznice, Franovci kninski ustupili željezničkom poduzeću i s njim utvrdili nagodbu, »da svi arheološki i starinski predmeti budu predani Franovcem, koji jamče za njihovo uzdržanje.« Pošto su tad radnje već započimale, tuži se O. Zlatović u tomu članku: »Do sada je nadjeno ugarskih novaca, ključa i kojekakvih kovanih predmeta, ali na žalost nema tko ih sabira i nadgleda, nego nevidno prolaze u tudjinske ruke; samo kamenja dolaze u samostan«. Još tu pripovijeda o izkopinama u Biskupiji »izvadiše iz ruševina do petdeset komada finoга kamena narisana i liepo navezena, ter sve donesoše u dvor kninskoga samostana.«

U siječnju 1887. sastavio se Odbor, vlada odobrila »Pravilnik kninskog starinarskog društva«, i promicateljni odbor razaslao na narod oduševljen poziv za sakupljanje članova, takovim uspjehom, da je mlado društvo dne 3. srpnja iste godine moglo obdržavati u Kninu svoju prvu glavnu skupstinu sa 51 članom. Predsjednikom bi izabran O. Marun. Isti Marun i prag. Bulić izrekše tada oduševljene prigodne govore (Izvjješće Starinarskoga kninskoga društva o prvoj glavnoj skupstini 3. srpnja 1887. i drugoj 30. rujna 1888., Zadar 1888). U tom prvom pravilniku cilj je društvu bio šamo »iztraživanje, izkapanje i sačuvanje starinskih predmeta i spomenika iz hrvatske dobe u Kninskom političkom kotaru«, a o sbirci je bilo u §. 4.: »Društvo ima se pobrinuti da nadje u Kninu priлично mjesto, gdje da se pomnjivo čuva ono, što je jur našasto, i što će se unapreda naći, i to ako ne bude zgodnije, ostaviti starinske predmete ondje gdje su našasti, ili činiti jih prenieti u muzej Splitski, gdje bi sačinjavali posebni odsjek pod posebnim naslovom.«

U mjesecu siječnju 1888. izašao je u »Viestniku« (God. X. Br. 1. str. 8—13.) novi članak O. Zlatovića pod naslovom »Hrvatske starine u Kninu«, kojim želi da upozori »učenjake našega naroda, da što bolje svrnu pogled na ovaj kraj hrvatske domovine, gdje se je razvila najveća slava narodnih kralja, koja bi bila zasvjedočena sa spomenici onih doba«. *Tu se tuži kako je novo društvo našlo malo odziva iz Hrvatske, jer se možda sumnjalo »o dobrom uspjehu istraživanja u Kninu i čekalo se, što će isnieti vrieme na vidjelo.«* Pripovijeda još, kako se na željezničkom prosjeku na Kapitolu »otvorilo shraniste kamenitih spomenika iz doba narodne dinastije« i pozivlje braću u Hrvatskoj, da stupaju u društvo i da ga pripomagaju. Tu izražuje mnenje, da bi na glavici na Stupovi mogli se naći tragovi crkve S. Marije, jer da je tu dosta ruševina, i iztiče ostanke nekih gradjevina u vrh Lopuške glavice, između Stupova i Knina.

Medjutim su prof. Bezić, občinski mjernik u Spljetu i mladi umjetnik Gilardi iz Šibenika, narisali 39 komada kamena nadjena na Kapitolu i u Biskupiji, a prag. Bulić,

uz suradivanje nećaka mu, onda doktoranda Luke Jelića, napisao je tekst za knjigu »Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije. Svezak I«, koju je pak imala o svojem trošku da objelodani »Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti«.

U rujnu mjesecu 1888. slavni arheolog hrvatski, prof. Dn. Simeon Ljubić, obišao je izkopane predmete i same izkopine na Kaptolu i u Biskupiji kod Knina, te se je vrlo laskavo izrazio o postignutim uspjesima (»Viestnik« 1888. Br. 4. str. 105—106) i osvjedočio se je, kako se je »pomnjivo i savjestno do sada radilo«, te je osokolio društvo na rad oko nastavka izkopavanja. U tomu je broju »Viestnika« (str. 102—103) O. Zlatović napisao nov članak »Hrvatske starine u Kninu«. Tu je ob uspjehu društvenoga rada ovako izvjestio :

1. »Odkopani su temelji i razčišćeno tlo crkve sv. Bartula na Kapitolu, kao i jednoga diela sgrade dvorova kanonika okolo crkve. Ova sborna crkva bijaše na tri broda sa tri apside, razdijeljene na zidane četvrtaste stubove, po četiri sa svake strane . . . . . Tu je nadjeno dosta komada navezenih mramornih ploča i penganih *afreska* na klačardi: komada nadpisa i ornamentike davnih vremena; nekoliko novaca i predmeta različitih kovina; sve preneseno u samostan Franovaca.

2. Odkriveni su temelji druge liepe i oveće crkve u Biskupiji na mjestu *Stupovi*. I ta je crkva bila na tri broda, sa tri abside, ali s dvora ukrašena sa polukružnimi stubovi, ležene, zidanimi, s jedne i s druge strane, nalik starodavne crkve sv. Spasa u vrelu Cetine. Ovdje takodjer nadjeno je komada ornamentike starodavnih doba.

3. Nadjeni su temelji zidova veličanstvene sgrade u Biskupiji u zemlji gosp. Bulata *Pod Putom*. Odugi zidovi i česte pregrade dokazuju znamenitost stare sgrade.

4. U starodavnom grobištu Sv. Luke u Biskupiji razčišćene su ruševine velikih sgrada, kojim je s istočno južne strane stajala oveća crkva, i ova na tri broda. . . . . U ruševinah ove crkve nadjeno je veće no u drugih: kamenja narisana i mramornih ploča izvezenih, komada nadpisa i različite ornamentike dobe narodnih kralja, sve sahranjeno u Kninu kod Franovaca.

5. Pokušano je iztraživanje na Lopuškoj glavici pod Biskupijom, gdje se našli temelji sgrada, komadi onamentike, sedre i cigle.

6. Kako je na Kapitolu najveća radnja učinjena i najznamenitiji arheologični predmeti nadjeni, nadpisi bana Pribine i kralja Držislava; tako će se na tom mjestu radnja prosliditi i dovršiti, jer svi biljezi dokazuju, da će se na tom mjestu dosta važna i znamenita pronaći.

7. Revni predsjednik ljetos je obišao svu kninsku okolici i proučavao mjesta, gdje se koje drevne starine nalaze. Njegovo je putovanje sretno bilo jer je našao :

a) Kod Kosovačkoga klanca, na sjevero-zapadu od gradine Petrovac, starinsko hrvatsko groblje sa znakovi na grobnicah i ruševinu crkve sa komadi narisa izvezenih na kamenju, kô što su oni po starih kninskih crkvah.

b) Namjerio se je u Mokrompolju prama Kegljevića gradini na starodavno groblje, i u njem crkva, kao i na kosovačkom klanecu.

c) Našao je u Orliću ruševine stare crkve sa narisi i uresi, iz doba narodne dinastije. Tako po drugih mjestih dosta starodavnih ruševina.

d) Uzduž sela Biskupije opazio je na veće mjesta ruševine zidova, gromile zidnoga kamenja, sedre, klačarde i opeke.

Otac Zlatović pisao je gorinavedeno izvješće dne 29., a dne 30. rujna 1888. obdržavalo je kninsko starinarsko društvo u Kninu svoju drugu glavnu skupštinu (Navedeno izvješće str. 32—54). U toj skupštini je tajnik-blagajnik pok. Dolić, osjem u

Zlatovićevom naved. izvješću sadržana rada, izvjestio, da su »U svrhe društvene pregle- dane . . . okolica Benkovačka, Biogradska, Drniška, Šibenska, Trogirska, Kastelanska i Skradinska i proučeni svi razni položaji, gdje bi se moglo naći kakve naše starine«, i da je društvo »zamolilo visoku c. kr. zemaljsku vladu za unajmljenje njezine u ovoj varoši zatvorene kuće, gdje bi moglo starine pristojno čuvati, ali još nije dobilo nikakva od- govora«. Navjestio je još tada tajnik -blagajnik, da će do malo izaći na svjetlost »prvi svezak naših izkopina.«

Društvo ni tada nije brojilo nego 50 članova. Ono je najveću novčanu pripomoć primilo od zemaljskoga Sabora dalmatinskoga, koji mu je udijelio po 500 for. na godinu.

Na toj je skupštini primljen predlog prag. Bulića: »buduć da objelodanjivanje iz- kopina mnogo zahtjeva troškova, buduć društvena pjeneznica dosta mršava, da jedva zadovoljava najprečnijim društvenim potrošcim, buduć Jugoslavenska Akademija u Za- grebu jur na svoje troškove dotiskala prvi svezak ilustriranih izkopina i tako znatno društvu olakotila rad, neka bi se opet zamolilo slavno predstojništvo Akademije, da bi preduzelo tiskanje i drugoga svezka, za koji jur ima pripravna dostatno gradiva.«

Još je na toj skupštini preinačen društveni pravilnik i razširem djelokrug društve- noga rada, tako da mu je od tada cilj: »iztraživanje, izkapanje i sačuvanje starinskih predmeta i spomenika iz hrvatske dobe u kraljevini Dalmaciji.«

Početak 1889. godine izašla je na svjetlost spom. knjiga »Kninski spomenici« itd., pisana od prag. Bulića, in folio na 44 strane sa XVIII tablica.

Ja sam tu knjigu ocijenio u »Viestniku« (God. XI. Br. 2 str. 50—55, Br. 3. str. 82—85, Br. 4. str. 115—119. God. XII. Br. 1. str. 12—24, Br. 2. str. 45—54. Br. 3. str. 90—95, Br. 4. str. 122—134.). U toj ocjeni sadržan je i prikaz knjige *Raffaele Cattaneo L'architettura in Italia dal secolo VI. al Mille circa*, koja je izašla 1889. god., te donijela veliku svjetlost za proučavanje i hrvatskih suvremenih spomenika. (»Viestnik« God. XII. Br. 1. str. 22—24, Br. 2. str. 45—54 i Br. 3. str. 90—92.), Knjiga »Kninski spomenici« razdijeljena je na dva poglavja A. i B. Poglavlje A. Kninski spomenici (str. 3—33), B. Pregled dalmatinskih ornamentalnih spomenika po dobi ili slogu srodnih hrvatskim spomenicima u kninskoj okolici (str. 34—44). O spomenicima, opisanim u po- glavju B), kojima je pridruženo 5 zadnjih tablica (XIV—XXVIII), imao sam prigode govoriti u prvom dijelu ovoga izvješća, a obazrio sam se na njih u mojoj ocjeni (»Viestnik« God. XII. Br. 4. str. 125—134).

Poglavlje A razlučeno je na četiri odsjeka. U I. odsjeku (str. 3—13) spisatelj raz- pravlja o povjesti spomenika, koji su obstojali u Biskupiji i na Kapitolu kod Knina, gdje se je prosjekom željezničke pruge 1886. god. našla većina ulomaka. On je, u prkos vlastitom mnenju dvaput prije izraženu na gori spom. mjestima »Bullestina«, u prkos povjestnim gori iztaknutim svjedočanstvima, u prkos mnenju O. Zlatovića, O. Maruna, Vj. Klaića i pučke predaje, uvjeren u toj knjizi, »da je najvjerojatnije, premda se nije još javilo nepobitnih dokaza, da je na Kapitolu bila biskupska crkva s. Marije s biskupskim i s kanoničkim dvorovima, a u Biskupiji nagoviešta da je po svoj prilici bio dvorac upravitelja biskupskih dobara«, premda je pak dodao, »da je najbolje ne- prenagljivati s podmjename i uztrpiti se, dok nam izkapanja pruže izvjestnih podataka.«

Od spomenute moje ocjene pisana je polovica prije nego li sam na licu mjesta pro- učio izkopine, a polovica potla. U prvoj polovini sam na temelju navedenih podataka crkvenoga sabora spljetskoga 1045. god., nadjakona Tome i Farlati-a, pobijao mnenje prag. Bulića, da je crkva sv. Marije, »sazidana devetoga ili najkašnje desetoga vieka« te sam dokazivao, da je vjerojatnije da bude iz početka XI. U tom me utvrđivalo mnenje prag. Bulića, da su ornamentalni ulomci nadjeni na Kapitolu slični onima »na

nadglavnike, abake, stupove pročeljih vrata crkve S. Ambroza u Milanu, S. Mihovila u Paviji, na patrijarsku stolicu u Grado, na crkvu Notre-Dame du Port u Clermont-u, o kojima on kaže da su nastali »tekom devetoga v.«, dočim sam ja po Kugleru (Gesch. der Baukunst II. str. 35—36), Schnaase-u (Gesch. d. bil. Künste IV. str. 464), Lübke-u (Grundriss der Kunstgesch. I. str. 344), Burckhardt-u (Cicerone str. 77) i Rumohru (Ital. Forschungen III. str. 183) osvjedočen bio, da je jedina patrijarska stolica u Grado *možda* iz devetoga vieka, a svi ostali napom. spomenici da su iz XI. i XII. vieka. Ja sam jošte na tom mjestu dokazivao, da je na Kapitolu obstojala crkva sv. Bartula napose, a ona sv. Marije napose.

U drugom dielu (»Viestnik« God. XII. Br. 1 str. 14—20) opozvao sam prije iztaknuto svoje krivo mnjenje, na koje sam bio zaveden netačnim prisporobama prag. Bulića, da je crkva sv. Marije mogla biti iz XI. vieka, a o ubikacijama crkava sam dokazivao, da je bazilika sv. Marije imala biti svakako u Biskupiji, a crkva sv. Bartula svakako na Kapitolu.

Nego sam još jasnijim razlozima dokazao, da je crkva sv. Bartula bila na Kapitolu, a ona sv. Marije na groblju sv. Luke u Biskupiji u prvom dielu govora, što sam ga lani na Bartulov dan izrekao na Kapitolu prigodom svečanosti otvorenja »Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika« u Kninu, koji će do malo biti objelodanjen u prvom broju »Staro-hrvatske Prosvjete«, glasila hrvatskog starinarskog društva u Kninu.

U drugom odsjeku prvoga poglavja svoje knjige piše prag. Bulić najprije ob ornamentalnim slogovima »za razdoblja od VII. X. vieka«. Kaže, da su glavni slogovi te dobe: rimsko-kršćanski ili latinski, bizantinski, te čedo ovih dvaju romanski, kao da bi roditelji i njihovo čedo mogli istodobno da vladaju, da budu u muževnoj snazi, i da jih svekolike zastupa sjeverna Italija; da je longobardska škola uvela *mistični* motiv t. j. »ornamentalni motiv, u kojemu se na razne načine prepliću, križaju i uzlaju jednostrući ili višestrući pravci i krivulje, bilo u obliku četverokuta i kružnice, bilo na slomljene i uzlovite crte i lukove.« Ja sam u prvom dielu svoje ocjene nastojao, da pokušam dovesti do nekog sustava i do neke razredbe tog motiva po njegovim vrstima, koje se nahode na ulomcima, koji su naslikani u Bulićevoj knjizi, te sam izpravio neka njegova mnjenja o njihovom njemačkom i francuzkom nazivlju. Prag. Bulić misli, da se je taj motiv iz sjeverne Italije razširio na zapad, te u Istru i u Dalmaciju, dočim se meni čini, da se je obrnuto dogodilo, da se je t. j. sa iztoka pa i iz svih hrvatskih zemalja širio u Italiju i po ostaloj Evropi, što je lako razumiti po mnoštvu spomenika sa takovim uresom, što se je u malo godina našlo u hrvatskim zemljama.

U drugom dielu svoje ocjene iztaknuo sam, da ono što prag. Bulić piše ob ornamentalnim slogovima »crpljeno je iz Darteinova i Garrucci-eva djela, o kojima sam priobćio Cattaneov nepovoljan sud, te iz drugih djela, koja su, razumije se, svakolika zadahnuta starim predsudama o postanku romaničkoga sloga«. Zatim opisuje prag. Bulić 39 komada kninskih uresnih ulomaka, i opet se na koncu tog odsjeka navraća, da utvrđuje svoje mnjenje o povjesti spomenika u Biskupiji i na Kapitolu. Ja sam u drugom dielu svoje ocjene učinio nekoliko opazaka o Bulićevom načinu opisivanja pojedinih uresa te o njihovoj dobi, tako da sam više od jednoga osvojio za VIII. viek. Slog kninskih spomenika je dakle po prag. Buliću longobardski ili lombardski, t. j. *romanički*. U drugom dielu spom. svojega govora (koji sam pak preveo na tal. jezik i objelodanio u listu »Diritto croato« u Pulju i oten otjesnuo u posebnu brošuru, dočim je u izvoru štampan u »Nar. Listu«, »Hrvatskoj« zagrebačkoj i »Obzoru«, te u »Spomen-knjizi otvora Prvog muzeja hrvatskih spomenika« — Zagreb. 1894.) nastojao sam da dokažem, da je krivo i slabo osnovano Bulićevo mnjenje o slogu kninskih i ostalih jim suvremenih

hrvatskih spomenika, a da pripadaju bizantinskomu, koji, po tolikim inačicama primljenim kod starih Hrvata, a navlaš po posebnoj vrsti nadstupa ima pravo, da bude prozvan *hrvatsko-bizantinskim*.

U III. odsjeku prvoga diela svoje knjige (str. 23—32) proučava prag. Bulić ulomke nadpisa našaste u Biskupiji, koje sam prije iztaknuo, te neke na Kapitulu i jesu po njegovu čitanju: Iz Biskupije:

1. (*Ego N. N. aedificavi hanc ecclesiam ad honorem . . .* ili *Haec ecclesia aedificata est ad honorem Sanctae ili Sanctissimae* MAB(ia) E · NEC · Non · ET(·) SanCtI · STEFani.
2. (*Ille sepultus est ili requiescit*) EGREG(ius miles? dux?).
3. (? *sagi*)TIS OBRVCT(us).
4. (? *Peccat*)ORum MEORum ili
(? *Propinqu*)ORum MEORum.

Na Kapitulu:

1. (*Hanc ecclesiam* (?)) ili *memoriam* (?) ili *Hoc alt-re* (?) (*Ego*)
STePCVS · ABBAS · FIER(i? jussi, ili feci)
ORATE · PR(o? me . . .)
2. (Tr)PIMIR · SO . . . . .
3. (*Svatas*)CLaV DVX HROATORum IN TEMp(?ore) D
|| IRZISCLaV(?i) DVC(?is) MAGN(?i).
4. . . . . (? *Mirosclauus*) . . . . . HVNC PRIBIN(a)
(*interfecit*)
(? *Quattuor*) ANNOS POST · (? *quam? r. gnaverat* ili *regnum tenuerat?*)
5. . . . . (*Annis*) DomiNICIS · MiLE · DVCEmY(is) . . .
. . . . . (A)TQue · CRESCAT · EG(?O)
. . . . . (Nic)OLAVS · HANC · Que · D(OT(avi)
(? *Tum Sancti Petr*)I · TVM · SanCtI
BARTHO(lomaci)

Iz Golubića kod Knina:

- (*Ad h norem Sancta ili Sanctissima*)E MARlaE
(*et . . .*)

U IV. dielu prvoga poglavlja (str. 33.) javlja prag. Bulić, da se je u Kninu odkrilo još i inih starinskih predmeta: novaca iz kasnije sredovječne dobe, većinom ugarskih; nakitnih ulomaka iz kovine i kosti, s ornamentalnom rezbarijom koja odaje mnogo narodno naše motive. Nu jer je tih predmeta relativno još malo, i jer su većinom jako nepodpuni ulomci, a takodjer bez osobitoga kronološkoga suda, scienili smo, da je bolje počekati da nam izkapanja iznesu bolju zalihu takovih predmeta, pa onda da ih objelodanimo sve skupa. K tomu dodaje u zaključku, da su »Kninska odkrića . . . potakla . . . toliko i toliko pitanja i na poviestnom, i na umjetničkom, i na paleografično-epigrafičnom polju . . . . . koja da su većinom ostala »neriješena radi nestašice izvjestnih podataka«, te dodaje: »Riešenje tih pitanja zasieca duboko u umjetničke i kulturne prilike naše domovine za prvih vjekova doselenja praotaca nam na jug; umjetničke i kulturne prilike to, koje smo evo počeli tek iz daleka nazirati po kninskim ulomcima, i koje su nam, do njihova sretnoga odkrića, bile pukim otajstvom. Za riešenjem tih pitanja mora svakoga rodoljuba srce stezati; svaki rodoljub dakle mora ne samo želiti, nego čim življe pripomoći, da uskori izvjestan odgovor tim prezanimivim i prezamašitim pitanjima za povjestne, umjetničke i kulturne odnošaje naše domovine, i to za još malo poznate nam dobe, za prvih vjekova narodne dinastije. — Nu ta pitanja ne zasiecaju samo u

hrvatsku umjetnost i kulturu; ona zasiecaju još, i ter kako, u obćenitu umjetnost i uljudbu, premda se na to ni ne pomišlja na prvi pogled neznatnih ulomaka, koja su ta pitanja živo potakla. Deveti i deseti viek, i po inim evropskim zemljama, s tih gledišta, još niesu dovoljno proučeni, jer znanost nije još dobila dosta gradiva iz te dobe; dobe, koja po sebi ne bijaše plodna umjetnim proizvodima. Za riešenjem tih pitanja ne samo da vapije svaki Hrvat, jer velevažno po prošlost njegove narodnosti, nego i svaki lju-bitelj ljudskoga roda, jer to riešenje ima zadaću, da barem dielomice napuni prazninu, koju još obćenita znanost osjeća.*

»Riešenja na ta pitanja, i to izvjestna i dovoljna riešenja, naše je mnenje, nitko nam ne može pružiti, nego sama otkrića, kojim dojakošnja niesu ino no sretan doista, ali tek slučajni prvi početak. Nužda je dakle, i to prieka nužda, da se zadovolji zahtjevima ne samo znanosti specijalne naše narodnosti, nego i zahtjevima obćenite znanosti, da se povedu sustavna izraživanja, nastavak načetih slučajnih otkrića.*

»Tu radostnu, ali, doista, i tešku brigu, stavilo je sebi na glavu novoustrojeno Kninsko starinarsko društvo. Da ju što prije ostvari, pozvalo je to društvo rodoljube, da svaki prinese po svoje zrnice na sveti žrtvenik narodne nam poviesti. I bilo prilična odziva na taj poziv. Dojakošnji prinesci, prema gospodarstvenim prilikama naroda našega ipak nješto, niesu dostatni za glavnicu, koja bi zajamčila poduzeće sustavnih izkapanja. Još novčanih sredstava, koja da nam osiguraju povoljan uspjeh nuždih radnja, nadamo se, da će brzo nadoći požrtvovnošću onoga naroda, koji dičeć se svojom prošlošću, svojima žuljima iznaša ju na vidjelo sebi, a svekoliko učenomu svijetu na ogled; a najskoli brigom i nastojanjem onih njegovatelja naših starožitnosti, štono za kratkoga razdoblja našega preporoda, preporodiše i pomnožaše našu povjestnu književnost i izvore joj.*

Dne 3. studenoga 1889. bila je treća glavna društvena skupština, na kojoj je bilo od Upraviteljstva podastro »izvješće o dogotovljenom gradivu za II. svezak „Hrvatskih Spomenika“*. Isto je upraviteljstvo prikazalo narise tlorisâ bazilike na Kaptolu i odnosnih sgrada, bazilike na Stupovima i one na rimo-katoličkom groblju u Biskupiji i odnosnih sgrada, crkve na grčko-iztočnom groblju u Uzdojlu, crkve kod Bukorovića i one na Lopuškoj glavici, napokon crkve Sv. Spasa pod kninskom tvrđavom, ornamentalni 51 komad, epigrafičnih 20, nadgrobnih ploča 25, nadpisi iz dobe Šubića i jednoga krsta iz Promine, fotografiranu sliku crkve sv. Križa i poklopac sarkofaga sa uklesanim vitezom u narodnoj nošnji u Ninu — šestdeset komada naušnica, prstenja, navezenih jelenskih rogova i još nekijh drugih predmeta u kosti i korici. Napokon dva na novo izradjena narisa o krstionici u Mlecima, objelodanjena u »Arkivu za jugoslavensku povjest«, i na novo u jednoj šestini narisana Branimirova spomenika, objelodanjena u »Radu« XXVII, uz opazku, da i ova dva zadnja velevažna spomenika budu u II. ili u III. svezku priključena. Suviše sa strane upraviteljstva opaža se, da je preostalo još mnogo arhitektoničkih komada, koji će biti narisani za III. svezak.* Na toj je skupštini prag. Bulić izvjestio sa znanstvenog gledišta, da je društvo dalo kopati: »u Kninskom-polju na Kapitolu i pod kninskom tvrđavom, u Kosovom polju: na groblju sela Biskupije, na Stupovima, na Bulatovoj oranici, na Lopuškoj glavici i u selu Biskupiji; a omanjih pokušaja učinilo je na glavici Ceceli kod Drniša i još drugda«, a napose ovako:

»Na Kapitolu. Od 1886. do 1888. na Kapitolu našlo se je više ornamentalnih ulomaka i nekoliko nadpisnih, medju kojima najvažniji do sada otkriveni objelodanjeni su u izvjestiteljevoj razpravi.* . . . .

»Glavne sgrade, kojih čitav tloris pružaju odkopani zidovi, jesu crkva i sgrada, ili skup sgrada, po razpoloženju sudeći, opredieljenih za stanovanje. Crkva ostaje na iz-

točnoj strani glavice, na najiznositijem dielu, okružena sa sjeverne i istočne strane, sve do rieke, perimetralnim zidom, tako da površina, na kojoj leže ostanci crkve i njoj spojenih sgrada, obuhvaća više stotina četvornih metara.

Sredinu te površine zapremaju ostanci zidova crkve. Temeljna osnova crkve bijaše čisti bazilikalni lik na tri broda i na tri abside, dug oko 30 metara, a širok 16 met., orientovan absidama prema iztoku, a vratima prema zapadu.

Uz sjeverni bok bazilike dozidana je pogrebna kapela, u njoj devet grobova, koji po rasporedbi sudeći pripadahu odličnim pokojnicima. U samoj crkvi i okolišu našlo se dosta grobova, pokrivenih velikim pločama, stećcima, koji su nadošli poslije porušenja crkve. Pobočna dva broda bazilike bila su odijeljena od srednjega pilovima četvorna preseza; abside bile su svedene na polukrug, a pred jedinama glavnima vratima na pročelju četverokutno predvorje . . . . .

»Pod dosele otkritim ostancima ima podrtina i još starijih sgrada: valjda rimske dobe.«

Na koncu izvjestitelj zaključuje svojim mnenjem, da otkrivena crkva i njoj pripojene sgrade, najvjerojatnije je, da su povjestna biskupska crkva sv. Marije ili sv. Bartula, te biskupski dvori s kanoničkim, podkrepljujuć svoje mnenje podacima dobe po zidanju i rasporedbi crkve; po okolnosti, da je crkva na tri broda, sa tri abside, što bi slutilo, da je imala tri žrtvenika, od kojih srednji posvećen sv. Mariji, a dva pobočna sv. Petru i sv. Bartulu . . . . . Time misli izvjestitelj, da je doriešeno i pitanje o dvostrukom imenu crkve, te da je jedna te ista crkva sv. Marije ili sv. Bartula.* Kako sam već napomenuo u prvom dielu spom. svojeg govora, pobio sam to mnenje prag. Bulića. Sliedi njegovo izvješće:

»Pod kninskom tvrđjom kopalo se i otkrilo ostanke bogomolje *Sv. Spasa*, koja je duga 17 met. a široka 8 met. Osnovni lik crkve jest na jedan brod i sa jednom okruglom absidom. Gradja je srednjega vieka a bogomolja je bila za kasnije dobe grobljem; te u njoj našasto osam grobova, a oko nje opet osam . . . . .

»Na groblju sela Biskupije otkrili se ostanci crkve na tri broda sa jednom absidom, koje ukupna dužina iznosi 32.65 met., a širina 13.25 met. Srednji brod je odijeljen od pobočnih pilovima četvornastoga preseza.

Crkva s istočnog boka bila je spojena s velikom sgradom, čiji se temelji tek gdjegdje naziru, pošto se radi raznih neprilika iztraživanje nije moglo podpuno izvesti.

Grobovi pokriveni velikim pločama, gdjegdje urešenim po kojim znakom običnim na stećcima, prekrivaju većom stranom tlo crkve. Ovi grobovi su većinom kasnije dobe dobe nakon razorenja crkve.

»Rek bi da je ova crkva sazidana na temeljim starije, koja propade s požara Starijoj crkvi pripadao bi sarkofag od biela kamena, ali bez ureda i nadpisa, što no bi našast u pobočnoj pogrebnoj izbi u predvorju, jer je kamen sav spržen i pocrnio od ognja.

Množina ornamentalnih i nadpisnih ulomaka, koji svi bijahu našasti uzidani u kasnije grobnice sa stećcima, po slogu odaju, da je prva ili druga crkva bivala za IX.—XI. vieka. Dapače može se slutiti, da je prva i još starije dobe, jer se je u drugoj našlo uzidanih ulomaka, nadpisa i sarkofaga starohrišćanskih spomenika IV.—VI. vieka.

Starija crkva po izvjestiteljevom mnenju bila bi baš ona, na koju se odnosi ulomak nadpisa, već u početku iztraživanja našast na ovom groblju (Hrvatski spomenici I. Tab. III. br. 1). Po tom ulomku sudeć, crkva je bila posvećena sv. Mariji i sv. Stjepanu.

»Izvjestitelj se nada, da će, čim se dogotovi i ostali dio narisa, i ovo otkriće biti ilustrovano, te pokaza prisutnima tloris otkrivene sgrade.

Kakovih sto metara na sjeveroiztok groblju, a na Bulatovoj oranici, otkrit je jedan dio temelja sgrade, koja po svim biljezima je onaj »palazzo di delizie« kninskih biskupa, čije je ostanke vidjeo još Vinjalić. Sgrada je bila velika, a i ukusno izradjena, jer med odkopanom zemljom našlo se silu radjenih prizmatičnih komadića biela kamena, što no su sačinjavali mozaikom obloženo tlo. Misli izvjestitelj, da ob ostancima ovoga spomenika nesmi je potanje govoriti, dokle se izkapanja ne privedu kraju. Svakako topografično ime »Biskupija«, o kom je on obširnije nagadjao u svojoj razpravi, blizina crkve i sgrada dielom otkritih i u kratko opisanih pod br. 2., blizina ostalih četiriju crkava, položaj gdje se držao sabor »v petih crkvah v Kosovi«, zajamčuje povjestni i arkeologični interes i ovim ostancima.

Pošto sam ja u I. dielu spom. svojega govora dokazao, da je u Biskupiji bila biskupska crkva sv. Marije i da u Zvonimirovom regestu, izdanu u Kninu god. 1076—78. (Docum. str. 112—113) piše: »Actum est hoc in *villa regali* quo in loco iam dicta ecclesia sanctae Mariae (sita uidetur his)« . . . tako cienim, da bi najprilicnije bilo za sada uzeti, da su ti ostanci pripadali kraljevskom dvorcu (*villae regali*), a to tim više, što se to mjesto po pučkom nazivu imenuje, kako nam je zabilježeno ostavio pokojni O. S. Zlatović, »kraljske mirine«.

Sliedi ovako izvješće prag. Bulića.

»Izvjestitelj se nada, da će se društvo pobrinuti, da čim prije svlada sve poteškoće, da posvema otkrije ostanke ovoga zanimivoga spomenika, i tim pospješiti, da što skorije opis s narisima izadje u sviet«.

»3. Nedaleko, a iztočno ovim ruševinama, na glavici »Stupovi«, stono se diže na južnom rubu kosovske ravnice, otkrita je druga od »petih crkvah v Kosovi«, koja po tlorisnoj osnovi, koli po ornamentalnim ulomcima za izkapanja našastim, spada u dobu sgrada otkrivenih na groblju.

Osnova tlorisa ove crkve jest trobrodna bazilika na jednu glavnu apsidu i na dvie male pobočne za protheze; po pet pilova osmokutna proreza dieli srednji brod od pobočnih; nutrnji nartex ima sprieda još i predvorje.

Crkvi uz lievi brod dozidana je bogomolja na jednu absidu, po svoj prilici pogrebna kapela. Zidovi bazilike izvana učvršćeni su polukruglim podpornjacima. Ostanke ove važne s arhitektoničnoga gledišta crkve izvjestitelj se nada da će moći čim prije potanje ilustrovati. Već izradjeni tloris pokazuje prisutnicima«.

Na to mi je opaziti: U bazilici na groblju Biskupije našlo se dosta uresnih i epigrafičnih ulomaka, koji nose na sebi obilježje VIII. vijeka. Pilovi podpornjaci na vanjskoj strani zidova bazilike na Stupovim ne dopuštaju nam, po dosad poznatim spomenicima u zapadnoj Evropi, da pomislimo, da bi ta crkva mogla biti starija od XI. vieka. Ne može dakle »po tlorisnoj osnovi«, kako se je izrazio prag. Bulić, ova crkva da »spada u doba sgrada otkrivenih na groblju«. Sliedi izvješće:

»4. Iztočno glavici »Stupovi«, jedno po sata, na rubu kosovske ravnice, diže se zagajena Lopuška glavica; i na njoj je društvo takodjer dalo kopati i otkrilo omanju crkvu. To bi bila treća od »petih crkvah v Kosovu«.

»5. Na obroncima brda, na kome su razasute kuće sela Biskupije, ne daleko od župske crkve sv. Trojice, društvo je otkrilo ostanke male crkve na jednu absidu sa nekoliko grobova, od kojih je jadan sarkofag od mekoga domačega kamena.

Ulomei rezbarija tu nadjeni, kao i oni uzidani u obližnjim kućama, svjedoče, da je postanak i ove crkvice iz doba IX.—XI. vieka, te da je crkvica jedna od pet povjestnih crkava u Kosovu polju.

6. Na obronku istoga brda baš pod župskom crkvom svete Trojice i oko stojećega groblja društvo je dalo iztražiti ruševine, prekrivene poznijim sgradama i grobovima. Vide se tri zida, od kojih svaki po prilici ima u dužini 11 m., po kojima rek bi da je crkva bila osmokutna tlorisa, što bi se sudaralo sa viešću Vinjalića, koji ju nazivlje »rotonda ottangolare«.

Vidjeti je tu i omašan sarkofag, odlomina stupova i ostalih ulomaka, kojih nije dosele bilo moguće poblize iztraživati, što sve više potvrđuje, da su to ostanci pete od »petih crkvi v Kosovi«.

»Društvo je pokušalo započeti iztraživanje i u Petrovom polju i u Benkovačkom kotaru. U Petrovom polju, na Ceceli kod Drniša, radnja je tek u začetku, isto tako i u Bribiru Benkovačkoga kotara« . . . . .

»Od manjih predmeta našastih pri izkapanju toli u Kninskom, koli u Kosovom polju, narasla je sбирka na više stotina komada, što se privremeno čuva u samostanu oo. Franovaca u Kninu«.

»Sbirka se sastoji od preko stotine nakitnih komada kamena i mramora, urešena raznim rezbarijama IX.—XI. vieka, a nješto, ih i sa ulomcima nadpisa; pak od arhitektoničnih ulomaka iste dobe; onda od ulomaka rimske i još starije kršćanske dobe; napokon od preko pedeset predmeta na kovini i drugim stvarima, što sve čim prije biti će narisano, opisano i objelodanjeno«.

Na toj skupštini bi odlučeno: ustrojenje društvene strukovne arheološke i povjestne knjižnice; da »Viestnik hrv. ark. društva zagrebačkoga« bude društvenim glasilom. Do te skupštine narasao je broj društvenih članova na 121.

U »Viestniku« (God. XII Br. 4. str. 113—116) objelodanio sam sa tablicom slika opis četrnaest komada uresnih ulomaka iz Kapitula i groblja Biskupije, što ih je predsjednik našega društva darovao zagrebačkomu arheol. Muzeju, u ime harnosti prema zagrebačkomu arheol. društvu.

Početkom 1890. god. postaje »Viestnik« glasilom Kninskoga starin. društva u rubrici »Glasnik starinarskoga društva u Kninu«. U njemu društveni predsjednik O. L. Marun objelodanjuje društveno Izvješće (God. XII. Br. 1. str. 30—32, Br. 2. str. 68—72, Br. 3. str. 110—112, Br. 4. str. 139—141; God. XIII. Br. 2. str. 66—72, Br. 3. str. 90—92, Br. 4. str. 123—126; God. XIV. Br. 1. str. 26—29, Br. 2. str. 63—64, Br. 3. str. 92—95, Br. 4. str. 125—128), kao što i potanke »Bilježke kroz starinarske izkopine u Kninskoj okolici od god. 1885—1890.« (»Viestnik« God. XII. Br. 2. str. 60—68, Br. 4. str. 141—144; God. XIII. Br. 2. str. 62—64, Br. 3. str. 93—96, Br. 4. str. 127—128; God. XIV. Br. 1. str. 29—32, Br. 3. str. 95—96), u kojima vierno tumači, kako se je došlo do obreta hrvatskih starina, do ustrojenja društva i o razvoju njegova rada, s kojima je doprô do početka god. 1888. To će izvješće gosp. predsjednik po svoj prilici nadopuniti u novom društvenom glasilu, koje će do malo počet izlaziti pod imenom »Staro-hrvatska Prosvjeta«. U tromjesečnim spom. izvještajima nahodi se u glavnim crtama izložen uspjeh društvenoga rada od jeseni 1889. god. do svršetka srpnja mjeseca 1892.

Nakon III. društvene skupštine nastavilo je društvo kopanje oko bazilike na rimokatoličkom groblju u Biskupiji, te su »svestrano pročišćene sgradje«. Tu su još nadjena dva epigrafična ulomka:

/// M · SED NC MV i

AEVANGELISTA

te je nadjeno mnoštvo uresnih kovinskih i mramornih ulomaka, medju kojima je osobito zlamenit onaj, koji s objiju strana ima istu figuralnu predstavu, rek bi Spasitelja na priestolju, gdje blagoslivlje pred njim stojeću osobu.

»Našasto je nekoliko komada raznih u srebru pozlaćenih naušnica . . . U jednom grobu oko glave mrtvaca našasto je 15 tankih u srebru pozlaćenih pločica od veličine 0·02 m. . . . lapat zlatom protkana raspleta . . . nekoliko komada prstenja . . . jedna gvozdена štípala i tri gvozdene ostruge (na jednoj viditi je traga posebrenih), jedna gvozdена sjekira, ulomak u kovini nekog nakita u oružju« . . . (»Viestnik« God. XII. Br. 1.).

U »Viestniku« God. XII. Br. 2. javlja predsjednik, da se opet nešto kopalo oko bazilike na groblju u Biskupiji, te se je načelo razkapanje sa istočne strane bazilike . . . »našasta je jedna od najvećih naušnica u srebru pozlaćena. Teži 20 cgr. Takodjer i jedan zlatni prsten sa izvezenim dvoprutnim pletrom, poput pletera na ostalim iz naše dobe rezbarijam . . . mnogo komada razno bojadisana klačnog liepa . . . Takodjer izmed ruševina na groblju i onih na Bulatovoj oranici, Špiro Katić u svom vinogradu odkrio je tragova starinskim zidovim, koji moraju biti istodobni sgradjam na Bulatovoj oranici« . . .

. . . Na sjever Kapitolu u Vrhpolju pod glavicom Mala Vijola upraviteljstvo je proizvelo pokušaj od desetak nadničara, da za sad samo obistini, kojoj dobi pripadaju ondješnje ruševine, i odkrilo jednu četverokutnu sgradju iz dobe narodne samovladavine . . .

Novom godinom (1890.) počeo je znatno rasti broj društvenih članova, što nam je očitim dokazom, da se već počela uvidjati važnost naših starina. Od mnogo rodoljuba došlo je na dar društvenoj knjižnici raznih strukovnih knjiga.

Upraviteljstvo je proučilo način, kako da iz samostanskih tamnih hodnika na doličnije mjesto starine smjesti. Franovački samostan, koji za naše starine toliko žrtava doprinosi, veledušno je u ovu svrhu ustupio najljepšu prostranu prizemnu dvoranu . . .

Najveće brigu upraviteljstvo sada vodi, kako da društveni rad tako naputi, kako će briga za naše starine biti trajna«.

U »Viestniku« God. XII. Br. 3. od 1. srpnja 1890 je izvještaj upraviteljstva, u kojem ono javlja, koliko se oko toga mora brinuti, da sastavi društvenu zakladu novčanu za dalji rad, te da će se tada ograničiti »na najprečije radje, u koje spada raskapanje oko bazilike na rimokat. groblju u Biskupiji.«

U »Viestniku« od 1. listopada 1890. (God. XII. Br. 4) izvješće priobćuje, da »kroz zadnji tromjesečni rok nije društvo nikakva proizvelo kopanja rad već poznatih uzroka oko društvene zaklade i sgrade gdi da smjesti svoje izkopine . . . Danas k tomu može se nadovezati, da je već gotova po dr. Sladi i osnova sa nacrtom i odnosnim trebovnikom za društvenu sgradu gdi bi se starine položile«.

U »Viestniku« (God. XIII. Br. 2.) dneva 1. travnja 1891. upraviteljstvo javlja: »Redovito tromjesečno izvješće, koje nam je za 1. broj ovogodišnjega »Viestnika« zao-stalo nadoknadjeno je sa godišnjim izvješćem, koje je bilo dostavljeno slavnomu uredničtvu »Obzora« i »Hrvatske« u Zagrebu za objelodanjenje.«

Polag izvješća te skupštine (»Rad kninskog hrvatskog starinarskog društva godine 1890.) imalo je društvo kroz 1890 god. prihoda 2819·25 for., razhoda 1315·54. Hrvatski sabori zagrebački i zadarski poduprli su društvo svaki svotom od 500 for.

Dr. Slade opisao je u kratko osnovu društvene sgrade »što se kani podignut za sačuvanje hrvatskih spomenika u Kninu . . . Zapremati će 170□ m. Imati će tri prostorije, naime ulaz i dvie dvorane. Dvorana s lieve strane ulaza imati će površinu od 64□ m., dočim ona sa desne 54□ m., a ulaz 15·60□ m. . . Visina svake dvorane biti će 4 m.

Prag. Frano Bulić izvješćuje »o segodišnjem uspjehu i navodi neke nepredvidjene poteškoće, s kojih nije, po obećanju, još dotiskan II. svezak »Hrvatski Spomenici«, ali nada se, da će to kroz nastajuću god. 1891. Čita pismo slavne Jugoslavenske akademije u Zagrebu odnosno na tiskanje spomenutoga svezka, što skupština zadovoljstvom prima na znanje.«

Na toj je skupštini bio primljen predlog upraviteljstva »o ustrojenju znanstvenoga odbora, koji bi glavno društveno upraviteljstvo podupirao u svim znanstvenim poslima, utanačivao važnije starinarske pozicije, sastavljao plan kopanja i pisao razprave za jugoslavensku akademiju u Zagrebu« . . . .

. . . . »Jednoglasno bi imenovan glavnim izvjestiteljem akademik Frano Bulić u Splitu, suodbornici: Dr. Luka Jelić, absolvirani profesor za arkeologiju u Splitu, Ot. Stjepan Zlatović, exprovincial u Šibeniku, O. Petar Milošević, profesor povjesti u Sinju, Dr. Dragutin Čeh, blagajnik arkeološkog društva u Zagrebu, članom zamjenikom O. Ivan Tonković, ravnatelj izkopina Equuma i gimnazijalni profesor u Sinju.« Na toj je skupštini prikazana i osnova promjenjenog društva. pravilnika. Pri svršetku 1890. god. bilo je u društvu 7 počastnih članova, 33 utemeljitelja, 80 redovitih i 31 povjerenik, u sve dakle 151 član.

Ovako nastavlja upraviteljstvo svoje izvješće u sp. Br. »Viest.« :

»Nastavljena je radja na groblju sv. Luke u Biskupiji, te opet je našasto do stotinjak komada naušnica i prstenova, nekoji opet sa novim variantim u izradbi; jedan oveliki nož, dvie ostruge, nekoliko nakitnih komada u srebru, što su ženske oko glave nosile, nekoliko takodjer arhitektoničnih ulomaka u kamenu i mramoru i sljedeći epi-grafični ulomci:

1. OHS EVANGELIS . . .	TEVS EVANGELIS
2. AICIS	3. Y. M. DE
PRECI	u bielom mramoru.

»Dne 6. ožujka t. g. budući napućeni radnici, da potražuju najdonji sloj zemljišta u predvorju i mrtvačnicam, namjeriše se u onoj sjevernoj na jedan sarkofag. Okrenut je uzduž kapele, nešto malo navinut prema sredini bazilike. Dug je 2-20 m. poklopac na brid 2-30 m. i istesan je od bieloga vapnenca. Pročelje u reliefu predstavlja dva morská konja, jedan prema drugomu zievajuć. Na poklopcu urizan je krst. Donji dio sarkofaga sa ornamentalnog pogleda nije u skladu sa poklopcem, pa se razložito može tvrditi, da su česti dvaju sarkofaga. To je izvjestno, da je sarkofag iz dobe rimske, a kasnije da je krst na poklopcu urizan . . . . Mrtvac (u tom sarkofagu) nauznačice položen, glavom uprtom u zapad a pogledom na iztok, spruženih uza tielo ruku, bio je zaodjeven sitnom tkaninom, koja se još u laptim nešto slabo sačuvala. Na glavi nije imao ništa, a na noguh sudeć po slabih ostancih neke lagane cipele, uz koje su bile spojene teške ostruge od tuča pozlaćene. Ostruge su liepo izradjene sa križićim i drugim arabeškam, i sastojale su od četiri komada: ostruga, sapon, srednja petlja i žujica. Sve je bilo pozlaćeno dobrim zlatom. Vrh glave našasta su dva mala skudelata, srebrna novca, jedan: Ario-Dux (god. 1178—1192.); drugi Emericus (1196—1204). Uz lievu ruku našast je zlatni novac. Kod lievoga ramena našasto je jedno puće jajaste forme od agate sa trojim odzgora prema dolje fildegranim obručem opasano, i teži 17-75 gr. Bezdvojbeno je služilo za sponu, koja je gornju haljinu pod vratom sapinjala. Na sve krajeve oko mrtca našasto je sitne crljene zemlje, koja je unutra kroz koju pukotinu dospjela. Lubanja se najgore srušila, od koje u pepelu preostaje samo po koji fragmenat . . . . konstatiralo se, da je mrtvac bio visoka stasa . . . . Radja se nastavlja u atriju.«

Izvjeste u »Viestniku« Br. 3. god XIII. (1. srpnja 1891.) javlja, da je opisani sarkofag prenesen u Knin . . . »još se konstatiralo, da je mrtvac na glavi imao svilenu kapu ili kalpak . . . Kod desne ruke našlo se sitnih fragmenata nekakova štapa, a kod bokova saponne od pojasa.«

»Opet dne 19. ožujka (1891.) roveć radnici dublje u podnevnom brodu bazilike na groblju u Biskupiji namjeriše se na drugo važno otkriće. Među prostorom prvog i drugog pilova odkopaše nekakav zid, poput bazisa od pilova, dug 3·20 m., širok 1·90, visok 1·70. Odjeka radnikova maškлина već nam na prvo označila, da je to grob. Neimajući taj grob s nijednog kraja označena otvora, kroz koga su mrtca unutra položili, trebalo je s jednog kraja grobnicu prosjeći i zgodan ulaz otvoriti. To je bila prostrana dobro zidana i posvođjena grobnica, unutra duga 2·50 m., široka 1·00, visoka 1·40. Konstrukcija grobnice jednaka je konstrukciji zidova bazilike, a i dubljina je ista sa dubinom temelja bazilike. Svojom površinom izravnjivala se tlu bazilike. Predsjednik je prvi unutra sašao i konstatirao, da se je mrtac sasma u crnjelo-smedjasti humus preobratio, da mu nigdje traga kakvoj kostici ili zubu. Humus je zapremao jugozapadni, za jedan centimetar debeli prostor groba. Ipak moglo se nazrieti uljepljene tragove odjeće sitne tkanine i drvenog liesa, a oko pojasa i noguh malih fragmenata pozlate. Mrtvac je bio okrenut od zapada pogledom u iztok i dug je bio 1·50 m. Kod nogu našaste su dvie iz bronza, srebrenom korom ovijene a dobrim zlatom pozlaćene ostruge, sa odnosnim saponim, srednjom petljom i dvjema žujicama. Na sred pasa našasta su dva saponna sa takodjer dvjema žujicama. Radja u zvjezdicama ovih predmeta je izvrstna, a predmeti su dobro sačuvani. Mi smo odmah po mjeri mrtvaca i po objemu ostruge prosudili, da je tu bio pokopan neki golobradi mladić. Našim nagadjanjem posegli smo, da je mrtvac iz prve davnine dobe bazilike, da su ostruge jednolične ostrugam našastim u sarkofagu, da je mogao imati nad grobom sa nadpisom ploču, koja da je u tlehu crkve nad grobom ležala, pače jedan fragmenat takove nadgrobne ploče, koji je tu blizu našast sa liepom ornamentikom i oznakom: † FILI(us), mislili smo, da bi se upravo na ovaj grob mogao odnositi. Kasnije smo opet našli nekoliko odnosnih slova, pa opet dva ulomka odnosne ornamentike . . . . .

Dne 24. travnja u seoskom putu, što presieca zgradje, našasto je nekoliko fragmenata transena, predstavljajuć jednog orla i neku drugu kimeričnu živinu. Isti dan u bazilici u glavnoj absidi našasta je jedna bronzana i liepo izradjena mala petlja i žujica od ostruga, i jedno puce, slično pucetu našastu u sarkofagu, ali manje od ovoga i odlomljeno od svog okvira.

Dne 9. svibnja opet u spomenutom putu našast je jedan kipić u kamenu, koji predstavlja čovjeka sa mačem o pojasu, a rukom na balčaku. Ovaj kipić važan je rad izradbe njegove odjeće. Suvise u istom putu dne 19. svibnja našlo se ko gradivo uzidano jedan ulomak praga, ispletan lozom, pticam i križićim, i sljedeći ulomci nadpisa:

1. VI · TEMPORV VOTVM	4. TĒPLV̄ TIBI DICATO
2. TIBI ALMIFICO DOĠL	5. EXIGVVS V
3. IS ET GABRI HE	6. AGENS

Dne 25. svibnja radja je na ovom grobištu obustavljena, a prešlo se malo dalje oko 50 metara u sjevero-zapad na oranicu braće Zdrilića. Ovdje odmah prvi dan odkrivena je jedna velika absida, koje zidovi prelaze u vinograd braće Katića. Ova absida sa zgradjama, koje će se naći u spomenutom vinogradu i sa zgradjama prije odkopanim na oranici Bulatovoj, sačinjava dio velikih ruševina. Napred se radja nije mogla prosljediti, dok se ne sklopi pogodba rad vinograda i sa braćom Katića«.

U »Viestniku« 1. listopada 1891. (God. XIII. Br. 4.) upraviteljstvo javlja, da je dalo »na rimokat. groblju u Biskupiji sagraditi dvanaest novih grobnica za eventualne potrebe, kad dodje nared, da se nastavi raskapanje, koje je sada rad opravdanih uzroka prekinuto. Pri ovoj radji radnici slučajno se namjeriše na jedan starinski grob sa po-dnevne strane bazilike. Grob je bio za 3 met. pod zemljom i slabo u subozid ozidan. U drvenom liesu, koji je sasma istrunio, ležao je običajnom pozicijom, visoka stasa i bez svih prednjih zubi, pa zato mislimo vremenit mrtvac. Uzanj o lievom boku našast je prilično sačuvan u drvenim koricama iz IX.—X. vieka mač, koga je pokojnik ljevicom pritiskivao. Uz mač našaste su i fibule pojasa i druge, što su mač sa pojansom vezivale. Uz noge našaste su liepo izradjene al slabo sačuvane ostruge, i nekoliko komada gvozdenih poput rebara savijenih šibika, koje su valjda oko nogu ko oklop bile savijene.

Nastavljena je radja za jednu 100 metara u zapad daleko od rimokat groblja u Biskupiji, kod Bulatove oranice i u već najavljenoj absidi »našast je jedan kapitel« . . . .

»Opet se pokušalo kopati na Ceceli kod Drniša sa iztočne strane glavice, i tu se otkrila jedna čedna crkvice okrenuta u iztok. Oko crkvice i u njoj poolvarano je nekoliko prostih grobova iz kasnije dobe. Našlo se tri ulomka transena, dva komadića bieloga kararskoga mramora. Sa pokušajim izvedenim god. 1890., kad se sa zapadne strane otkrila oveća crkva i našao jedan ulomak nadpisa iz X. vieka, i ovim zadnjim pokušajem zadosta je konstatirano, da su ondješnje ogromne ruševine, za koje se do sada nije gotovo ništa znalo, iz dobe narodne samovladavine.«

U ovom izvješću izrazuje Upraviteljstvo svoju odluku, da neće nikako privoljeti, da hrvatske starine »bilo gdje budu stati pod istim krovom sa rimskim starinam« . . . . .

Predsjednik je bio u Zagrebu »i lično predao slavnoj jugoslavenskoj akademiji« Hrvatski Spomenici svezak II, koji nadamo se, da će biti dotiskan do početka nastajuće godine.

»Predsjednik na povratku iz Hrvatske na Lloydovom parobrodu pred Zadrom kratkim govorom potaknuo je prisutne dalmatinske hodočastnike, koji se takodjer sa izložbe iz Hrvatske vraćali, prema hrvatskim starinam tako, da jih se mahom do šestdeset odličnih rodoljuba našem društvu predbrojilo.«

U izvješću u »Viestniku« God. XIV. Br. 1. upraviteljstvo javlja, se nada, da će početi kopati u Kaštelima sredovječne ruševine sv. Petra od Klobučca, »Absida crkve dobro se razpoznaje i okrenuta je od sjevera u jugo prema moru. Nasip ruševina je velik preko četiri metra.«

U »Viestniku« dneva 1. travnja 1892. (God. XIV. Br. 2.) upraviteljstvo izvješćuje, da :

»Dne 28. prosinca 1891. bje održavana u Kninu peta glavna skupština.

Predsjednik ju otvori poduljim govorom u kom iztaknu . . . . kako se i prava naša narodna iliti hrvatska arkeologija počela pomaljati od nedavna u Hrvatskoj glavno putem starinarskoga društva kninskoga, komu je cilj dvojakim načinom obradivati ju, izkapanjem i sačuvanjem hrvatskih spomenika. Uvjerava, da se je već do sada toga blaga i dobrano sakupilo. Pita, kamo će se s njim? U Zagreb, Zadar, Spljet? Ne, odvraća, tu bi uz sjaj drugih spomenika tuđjih naši pomrčali. Nastoji, da dokaže potrebu samostalnoga središnjega arkeol. hrvatskoga muzeje. Veli, da zato nije još dakako obradjeno sve koliko treba, te da do-ta za sada graditi hrvatskim starinam privremeni hram u Kninu, a medjutim udesiti priprave za svečani u onom mjestu, koje će se kao sgodnije prikazati.

Poslie predsjednika izviesti društveni tajnik dr. Miho Šimetin. Uprava nastojala je i nadalje putem izkapanja množiti sbirku a proučavanjem zemljišta opredieliti mjesta sve plodnija za rad.

Društveni pako blagajnik Josip Lovrić orisa pregled ekonomičnoga društvenoga stanja. Imalo se na raspolaganje 1551 for. 80 novč., a izdalo se 1474, te je ostalo 75 for. 89 novč. osim glavnice 1500 for.

. . . . pravilnik preinačen stupi u krepost . . . .

U znanstveni odbor bjehu izabrani: »glavnim književnim izvjestiteljem veleučeni gosp. Franjo Bulić«, te članovima: »Sime Ljubić, Dr. Mil. Šrepel, Dr. Luka Jelić, O. Petar Milošević, a članom zamjenikom Frano Radić.«

Pretrajalo se je nadalje:

a) Gdje da se nastajuće godine 1892. obdrži godišnja glavna skupština. Primljeno da ova bude u Kninu, a god. 1893. na Solinu.

b) Bje imenovan Virgil Perić počastnim članom.

c) Dala se povlast upraviteljstvu, da raspolaže društvenim imetkom, kad bi to trebalo zato, da se dogotovi sgrada muzeja.«

Još su primljeni drugi zaključci odnosnih na sačuvanje nekoliko staro-hrvatskih spomenika.

»Društvo imalo je do konca g. 1891. članova utemeljitelja 36, počastnih 8, redovitih 137, povjerenika 17, u sve 198.

U »Viestniku« God. XIV. Br. 3. (1. srpnja 1892.) upraviteljstvo javlja: da je dnevnik »Hrvatska« objelodanio izvješće zadnje društvene skupštine i veledušno društvu poklonio 500 posebnih iztisaka.

»Jugoslavenska Akademija poslala je društvu 130 for., što je izvadjeno iz razprodanih knjiga »Hrvatski Spomenici« svezak I.«

»Upraviteljstvo poslalo je podporu vriednomu društvenomu povjereniku Petru Staniću u Vrlici«, kako sam to već izvjestio u prvomu dielu, za izkopine u Koljanima i u Potravlju.

Na Kapitolu pootvarano je deset grobova pred bazilikom, te su na dva mrtvaca nadjena dva para ostruga, po obliku kojih će se moć ustanoviti doba.

Predsjednik obašavši ruševine Sustjepana u Sućurcu kod Solina, izključio je svaku vjerojatnost, da bi se ondje moglo naći što zlamenita.

»Upraviteljstvo nastavilo je još neke radje na rimokat. groblju u Biskupiji, tekom kojih našast je jedan relief na ciboriju, predstavljajuć poprsje Bogorodice. Slika je dosta dobro izradjena, ali je u tri ulomka prebijena. Ovo je još jedan važan podatak o pitanju ubicacije raznih bazilika u Kninskoj okolici. Našast je takodjer jedan epigrafični ulomak sa velikim slovima: XPO i još nekoliko ornamentalnih ulomaka odnosnih na ondješnju velevažnu baziliku. Suviše našast je velik broj raznovrstnih naušnica, prstenja i drugih nakita u kovini. Ali najvažnije otkriće sastoji u šest grobova, koji pripadahu hrvatskim velikašim. U dubini skoro od 5 m., a toliko daleko od podnevnoga broda bazilike, upravo uspored zida kapele našast je prvi grob dne 28. svibnja t. g. Mrtvac je bio u drvenom liesu ukopan, običajnom pozicijom prama iztoku položen, u samoj zemlji, bez ikakove gradje groba, ili barem stiena bedrenjača ili poklopnica, a ovakovim načinom biše i ostala četiri groba, o kojima ćemo dalje spomenuti. Pokojnik visoka stasa držao je u lijevoj veliki dvosječni mač sa odnosnim liepo izradjenim i dobro sačuvanim fibulam, a u desnici imao je takodjer jedan nožić dug 0·20 m. Na noguh imao je liepo izradjene i dobrim zlatom pozlaćene ostruge sa odnosnim fibulam, dobro sačuvane. U ustijuh našast je zlatni bizantinski novac sa slikom odnosnoga cara Konstantina Kopronima i Lava IV. njegova sina (751—775.) gore okrenutim. Jedan pedalj dalje od lieve noge našasta je dobro sačuvana iz mjeda nekakova posuda poput naših tava, ali kratkom ručicom i oblikom posebnim, a tik ove druga posuda slabo sačuvana, nalići

na današnje vodene »bardake.« Iz nutra je bila drvena a iz vanka dvojakim obručima dvovrstne kovine okovana. Gvozdena kovina služili su ko običajni obruči, dočim obruči od kositera bili su nanizani i za nakit mejnuti. Ova posuda rad trošnosti nije se mogla čitava sačuvati.

Više ovog groba i mrtca za 2 m. istim pravcem našast je istovjetan grob prvomu ali samo mrtcu u desnici nožić, kod nogu istruhnule ostruge a u ustiju zlatni bizantinski novac sa slikom cara kako gori, gore okrenutom.

Sutrađan dne 29. istoga uz lievi bok prvomu grobu našast je treći grob i mrtcu uz noge slabo sačuvane ostruge, na prsima fibula od pojasa, a u »stiju zlatni bizantinski novac, slikom cara kako gori. Dne 30. istoga u podnevnoj kapeli otkriven je četvrti grob, koji je glavom upirao u zid donji kapele, a širinom položen na sredini iste. Mrtvac je bio sav istruhnio i u sgoljni humus pretvoren. Na humusu opažalo se tankih niti odjeće dobrim zlatom protkane. Kod lieve ruke našast je jedan veliki nož dug 0-50, širok 0-05. Kod nogu našaste su dvie ostruge sa odnosnim fibulam dobro sačuvane; naresni dio fibula i ostruga dobrim zlatom pozlaćen, a ostalo bilo je od neke posebne kovine, za koju se hrdja nije mogla hvatati . . . . Dne 31. istoga otkriven je peti grob uz bok grobu drugomu gore opisanomu, uz sami izvanjski zid bazilike. Mrtcu u desnoj ruci našast je kratki nožić, a u ustijuh jedna sitna zlatna naušnica i jedan drugi zlatni plosnati nares od površine jednog centimetra.

Dne 3. lipnja otkriven je šesti grob istim pravcem za 3 met. daleko od drugoga opisanoga groba. Uz lievu mrtcu našast je dvosječni mač sa vrlo krasnim i dobrim zlatom pozlaćenim fibulam. Fibule su bile zaodjevene navlakom od tkanine, koje su se još dielom sačuvale. Na noguh našaste su ostruge, ali slabo sačuvane. U ustijuh našast je zlatni novac sa slikom cara kao gori, dolje k zemlji okrenutom, dočim druga slika što predstavlja dvie okrunjene glave, gore je bila okrenuta. Jedan pedalj više glave našasta jedna posuda, koju mi kod prvoga opisanoga groba nazvasmo po pučku *barđakom*. Posuda je loše sačuvana, ali ipak dati će se odnosno slika sastaviti.

Radja uz podnevni brod bazilike u velikoj dubini, što je skupčano sa velikim troškom, nastavlja se, o čemo čemo u nastajućemu broju »Viestnika« izvjestiti.«

»Viestnik« God. XIV. Br. 4. (1. listopada 1892.):

»Nastavljeno je raskapanje na rimokatoličkom groblju u Biskupiji . . . .

Gotovo u svim važnijim grobovim uz baziliku otkrivenim, nešto blizu mrtca, našlo bi se lončanih krjetaka, koji su bili od težine nasute zemlje smrvljeni, pa je vjerojatno da su običavali i lonce kraj mrtvaca polagati. Svakako uz bardake i tave nalazilo se je i lonaca . . . .

Dne 18. lipnja deset metara daleko prama trećim pilovima u jugu od bazilike našast je za jedan metar pod zemljom jedan mrtvac i u ustima srebreni novac. Novac s jednoga kraja ima sliku raskriljena jednoglavog orla, a s druge strane grb i u njemu odozgo iz desnog kuta prama lievom dolje dva reda kocaka.«¹ Tu uredništvo »Viestnika« udara ovu bilježku: »Vecma je slabo sačuvan, tako da pismu jedva traga. Ovo je svakako gotičko, te novac veoma naliči oglejskim iz XIII. stoljeća. Stariji nije jamačno.«

»Dne 19. istoga prama četvrtim pilovima daleko od bazilike 4 m. u istoj dubini, ko i ostali važniji grobovi prije spomenuti, našast je mrtac sa zlatnim bizantinskim novcem prije opisanog cara, sa slikom gore okrenutom. Lieva ruka mrtvaca bila je niz tielo opružena, dočim desnom pravitom na pojas prstima je prihvaćao srebrenu fibulu od pojasa, o komu nije našast mač. Kod nogu našaste su ostruge sa odnosnim fibulam al loše sačuvane. Ostruge su bile veoma liepo sa srebrenim arabeškama izvezene i

tkanem navlakam providjene i spadaju med ukusnije, što ih se je do sad na ovom groblju našlo. Mrtvac je u običajnom položaju u drvenom liesu bio položen.

Dne 22. istoga prama prezbiteriju u jednakoj dubini uz zid bazilike našast je jedan mrtvac i uz glavu mu jedna pozlaćena ukusna naušnica, a kod nogu ostruge slabo sačuvane.

Dne 24. istoga jednako prama prezbiteriju deset metara daleko od bazilike u jednom grobu oko glave mrtvacu našasto je sedam srebrenih kockastih predmeta, koji su na glavi sprida za nakit nošeni. Opet u drugom blizu ovoga našasto je toliko pozlaćenih zvjezdica; takodjer u trećem grobu nekoliko pozlaćenih pločica, na nekim urezane zvjezdice, na drugim razkriljeni orlovi, na drugijem lavovi, a na nekim pako nekakav drugi znak poput liera, kakovih se opaža na hrvatskim stećcima.

Kopalo se dublje u bazilici u srednjem brođu i u jednom grobu našao se je ulomak rimskoga nadpisa, od koga je prije veći ulomak, 3 kilometra u jugoistok u Orliću kod kuće Kekića, našast i obielodanjen u Bullettino u Splitu godine 1887. strana 115. U prezbiteriju kopalo se je duboko 5 metara, al sa nikakovim uspjehom.

Dne 30. istoga radnja je obustavljena . . . .

»Dne 25. srpnja t. g. podpredsjednik c. k. Dalmatinskoga namjesništva, presvietli Pavić, bio je u Kninu i najvećom pomnjom i zanimanjem pregledao je sbirku, pak sutradan pošao na pojedine položaje iskopina, gdje se je točno o svemu obavjestio i najpohvalnije o uspjehu više se puta izjavio. Ovaj posjet nadamo se, da će dobrim plodom za društvo uroditi, pošto se dulje vremena izgledala susretljivost Visoke Vlade prama hrvatskim spomenicim.«

Predsjednik je ušao kroz to doba u trag novim staro-hrvatskim ostancima na groblju Sv. Trojice u Biskupiji i obašao je Nin.

»Društveno upraviteljstvo, pošto je iscrplo sve načine kako da bi se na pokrajinske troškove sagrađio u Kninu prevremeni muzej za hrvatske spomenike, u smislu zaključka dvijuh zadnjih društvenih skupština u savezu sa častnim ocim Franovcim u Kninu, počelo je graditi taj muzej, koji će, valjda prije nego ovaj broj »Viestnika« bude u sviet odposlan, biti dogradjen i na obću radost i zadovoljstvo ko nova kulturna stećevina hrvatskom narodu biti predan.« Od listopada 1892. godine neima drugog društvanog izvještaja za sljedeću godinu dana, jer je usljed umirovljenja zagrebačkog muzejalnog ravnatelja prof. Dn. Simeona Ljubića i njegova preseljenja u Starigrad na otoku Hvaru, prestao izlaziti »Viestnik.«

Dne 24. kolovoza 1893. na Bartulov dau, baš kao narodna hrvatska svečanost, održavano je u Kninu svečano otvorenje i blagoslov »Prvog Muzeja hrvatskih Spomenika«, kojemu je prisustvovalo nekoliko stotina odličnih ljudi iz raznih strana Dalmacije. U isti dan se je izveo impozantan korporativan izlet na izkopine u Biskupiji, gdje su ispjevane zadušnice pokojnicima ondje zakopanim na staro-hrvatskom jeziku, te na Kapitolu, gdje sam izrekao spomenuti govor o ubikaciji biskupske crkve S. Marije i kaptolske Sv. Bartula, te o povjestno-umjetničkoj zlamenitosti staro-hrvatskih spomenika. Nakon otvorenja Muzeja bila je šesta glavna društvena skupština, na kojoj je predsjednik govorio svečano slovo, a tajnik je u kratko izvjestio o društvenom radu i o gradnji Muzeja.

Na toj skupštini, radi nesuglasja sa Predsjednikom u poslima, koji se ticahu nutrnje društvene uprave, gosp. prof. Dr. Luka Jelić i prag. prof. Frano Bulić odrekli su se časti članova znanstvenoga odbora, a četiri dana kašnje sa petoricom druge gospode iz Spljeta najaviše pismeno svoj izstup iz društva. Skupština nije bila hoćela primiti odreku prag. Bulića, nego ga je molila da ostane. Radi prerane oplakane smrti prof. O. Miloševića nastupio je na njegovo mjesto člana znanstvenoga odbora Frano

Radić. Članom zamjenikom bi imenovan Vid Vuletić-Vukasović, učitelj na građanskoj učionici u Korčuli. Na mjesto izstupivšega Dra. Jelića bje izabran prečastni Dn. Petar Kaer, župnik u Žrnovnici kod Spljeta.

Na istoj skupštini bi primljena ogromnom većinom glasova promjena društvenog imena te se od tad zove »Hrvatsko Starinarsko Društvo«.

Po predlogu F. Radića bi zaključeno, da upraviteljstvo nastoji da dobavlja svake godine za društvenu knjižnicu po nekoliko strukovnih knjiga iz raznih grana arheologije, premda se je predlogu bio prije izstupa protivio prag. Bulić, »pošto da postoji već znanstveni odbor.«

Suviše, ako se nebi moglo da nastavi izdavanje »Viestnika«, zaključeno je, da društveno upraviteljstvo izradi posebnu osnovu za posebni društveni organ:

1. da ugovori sa suradnicima, koji bi obradivali taj organ;
2. prouči sredstva, iz kojih bi se troškovi namirivali;
3. da za tako važan predlog sazove do svrbe ove godine posebnu društvenu skupštinu, koja će pretresti upraviteljstvene predloge, kako bi početkom nastajuće godine taj organ počeo izlaziti.«

Kao gost prisustvovao je skupštini prof. Polihronije Agapijević Syrkovu, profesor petrogradskog sveučilišta.

Uz opis svečanosti otvorenja Muzeja, raznih prigodnih govora, te izvještaja izvadjenih iz raznih hrvatskih novina, tiskalo je upraviteljstvo izvještaj šeste skupštine u knjizi pod naslovom: »Spomen-Knjiga otvora prvoga Muzeja hrvatskih spomenika« itd. Zagreb 1894. str. 210 u 8° su četiri tablice.

Prigodom otvorenja Muzeja primi kninsko društvo milodara u ukupnoj svoti od 503 forinta.

Dne 15. svibnja t. g. obdržavana je u Kninu sedma glavna društvena skupština s ovim dnevnim redom:

1. Govor predsjednika.
2. Izvješće tajnika.
3. Izvješće blagajnika.
4. Obnovljenje upraviteljstva.
5. Obnovljenje znanstvenoga odbora.
6. Izbor trojice pregledatelja društvenih računa.
7. Konkretni predlozi upraviteljstva o izdavanju društvenoga organa prema zaključku zadnje društvene skupštine.
8. O proširenju »Prvoga muzeja hrvatskih spomenika i o kupovštini zato priležće kuće.
9. Izbor izaslanika na međunarodni staro-kršćanski kongres, što se namjerava u Splitu obdržavati, koji bi društvo zastupali i o hrvatskim starinama kongresiste obavjestili.

10. Odlučiti, koje stanovište da društvo zauzme prama uztrajajućemu se starinarskomu društvu »Bihać« u Splitu.

11. Slučajni predlozi, koji treba da budu upraviteljstvu dva dana prije skupštine predani.

I. Predsjednik je u poduljem govoru dokazao potrebu, da za čuvanje i njegovanje hrvatskih starina budu osnovani posebni muzeji, u koje da se ne budu primati starine druge vrsti.

II. Tajnik je izvjestio, da je »Spomen-knjiga« bila tiskana u 1000 primjeraka i da joj je čist dobitak namijenjen obretu »grobova naših domaćih vladaoca«, koji će biti

razdijeljen na dva jednaka diela. »Jedan dopasti će onoga, koji bi za godinu dana napisao najbolju raspravu o ubikaciji tih grobova, a drugi za pokušaj izkopanja istih.

Društvo je upravelo molbu na Sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u Zagrebu, proseć podporu za izkopine, koju je financ. odbor sproveo vladi sa preporukom

Tako su upravljene dvie molbe na sabor kraljevine Dalmacije u Zadru, proseć podporu za izkopine, i izvanrednu podporu za kupovštinu prilježne kuće uz muzej. Prva je uslišena i društvu je doznačeno 500 for. podpore, a druga uvjetno.

Upravljena je molba i na zemaljski odbor, proseć njegovo posredovanje, da sve starine, što budu našaste pod Kninom, kroz uredjenje rieke Krke budu društvu na sačuvanje ustupljene. Zemaljski odbor je tu molbu sproveo sa preporukom na dalmatinsko namjestništvo.

Upravila se je molba i na visoko ministarstvo za bogoštovje i nastavu u Beču za podporu od 1000 for. godišnjih.

Druga je molba podnešena visokom ministarstvu za trgovinu u Beču, da bi blagoizvolilo naš društveni muzej u saobćaju sa članovima od poštarske biljegovine osloboditi.

Dvie je molbe društveno Upraviteljstvo upravilo na hrvatsko arkeologično društvo u Zagrebu, jednu, da budu društvu izdane zaostale kamate na zakladu grobničkoga polja, a drugu, da bi spomenuta sva zaklada bila društvu ustupljena za kupovštinu prilježne kuće uz muzej

Od zadnje skupštine prirasao je broj društvenih članova i poslano je društvu više milodara.

Upravo zadnjih dana dobiveno je nekoliko hrvatskih spomenika, koji su veoma znameniti radi nadpisa i uresa, koji su na njima. Naišlo se pod Petrovcem kod Drniša na jedno starohrvatsko groblje sa srušenom crkvom, koje će se nastojati odkopati netom sredstva dozvole.

Prigodom smrti društv. počasnoga člana Dra. Frana Račkoga izvješena je na muz. sgradi crna zastava, poslana su sažalne brzojavke u Zagreb, a društvo se je činilo zastupati na sprovodu po članu prof. Dru. Franu Markoviću, a na 30. dan potla smrti obdržavane su u Kninu uz sudjelovanje mjestne hrvatske čitaonice svečane zadušnice. U znak žalosti sva je skupština ustala na nege na poziv g. tajnika.

III. Po blagajnikovu izvješću sliedi, da je društveni prihod za doba od 22. kolovoza 1893. do 14. svibnja t. g. iznosio for. 1039.50, razhod for. 889.20, te da je viška ostalo for. 150.30.

IV. Aklamacijom bi predsjednikom potvrđen dosadanji presjednik O. Luigj Marun. Takodjer aklamacijom bjehu odabrani suodbornicima prof. Dn. Šime Ljubić, Dr. Miho Šimetin, prof. Stjepan Buzolić i Jozip Lovrić.

Budući se gosp. J. Lovrić odrekao časti radi nastavših nekih svojih dom. okolovština skupština mu izriče zahvalnost za dosadanje njegovo zaslužno djelovanje na korist društva, te bi na njegovo mjesto izabran veleposjednik gosp. Dragutin Tomić.

Zamjenicima bjehu izabrani gg. Miho Čović-Plenković i Josip Gavrić. Članovi Upraviteljstva odabraše medju sobom prof. Š. Ljubića podpredsjednikom, Dr. Mihu Šimetina tajnikom, Dragutina Tomića blagajnikom a prof. Dn. Stjepana Buzolića suodbornikom.

V. Pri obnovljenju znanstvenoga odbora bjehu jednoglasno izabrani: Frano Radić glavnim izjestiteljem, suodbornicima Petar pop Kaer, Vid Vuletić-Vukasović, ot. Andrija Vukičević i Grgur Urlič-Ivanović, a zamjenikom Petar Opara.

VI. Pregledateljima računa bjehu izabrani dosadanji odbornici gg. Ivan Matković, Josip Barić i Ivan Dračar.

VII. Obzirom na potrebu izdavanja društvenoga glasila bjehu jednoglasno primljeni sljedeći predlozi Upraviteljstva:

1. Da društveni znanstveni odbor počme odmah izdavati tromjesečni društveni organ pod imenom: »Starohrvatska Prosvjeta«, organ hrvatskoga starinarškoga društva.

2. Urednikom »Prosvjete« biva glavni izvjestitelj znanstvenoga odbora, a redoviti suradnici ostali suodbornici istoga odbora, a kao dopisujući članovi novi društveni povjerenici.

3. »Prosvjeta« uz strukovne razprave donositi će sve ilustracije hrvatskih spomenika, i time pripravljati gradivo za obsežnije radnje, koje će biti nastavljene kod jugoslavenske akademije.

4. Troškove »Prosvjete« namiruje uprava društva iz svojih redovitih prihoda, podpora i predbrojba na istu »Prosvjetu«.

5. »Prosvjetu« muke dobivaju svi društveni članovi. Književnim i znanstvenim društvima daje se u zamjenu, a ostali za for. 3 godišnje.

6. Prvi broj »Prosvjete« izlazi po mogućnosti u kolovozu o. g., a drugi, kada se sakupi stotina predbrojnika ili novih društvenih članova.

7. Opredjeljuje se glavnomu izvjestitelju znanstvenoga odbora dosljedno uredniku »Prosvjete« za jedan put for. 150 u svrhu, da uzmogne proučiti arheološki književnost u knjižnicam B ča i Monakova.

VIII. Obzirom na proširenje »Prvoga Muzeja hrv. spomenika« na temelju obsežna izvješća Dra. Šimetina skupština prima ove zaključke:

1. Skupština ovlašćuje Upraviteljstvo, da kupi Fontaninu kuću, koja leži uz Muzej, za utanačenu cijenu od for. 6800.

2. U svrhu kupovštine ovlašćuje se Upraviteljstvo, da može pridignuti glavnicu, što ju kod samostana sv. Ante na vjeresiju čuva i da preinači V. točku najmovnoga ugovora 13 tr. 1893 br. 8600 bilj. Vujatovića tako, da društvo odsada bude obvezano samostanu plaćati utanačenu najmovinu svakog tromjeseca.

3. U istu svrhu ovlašćuje se Upraviteljstvo, da može kod g. Kate Bradaš ud. Brailo sklopiti zajam od for. 2200, izplativih u više godina, sa kamatama od 5%.

4. Jednako se ovlašćuje sklopiti zajam za for. 2400 kod zem. dalm. odbora u Zadru u smislu zaključka dalm. sabora od 17. veljače o. g.

5. Naredjuje se Upraviteljstvu, da za redovito izplaćivanje učinjenih dugova kupljena kuća prosliedi biti davana kao i sada na kiriju, te iz čista prihoda budu ti dugovi izplaćivani, kao što i ostali društveni pretičci neka se u istu svrhu ulažu.

6. Naredjuje se društv. Upraviteljstvu, da odmah sastavi strukovni nacrt za radikalni popravak kuće, kako će moći biti u tiesnu estetičnom skladu sa sadanjim muzejem, i netom bude kuća izplaćena, da se te preinake izvedu, zamolivši u tu svrhu visoku vladu u Beču za odnosni potrošak.

7. U smislu ovih zaključaka svaki ugovor ili obveza, učinjena sa strane upraviteljstva, ima svu zakonitu jakost, bez da to opet skupština odobrava.

IX. Na temelju izvješća gosp. blag. Lovrića o svrsi I. međ. kongr. kršć. arheologa u Spljetu-Solinu, skupština na predlog upraviteljstva pristaje, da članovi znanstvenoga odbora gg. Frano Radić i pop Petar Kaer zastupaju na kongresu društvo i da kongres obavijeste o društv. radu. Suviše, da njihovi izvještaji za kongres budu na društvene troškove na vrijeme tiskani, da se u vrijeme kongresa uzmoć budu porazdijeliti kongresistima.

X. Obzirom na ustrajajuće se društvo Bihač, koje su osnovali članovi, koji su lani izstupili iz našega društva, predsjednik je pročitao obsežan izvještaj, koji sadrži dosta neugodnih istina, te je skupština, nakon što ga je najvećom pomnjom saslušala, odlu-

čila, da ne bude objelodanjen, nego da bude sačuvan među društvenim spisima. Suiše zaključila je, da naše društvo prosliedi svoj rad prema sebi predpostavljenom cilju i svim do sad učinjenim osnovami. Ako bi slučajno nastale kakove prepirke o jednom ili drugom društvu, da se naše u tomu posve pasivno ponaša.

XI. Pri točki o slučajnim predlozima upraviteljstvo predlaže, da budu imenovana počastnim članovima sliedeća gospoda:

1. Profesor Tadija Smičklas u Zagrebu.
2. Dr. Kosta Hörmann u Sarajevu.
3. Ot. Urban Talija u Dubrovniku.
4. Kan. Edmund Rensens u Sovaru.
5. Ravn. V. Dobrusky u Sofiji.
6. Prof. Dr. Josip Strzygowski u Gracu.
7. Dr. St. Tomkowicz u Krakovu.
8. Dr. J. Valtrović u Beogradu.
9. Prof. Dr. J. E. Pič u Pragu.
10. Dr. Iv. Krstitelj de Rossi u Rimu.
11. Kan. prof. J. Duchesne u Parizu.
12. Prof. Dr. F. X. Kraus u Friburgu.
13. Prof. Dr. N. Kondakoff u Petrogradu.
14. Prof. Dr. W. A. Neumann u Beču.

15. Dr. T. G. Jackson u Londonu, kojima će se čim prije uz dotičnu diplomu do znanja staviti ovo naimenovanje.

Skupština prima i predlog tajnikov, da oni društveni redoviti članovi, koji su do sada izplatili for. 40, ili oni, koji tekom nastajućih godina toliku svotu izplate, budu uvršteni među članove utemeljitelje.

Na predlog g. Jos. popa Matkovića bi zaključeno, da se ove ili nastajuće godine, prema uvidjavnosti upraviteljstva, obdrži jedna glavna skupština u Šibeniku.

Napokon na predlog g. Ivana viteza Karabaića zaključeno je, da se društvo opet proglašom obrati na narod radi ustrojenja društvene glavnice, te da se imenuju u svakom važnijem mjestu društveni povjerenici, pa bi zato bilo najshodnije zamoliti povjerenike »Matice Hrvatske«, da se te častne zadaće prime; a po predlogu Josipa popa Matkovića, da se za to zamole i povjerenici društva sv. Jerolima.

Pri svrsi je član znanstvenoga odbora Frano Radić čitao obširan nekrolog poč. člana Dr. Frana Rački-a, koji će biti tiskan u ovogodišnjem društv. izvještaju.

